

KULTŪROS BARAI

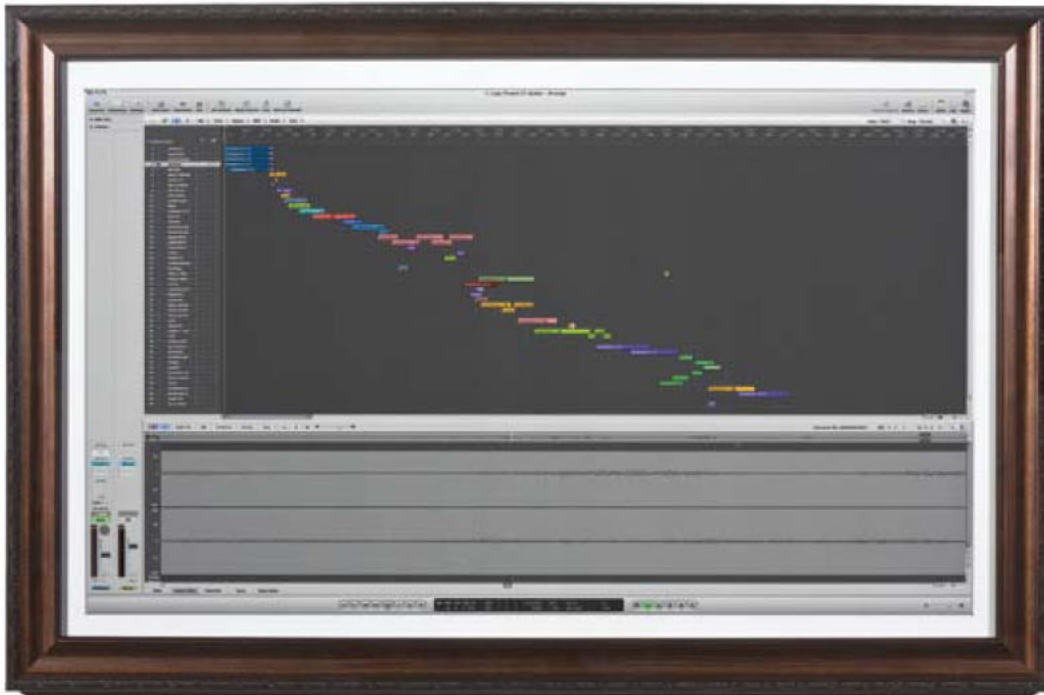
ISSN 0134-3106

2014

3

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

*Agnė
MATULEVIČIŪTĖ
(su Martynu
Vilpišausku)
Nacionalinė portretų
galerija bei portretų
2013*

*Vladislav
NOVICKI
Dabar galiu
parodyti savo
sovietinę studiją
(instaliacijos dalis)
2013*

Apie VDA Medijos katedros studentų kūrybos parodą skaitykite p. 34

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS (Lenkija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Tomas KAVALIAUSKAS. Ukraina – atgal į ateitį. Rusija – pirmyn į praeitį / 2

Problemos ir idėjos

Reginių ir technologijų hipnozė. *Su komunikacijų analitiku Arthur W. Huntu III kalbasi
Almantas Samalavičius* / 8

Paulius PETRAITIS. Realybė, fotoatvaizdas ir pinigų spindesys / 14

Nuomonės apie nuomones

Jurgis JONAITIS. Dar kartą apie Lukiškių aikštę / 19

Kūryba ir kūrėjai

Šarūnė TRINKŪNAITĖ. (Ne)būtinybė: kaip atsimename 1991-ųjų Sausio 13-ąją? / 22

Rebecca CHENTINELL. Gebėjimas judėti: choreografiniai stebėjimai mobiliais laikais iš
mobiliosios zonos vidaus / 26

Žingsnis į muzikos idealizmą. *Su Donatu Katkum kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 29

Kęstutis ŠAPOKA. Menas be taisyklių prieblandos valandomis. *Vinco Kisarausko parodos
VDA galerijoje „Akademija“ ir „Titanikas“* / 32

Kęstutis ŠAPOKA. Re(z)gynys. *VDA Medijos katedros studentų paroda „Titanike“* / 34

Markas PETUCHAUSKAS. Donatas / 37

Alina KUZBORSKA. Priklausau lietuvių literatūros vertėjų bendrijai / 41

Regina VARNIENĖ-JANSSEN, Neringa RAČKAUSKAITĖ. Lietuvių literatūros klasikos
kūriniai arčiau kiekvieno / 45

Kristina CIVINSKIENĖ. Jono Vaičio dangus virš Brazilkos / 49

Herkus KUNČIUS. Dervišas iš Kauno. *Romano ištraukos* / 51

Praeities dabartis

Liudvika POČIŪNIENĖ. Kodėl želia rutinos piktžolės, keroja užgaidų brūzgynai. *Užrašai
paraštėse 3* / 61

Jurgis STAŠAITIS. Ką byloja vieniši kryžiai / 68

Iš rankraščių ir archyvų

Almantas SAMALAVIČIUS. Literatūrologijos milžino paunksmėje. *Profesorių Wolfgangą
Iserį prisimenant* / 70

Laikai ir žmonės

Kęstutis SKRUPSKEKELIS. Kazys Grinius – politikas iš reikalo, gydytojas iš pašaukimo / 78

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Pasikėsėjimo į Joną Basanavičių mįslės / 84

Józef GAWŁOWICZ. Gombrowicziaus pusseserė iš Ščecino / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Trumpa kaizarizmo istorija / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Vincas KISARAUSKAS. Iš ciklo „Figūros figūrose“ VII. 1974. Kartonas, aliejus

4 p.: Rezgynys. Iš VDA Medijos katedros studentų kūrybos parodos „Titanike“

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

UKRAINA – ATGAL Į ATEITĮ. RUSIJA – PIRMYN Į PRAEITĮ

Krymą Rusija atplėšė žaibo greičiu, dabar stengiasi kuo skubiau Ukrainą perskelti pusiau... O Putino kišeniniai žurnalistai, TV ir kitų propagandos įnagių apžvalgininkai įspėja Vakarų, kad nesikištų į „procesą“, nes rusų ginklas pajėgus net JAV paversti „radioaktyviais pelenais“... Tokių grasinimų pasaulis jau seniai negirdėjo.

...Dar 2013-ųjų lapkritį politologai ir politinis elitas prognozavo, kad Ukraina pasirašys ES Asociacijos sutartį. Istorinis įvykis, geopolitinį šalies kompasą pasuksiantis Vakarų link, planuotas Vilniuje ir turėjo vainikuoti Lietuvos pirmininkavimą Europos Tarybai 2013-ųjų antrą pusmetį. Sykiu tai būtų buvęs ir Lenkijos ilgų metų triūso, skatinant geopolitinę Rytų partnerystę, vaisius.

Viktoras Janukovyčius sutarties nepasirašė, tačiau niekas tada nenujautė, kad po keleto mėnesių jo byla atsidurs Hagos tribunole už kruviną susidorojimą su Maidano protestuotojais. Niekas neprognozavo, kad „paliegęs“ Ukrainos prezidentas pasislėps Rusijoje, o iš ten ragins Kremlių okupuoti jo šalį... ES politikus, nesugebančius numatyti net artimos ateities (Brukselis daug dažniau klysta Rytų Europos atžvilgiu, negu būna teisybės) ištiko geopolitinis šokas. Juk naiviai tikėta, kad Ukraina eis eurointegracijos keliu, nepaisydama nei Maskvos grasinimų uždrausti eksportą į Rusiją, panaikinti strateginės partnerės statusą, nutraukti naftos ir dujų tiekimą, nei gundymų milijardinėmis paskolomis, visapusiškai palankia muitų sąjunga... Manyta, esą Vladimiras Putinas prisilenkia su realybe, nes nemato, kad jo Eurazijos projektas griūva lyg kortų namelis.

Julija Tymošenko, nenujausdama, kad po keleto mėnesių atgaus laisvę, atkakliai prašė ES lyderių, kad jos išlaisvinimo šie nekeltų Janukovyčiui kaip būtinos sąlygos sutarčiai pasirašyti. Turbūt suvokė: jos vis tiek nepaleis, nes ji – ne Chodorkovskis, pažadėjęs Putinui

padėkoti už laisvę, vos tik nusileis Berlyne, o vėliau, jau Šveicarijoje, pareiškęs, kad dešimt metų kalinamas jautė „tėvišką Putino globą“, todėl nebuvo nei sužalotas, nei nužudytas... Tymošenko tokių padėkos žodžių Janukovyčiui neištartų. Ji, nors ir oligarchė, tebėra kovotoja, įsipareigojusi provakarietiškai savo misijai, jaučianti meilę ukrainietišškai Ukrainai.

Ukrainiečiai, kilę iš šalies Vakarų ir Vidurio, Maidane irgi parodė, kad yra kovotojai. Iš pradžių reikalavę pasirašyti sutartį su ES, paskui, nusivylę Briuselio pareigūnų tuščiais skraidymais į Kijevą paspausti Janukovyčiui rankos, sukilo prieš vyriausybę, kuria manipuliuoja Kremlius. Berkuto smogikai ėmė šaudyti į protestuotojus. Greitai paaiškėjo, kad tarp jų esama ir atvirų ultranacionalistų, Čėčenijos ir Afganistano karo veteranų, nepraleidusių progos pakariauti Hruševskio gatvėje, užimti Teisingumo ministeriją, kai ką padegti, nes įgūdžių dar nėra praradę.

Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad Molotovo kokteiliai atsirado, t. y. radikalai griebėsi atsakomojo smurto, tik po sausio 16-osios, kai Janukovyčius išleido įstatymą, draudžiantį protestuoti ir dėvėti šalmsus. Ši skirtis, aišku, nepanaikina fakto, kad 2014-aisiais Maidanui jau nebėta klasikinio pilietinio nepaklusnumo apibrėžimas, kai autoritariniam režimui priešinasi beginkliai žmonės. Ir tai leidžia Rusijos politiniams lyderiams, žiniasklaidai, ypač tokiems intelektualinio sparno žirinovskiams kaip Aleksandras Prochanovas, antivakarietiško leidinio *Zavtra* redaktorius, tvirtinti, esą radikalūs Ukrainos nacionalistai sėja antirusiškumo, antilenkiškumo, antisemitizmo sėklas. Rusiškai tai vadinama vienu žodžiu *banderovščina*. Beje, Maidane apsilankęs Michailas Chodorkovskis sakė susidaręs visai kitokį įspūdį – žmonės didvyriškai gynėsi nuo brutalių jėgų. Įžvelgdamas, kad už tos kruvinos operacijos dunkso Kremliaus šešė-

lis, užtikrino ukrainiečius: yra ir kitokia Rusija, o apie Putino režimą pasakė: „*Это не моя власть.*“

Prochanovas, pasigyres, kad asmeniškai atliko „politinės antropologijos“ ekskursiją į Maidano širdį, televizijos kanalui *Rusija-1* pripažino – dauguma žmonių ten yra taikūs, malonūs. Bet, žinoma, pridūrė, esą pačiame Maidano centre verda „banderinė plazma, susiraizgęs neonacistinis limfmazgis“.

Plačiau aptariant ultradešiniųjų vaidmenį, pirmiausia reikėtų pasakyti, kad Maidane, ypač tarp studentų, vyravo ideologinis daugiabalsiškumas, pokalbiai sukosi daugmaž apie tą patį – tai Vasilijaus Škliaro bestselleriai, kur žmonės į *savus* ir *svetimus* skirstomi pagal tautybę, Nestoro Machno, garsaus anarchisto, idėjos. O po nevaisingų Ashton skraidymų iš Briuselio į Kijevą, lipšnių jos šypsenų Janukovyčiumi, pasityčiojusiam iš visų ES vadovų Vilniuje lapkričio pabaigoje, Maidanas suvyniojo ir paslėpė ES vėliavas, supratęs, kad tik vietinis patriotizmas, nesvarbu, koks jis būtų, nuteikia priešintis diktatūrai. Briuselio politikos vištakumas (ne veltui Vytautas Landsbergis jos vykdytojus išvadino viščiukais) rėžia akį ne ką mažiau negu dalies radikalų elgesys.

Volodymyro Iščenkos straipsnį, pavadintą „Aklos vietos“ (*Blindspots*), paskelbė nuomonių įvairovę gerbiantis portalas *Eurozine*. Tiesa, šis autorius dėl aklumo priekaištuoja ne ES lyderiams, bet Europos intelektualams, kurie, anot jo, nesugebėjo įvertinti Euromaidano visapusiškai ir objektyviai. Tos „geriausios galvos“ – tai Ulrichas Beckas, Craigas Calhounas, Clausas Offe, Saskia Sassen, Charlesas Tayloras, Michelis Wieviorka, Slavojus Žižekas ir daug kitų, pasirašiusių atvirą laišką,¹ remiantį protestuotojus. Laiške teigiama, kad Euromaidanas gina fundamentalias Europos vertybes. Iščenkos tekstas kupinas atviros kritikos:

„Keista, bet šis atviras laiškas, pasirašytas garbingų akademikų, iš kurių dauguma politiškai progresyvūs, ignoruoja kraštutinės dešinės dalyvavimą Ukrainos protestuose. Viena iš pagrindinių Euromaidano jėgų yra ksenofobiška kraštutinės dešinės partija *Svoboda*. [...] Jos lyderis Olehas Tiahnybokas garsėja antisemitinėmis kalbomis. Net po atsinaujinimo ši partija palaikė ryšius su neonacistinėmis ir neofašistinėmis Europos partijo-

mis, tokiomis kaip Vokietijos *NDP* ir Italijos *Forza*. [...] 2014-ųjų sausio 1-ąją *Svoboda* surengė eitynes su uždegtais fakelais, minėdama Stepano Banderos gimtadienį. Šis Ukrainos nacionalistų organizacijos lyderis tam tikrą laiką kolaboravo su naciais, dalyvavo Holokauste ir yra atsakingas už lenkų genocidą Vakarų Ukrainoje. Nutylėti tamsiąją Euromaidano pusę, vertinti jį kaip pilietinės visuomenės, puoselėjančios „geriausias Europos vertybes“, brandos ženklą, reiškia įteisinti ksenofobiją. [...] Apgailėtini ir paviršutiniški žodžiai apie „Europos vertybes“ – tai kažkoks naivus „Marshallo planas“, oro pilis Ukrainai tuo metu, kai ES nori, bet negali ekonomiškai padėti nei Graikijai, nei kitoms Pietų Europos šalims.“²

Iščenkos teigimu, protestuotojams užėmus Kijevo rotušę, ten buvo iškabintas Banderos plakatas. Į tokius kaltinimus sureagavo Volodymyras Kulykas, kurio atsakomąjį tekstą irgi paskelbė portalas *Eurozine*. Pabrėžęs, kad Banderos plakatas Kijevo rotušėje netrukus buvo pakeistas Taraso Ševčenkos, nuosaikaus tautininko, siekusio Ukrainos vienybės, portretu, nuosekliai argumentavo, kad neonacistiškai nusiteikusieji (*Pravij Sektor*) nenusveria Maidano kaip demokratinio sąjūdžio.³

Bet kaip nublanksta Iščenkos teiginiai apie „banderinių“ radikalumą Krymo okupacijos fone! Net ir iki užgrobimo, kai vyko Maidano gynimo kulminacija, kai degė stirtos padangų, kad ugnis apsaugotų protestuotojus nuo Berkuto atakų, „politologiškai“ aiškinti, kurie iš maidaniečių radikalūs, o kurie nuosaikūs nacionalistai, nebeatrodė svarbu. Svarbiausia buvo, ar pavyks apginti Maidaną, ar ne. Atsirado *metapolitinis* lygmuo su idealistiniu laisvės siekiu. Rusijos žiniasklaida, žinoma, taip nemanė, ji ir toliau teigė, esą „ultros“, „nepribaigti fašistai“ įvykdė kruviną perversmą. Propagandiniame kare Maskva šitaip argumentavo, kodėl įveda kariuomenę – reikia saugoti Krymo ir visos Rytų Ukrainos rusakalbius, mat jie atsidūrę pavojuje. Rusijos lyderiai ir jų cenzūruojama žiniasklaida neriasi iš kailio, kad nuslėptų žiaurius nusikaltimus, įvykdytus slopinant Ukrainos *išsiputinimą*.

Rusija tapo Stalino stiliaus agresore, ji nebeturi nieko bendra su „Europos vertybėmis“, nebent su tokiomis, kurios leido pasirašyti Ribbentropo–Molotovo paktą. Fundamentalias vertybes – laisvę, šalies suverenumą,

teritorinį vientisumą – gina naujoji Kijevo vyriausybė, sudaryta iš Maidano lyderių.

2014-ųjų sausio 29-ąją Briuselyje per ES ir Rusijos viršūnių susitikimą Vladimiras Putinas, prieš nusifotografuodamas su Manueliu Barrosu iš kairės, Van Rompuy'ų iš dešinės, kritikavo ES, kam ši kišasi į Ukrainos reikalus. Ir pateikė iškalbingą pavyzdį: kaip atrodytų, jei per neramumus Graikijoje ar Kipre ten nuvykęs Rusijos užsienio reikalų ministras dalytų patarimus, kaip kovoti su Briuseliu? Taigi liepė atokiai laikytis nuo Euromaidano, kaip Maskva atokiai laikosi nuo Pietų Europos. Tai rodo geopolitinę savęs pozicionavimą – Ukraina vadinama Eurazijos, kitaip tariant, Rusijos teritorija. Tokia retorika nėra tuščiaavidurė, joje sulipę rusiško mąstymo stereotipai, politinė vaizduotė, mitai ir ideologiniai naratyvai. „Kijevas – tai slavų ortodoksų Rusijos civilizacijos lopšys“, – pareiškė Vladimiras Solovjovas, televizijos laidos „Sekmadienio vakaras“, laikomos Kremliaus rupu, vedėjas, iškart po to, kai įsisiūbavo Euromaidanas. Žinoma, kaip alternatyvą galima nurodyti Vakarų Ukrainos austrų-vengrų lotyniškosios civilizacijos paveldą, tačiau rusų simbolinis mąstymas jį atmeta, o šiuolaikinė Rusijos žiniasklaida ignoruoja. Turint omenyje Kijevą, kaip Rusijos civilizacijos lopšį ir simbolinę jos gelmę, akivaizdu, kad Putinas Briuselyje apkaltino ES mėginimu pakeisti Ukrainos vietą rusiškosios Eurazijos civilizaciniame ir mentaliniame žemėlapyje. Todėl ir pasiūlė įsivaizduoti, kaip atrodytų Rusijos mėginimas daryti įtaką Atėnams per finansinę krizę šalies, kurią Europa laiko savo demokratijos ir kultūros lopšiu. O juk Rusija galėjo Graikijoje panaudoti savąją ortodoksų kortą. Radikaliems graikų nacionalistams tai veikiausiai būtų patikę... Tačiau Ukraina nėra Rusijos Federacijos dalis, o Graikija priklauso ES, be to, graikai ne geopolitinį kelią rinkosi, o sprendė finansines savo bėdas, į kurias įstūmė korumpuota jų šalies vyriausybė.

Vis dėlto Putino žodžiai, ištarti per ES ir Rusijos viršūnių susitikimą, nubrėžė civilizacinius riboženklius, kurie sutampa su Samuelio P. Huntingtono žemėlapiu. Skiriamoji linija prasideda Šiaurėje, ties Suomijos siena su Rusija, eina žemyn pro Baltijos šalis pagal rytinę ES ir NATO sieną, tada perskelia Ukrainą pusiau, Vakarų krikščioniškajai civilizacijai palikdama tik Galiciją. Bet

Huntingtonas slavų-ortodoksų civilizacijai priskyre dar ir Graikiją, Serbiją, Rumuniją, Bulgariją, nors dabar visos jos, išskyrus Serbiją, yra ES ir NATO šalys.

Ukrainos skaldymas primena geopolitinę tektoninių plokščių trintį, kurią skatina ne vien Putino įžūlumas. Už to įžūlumo slypi moralinė ir politinė rusiškosios Eurazijos filosofija. Prisiminkime simbolinę, tačiau geopolitiškai svarbią, Putino ir Janukovyčiaus maldą Kijeve ant Volodymyro kalvos per stačiatikių apeigas, kai buvo minimos 1025-osios Rusijos krikšto metinės. Tai, kad švęsti Rusijos krikšto Putinas atvyko į Kijevą, turi gilią simbolinę prasmę Eurazijos sąjungai, kuri geopolitiniais tikslais panaudoja net Stačiatikių bažnyčią, siejančią slavų tautas. Simbolinis veiksmas kaip ideologinės propagandos⁴ įrankis sėkmingai pasitelkiamas nuo 1998-ųjų, kai į valdžią atėjo Putinas. Borisui Jelcinui rūpėjo demontuoti buvusios Sovietų Sąjungos simbolinę didybę (prisiminkime jo mėginimą iš mauzoliejiaus iškeldinti Leniną arba kaip įkaušęs prezidentas dirigavo Raudonosios armijos paradui, kai ji jau traukėsi iš Rytų Vokietijos ir Baltijos šalių). O Vladimiras Vladimirovičius priešingai – sutvirtino geopolitiškai svarbius simbolius: sovietinis himnas 2005-aisiais tapo Rusijos himnu, išleistas įsakas militarizuoti Šiaurės polių (tai globalios galios simbolis su aiškia potekste – kas valdo Šiaurės polių, esantį planetos viršuje, tas valdo pasaulį; taip grėsminga žinutė dėl naftos išteklių pasiunčiama Kanadai ir Norvegijai) ir t. t. Naujaisia to demonstracija – Sočio olimpinės žaidynės, kaip neva fiziškai sveikos ir atletiškos rusų tautos simbolis, kartu rodantis oligarchinės valstybės galią „leisti sau“ per visą istoriją brangiausiai (penkiasdešimt milijardų) kainavusią olimpiadą. Tai labai primena naujųjų rusų elgesį Monako restoranuose: „Mums meniu nereikia – valgysime ir gersime tai, kas brangiausia.“

Stačiatikiškos apeigos kartu su tuometiniu Ukrainos prezidentu Janukovyčiumi 2013-ųjų liepos 29-ąją turėjo reikšti dvasinę Rusijos ir Ukrainos vienybę istoriniame Kijevo Rusios kontekste, siekiančiame IX a. Žodį „dvasinę“ čia reiktų priimti su ironiška šypsena, kaip ir žodžius apie „vienybę istoriniame Kijevo Rusios kontekste“. Nes po Maidano toji vienybė baigėsi – Janukovyčius paspruko į Rusiją, o Kijevo

Rusios istorinis kontekstas buvo supiltas į Kremliaus geopolitinės laboratorijos mėgintuvėlį.

Per minėtas apeigas, stačiatikių hierarchams skleidžiant „dvasinę“ Rusijos ir Ukrainos vienybę, ant Volodymyro kalvos meldėsi ir kitų slaviškų stačiatikiškų šalių atstovai – Moldavijos prezidentas Nikolajus Timoftis, Serbijos prezidentas Tomislavas Nikoličius. Tai simbolizavo, kad slavų religinė civilizacija atsiriboja nuo lotyniškosios Europos, pabrėžiančios sekuliarumą. O kartu buvo parodyta, kad Kijevas yra simbolinis ir geografinis slaviškosios Eurazijos epicentras. Tačiau tikrovėje šis epicentras, subordinuotas Maskvai, dabar yra kertinis Kremliaus geopolitikos akmuo – Kijevas būtinai reikalingas, kad paviktų įgyvendinti rusiškąją Eurazijos idėją.

„Šventvagiškumo“ įstatymas, patvirtintas po *Pussy Riots* skandalo, yra skirtas susidoroti su radikaliais bedieviais, negerbiančiais tikinčios visuomenės jausmų. Tai, ką lotyniškoji Vakarų Europa traktuoja kaip sekuliaraus žmogaus teisę, stačiatikiškoji Rusija laiko pažeidimu. Tradicinės vertybės pasitelkiamos tam, kad morališkai pagrįstų geopolitinę Eurazijos su rusišku padažu projektą. Tai ne pirmas toks bandymas. XVIII a. JAV tėvai steigėjai irgi pasitelkė religiją – protestantizmą, kad morališkai sutvirtintų naujakurių bendruomenes Amerikos žemėje. Nors George'as Washingtonas ir Thomas Jefersonas galėjo rinktis prancūzišką antiklerikalinį kelią, ypač tokia kontekste, kai bandyta išsivaduoti iš britų kolonializmo, tačiau jie manė, kad be dorovės nebus disciplinos, kuri būtina ekonominiam šalies augimui. O be ekonominės gerovės nebus ir politinės emancipacijos. Tačiau ši analogija tarp JAV ir Rusijos turi vieną fatališką skirtumą. Amerikoje religinė atmosfera turėjo tiek skatinti ekonominę svajonę, visiems naujakuriams suteikiant prasig gyvenimo šansą, tiek užtikrinti politinę emancipaciją visos šalies labui. O šiandieninė Rusija visą šalį pasmerkia kančioms ir skurdui, leisdama be saiko lobti pavieniams gazprominiams oligarchams, demonstruoja imperines ambicijas, grasindama aplinkiniams kraštams.

Tokia yra praktika, tikrovė, o teoriniu lygmeniu filosofinė rusiškoji Eurazija sutampa su „rusiškąja mintimi“, intelektualų eurazininkų plėtota nuo 1920-ųjų. Georgijus Florovskis, Nikolajus Trubeckojus, Piotras

Savickis, Levas Karsavinas, aistringai diskutuodami apie civilizacines Eurazijos ribas, įtraukė į ją ir Baltijos šalis, priešingai negu Huntingtonas 1990-aisiais, nors 1920-aisiais Baltijos šalys irgi buvo ką tik atsiskyrusios nuo imperinės Rusijos. Kad Estija, Latvija, Lietuva yra nepriklausomos, eurazininkai laikė geopolitine anomalija, niekinamai vadino jas „trimis sagutėmis“ (tai ne daug kuo skiriasi nuo „trijų bulvyčių“ – taip mus vadino vokiečiai 1990-aisiais). Tačiau antruoju rusiškosios minties etapu šią „anomaliją“ eurazininkai jau priskyrė lotyniškajai krikščioniškajai civilizacijai. „Trys sagutės“ yra, pasak jų, geopolitiškai patologiškos, todėl laikytinos *persona non grata*, nes trukdo politinei Eurazijos vienybei.⁵ Būtų gerai, kad mūsų atžvilgiu taip mąstyti, t. y. paliktų mus ramybėje, ir tas, kuris šiomis dienomis šaržuojamas kaip Hitlerio ir Stalino hibridas.

Tačiau taip nebus, nes Kremliaus galva 2014-ųjų kovo 19-ąją kreipdamasis į Dūmos deputatus pareiškė, esą Rusija, griūvant Sovietų Sąjungai, buvo apiplėšta, vadinasi, „tris sagutes“ jis irgi bandys prisisiūti prie imperatoriaus kitelio.

Tokių vaizduotės išlygų, kokias eurazininkai 1920 m. padarė Baltijos šalių atžvilgiu, nesulaukė nei Ukraina, nei Kaukazas. Ukrainiečius eurazininkai laikė rusų tautos dalimi. O turint omenyje, kad šiandien Ukrainos rytuose ir pietuose ypač daug rusakalbių, kad Gegužės 9-oji ten švenčiama kaip pergalės (išvadavimo) diena, Rusija kaimyninės šalies platuose natūraliai jaučiasi galinti šeimininkauti kaip savo kieme. Netgi būtų keista, jei Kremlius elgtųsi kitaip. Šiuo atžvilgiu pakartotinis brutalus Krymo prijungimas prie Rusijos Federacijos nestebina, kaip nestebina ir sovietiniai metodai, kokių įžūliai griebtasi. Vadinamoji „Ukrainos krizė“ šoką sukėlė tik ES lyderiams, kurie iš dalies boikotavo Sočio Olimpines žaidynes, bet ne todėl, kad Rusija jau galando dantį, užsimojusi nuleisti kraują kaimynams, o tik dėl to, kad pažeidžiamos homoseksualų teisės. Tenka daryti gana sarkastišką išvadą: kol Rytų Europoje mėginta pedagogiškai įdiegti Amsterdamo glotnaus Dionizo paradigmą, apeliuojant į universalias žmogaus teises, vyriškų glotnumų nemėgstantis karingas rusas pasirengė iškastruoti Kijevą ir atsikando Krymą.

Ši metafora anaip tol ne atsitiktinė: Rusijos teisėsauga visiškai ignoruoja siautėjančias gaujas, kurios internete suvilioja gėjus, po to juos kankina, fiziškai ir psichiškai luošina, o kaip tą daro, paviešina *You Tube*. Rafinuotą lotyniškojo prado Europos civilizaciją, kuri jau legitimavusi „viską“ visiems, panaikinusi moralinius tabu ir nuo antikinės Graikijos laikų neregėtai išstobulinusi tolerancijos meną ir kuri vylėsi lengvai perauklėsianti kaimyną stačiatikį, ištiko kultūrinis (ir ne tik) šokas, nes „auklėtinis“ be perspėjimo, nepraustaburniškai, agresyviai ėmė visus auklėti pats, ir dar „peršokęs“ į geopolitinį lygmenį. ES lyderiai, apsigaubę vaivorykštės spalvų vualiu, nė nenujautė, kad už demokratinio Maidano pergalę sulauks žiauraus keršto, – ne veltui Putinas, rėždamas kalbą Dūmoje, palygino Krymą su Kosovu... Žirinovskis, tomis įtemptomis dienomis nuolatos rodytas per Rusijos televiziją, žinojo, ką sako: „Palaukit, kol pasibaigs Sočio žiemos žaidynės...“ Vos užgeso olimpinis aukuras, Putinas spjovė ir į savo įvaizdį, ir į asmeninius viešuosius ryšius su Vakarais, nes dabar jo tikslas – suburti Euraziją. Vakariečiams tai tiesiog pernelyg sudėtinga schema, nes suvokti Rusiją protu iš tikrųjų neįmanoma.

Užtat šią schemą puikiai perprato ir parėmė slavofilas Aleksandras Solženicynas. Jis aršiai kritikavo Borisą Jelciną, bet nudžiugo, į valdžią atėjus Vladimirui Vladimirovičiui – iškart susitiko su juo, kad aptartų Rusijos vaidmenį, kuriant Eurazijos civilizaciją. Prieš tai Jelcinas skyrė Nobelio premijos laureatui aukščiausią Rusijos Federacijos ordiną, tačiau rašytojas atsisakė jį priimti iš rankų prezidento, esą pavertusio šalį Vakarų marionete ir geopolitiniu nuliu.

„1998-aisiais šalis atsidūrė žemiausiame nuosmukyje, žmonės paskendo varguose. Tais metais paskelbiau knygą „Rusijos griūtis“, o Jelcinas išleido įsaką pagerbti mane aukščiausiu valstybės apdovanojimu. Atsakaiu, kad negaliu priimti apdovanojimo iš vyriausybės, kuri įstūmė Rusiją į tokį vargą.“⁶

Buvęs disidentas, „Gulago archipelago“ autorius aukščiausią apdovanojimą priėmė iš Putino rankų. Mat šis planavo sukurti galingą Rusiją: „Putinas paveldėjo apiplėštą ir sutrikusią šalį su vargingais ir demoralizuotais žmonėmis. Jis pradėjo daryti, kas įmanoma, – lėtai ir palaipsniui.“⁷

Tas „planas“ rašytojui reiškė tiek daug, kad Putino asmenyje jis pamatė šalies gelbėtoją, kone Ganytoją, regis, sąmoningai užmerkdamas akis prieš autoritarinio⁸ režimo korupciją, šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus. Įdomiausia, kad žmogaus teisių Solženicynas išvis nelaiškė vertybe. Jam tai liberalizmo blogis. Tad Putino režimas, paminantis žmogaus teises, nobelistui atrodė priimtinas, nes pats rašytojas propagavo slaviškąjį nacionalizmą, kuris griežtai atsiriboja nuo vartotojiškų, liberalių, demokratiškų Vakarų. Pasak Solženicyno, dvasinė laisvė turi būti ugdoma ne demokratijos, bet autoritarinio režimo sąlygomis. Jis rėmė idėją leisti vyriausybei pasisavinti visą galią, o tauta neturėtų kištis į politinius reikalus su sąlyga, kad žmonėms bus leidžiama laisvai mąstyti.

Taigi apolitiška pozicija yra išankstinė dvasinės brandos sąlyga. Solženicyno manymu, politika pavergia sielą. Individas bręsta morališkai tik anapus politinės tikrovės, nes politika iš prigimties yra amorali. Tokia mąstymo linija būdinga ir rusų klasikams – Gogoliui, Dostojevskiiui, Tolstojui.⁹ Tad Kremliaus valdovą, atsisakiusį „moraliai korumpuotų“ Vakarų puoselėjamos tolerancijos ir žmogaus teisių, „Gulago archipelago“ autorius šlovino kaip „rusiškosios minties“ gaivintoją didžios slavų tautos labui.

Aleksandras Janovas, buvęs Solženicyno draugas rusų inteligentijos sluoksniuose JAV, teigia, kad rašytojas, nuolat piktiņėsis vartotojiškos Amerikos bedvasišku, „transformavosi į šiuolaikinį Konstantiną Leontjevą. Metamorfozė įvyko.“¹⁰ Solženicynas, kaip ir Leontjevas, žavėjosi XIX a. monarchine Rusija. Rėmė artimesnius kultūrinius ryšius tarp Rusijos ir Rytų, priešinosi lygių teisių ideologijai, sklindančiai iš Vakarų. Neapkentė utilitarizmo, esą ta moralinė ir ekonominė mokykla, atsiradusi Vakarų Europoje, yra pernelyg pragmatiška, šaltakraujiška. Pasak Janovo, Solženicynas, tapęs Leontjevo reinkarnacija, visu amžiumi vėliau tęsė slavofilišką „Rusijos mintį“: „Rusija gali būti tik ortodoksų monarchija. [...] Emigracijoje dešimtmetį trukusi kova prieš liberalus kaip komunizmo oponentus įtikino Solženicyną, kad rusų bėdas lemia ne komunizmas, bet pražūtingos žmogaus teisės.“¹¹

Turint visa tai omenyje, reikėtų atkreipti dėmesį į Putino kalbą, pasakytą Valdajaus forume 2013-aisiais ir sukalusią ortodoksiškus geopolitinius rusiškosios Eurazijos riboženklius. Ši kalba – tai arši Vakarų liberalizmo kritika, pabrėžiant rusų tautos apsisprendimą išsaugoti tradicinę tapatybę. Paminėtas ir Konstantinas Leontjevas, ir Aleksandras Solženicynas. Europos Sąjungai priešpriešinama Eurazijos Sąjunga. Seno gero (rusų vadinamo sidabriniumi) XIX amžiaus stiliumi užsimenama apie Dievą ir Šėtoną. Smerkiama tos pačios lyties partnerystė. Rusijos valstybė apibūdinama kaip visais atžvilgiais išsiskirianti, savo misiją suprantanti civilizacija.

Prezidento kalba turėjo visus „rusiškosios minties“ ingredientus, plačiai rėmėsi eurazininkų įdiegtomis mąstymo formulėmis. Argi keista, kad Euromaidanas dabar Maskvoje dažomas tokiomis šėtoniškomis ideologinėmis spalvomis? Žvelgiant iš „rusiškosios minties“, jos filosofijos pozicijų, Kremlius, pasitelkdamas sąmokslų teorijas, grobimus, kurstymus, militarizavimą, okupaciją stengiasi geopolitiškai dominuoti, burdamas (suvarydamas krūvon) slavų stačiatikių Eurazijos civilizaciją.

Tačiau ši rusiško standarto¹² „civilizacija“ netgi nėra civilizuota: išskyrus oligarchinės Maskvos auksinį žiedą ir Peterburgo Nevos prospektą su keleto kilometrų spinduliu, visa šalis skendi skurde, brinksta nuo degtinės, visus socialinius klausimus sprendžia per „blatą“.¹³ Siautėja kriminalinės gaujos, o rusų televizija suka vis naujus kriminalinius vaidybinius serialus. Tokioje necivilizuotoje civilizacijoje perpildytos stačiatikių cerkvės verčia manyti, kad žmonės arba laukia stebuklo, arba ieško užuovėjos nuo varganos tikrovės. Tokia necivilizuota tikrovė slepia ir ukrainiečius, nesvarbu, ar jie rusakalbiai, ar ukrainakalbiai. Maidanas prieš ją sukilo, bet nežinia, ar pavyks (ir kaip greitai) iš jos išsivaduoti.

Kad ir kas būtų, prieš imantis „geriausias Europos vertybes“ eksportuoti į Ukrainą, vertėtų gerai apmąstyti šalies geopolitinį kontekstą, nes postkomunistinė tranzicija čia dar toli gražu nesibaigė. Maidanui tapus politinio turizmo vieta, Krymui „įstojus“ į Rusijos Federacijos sudėtį, Ukraina tarsi žengė atgal, kad pagaliau pradėtų kurti savo ateitį, nes to nesėmė nei po 1989-ųjų, nei po Oranžinės revoliucijos 2004-aisiais. Tymošenko ir Juš-

čenka net šalies stabilumo dėlei nesugebėjo įveikti savo politinio egoizmo. Būtent tai leido Janukovyčiui užimti valdžią, žinoma, bendrininkaujant Maskvai.

O Rusija sparčiai žygiuoja pirmyn į praeitį. Sovietmečiu per visus radijus, televizijas, per koncertus nuolatos skambėdavo daina, kelianti retorinį klausimą „*Хотят ли русские войны?*“ Putinas neretoriškai atsakė: „*Хотят.*“ ■

¹ Visą laiško tekstą paskelbė *The Guardian*, 2014 m. sausio 3 d. Prieiga: <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/03/support-ukrainians-build-fairer-europe>.

² Volodymyr Ishchenko, *Blindspots: on international support for Euromaidan*, 2014. Prieiga: www.eurozine.com.

³ Volodymyr Kulyk, *Divisive nationalist actions cannot devalue democratic Euromaidan*, 2014. Prieiga: www.eurozine.com.

⁴ „Propaganda (lotyniškai *propago* – skleidžiu, platinu) yra viešas, instituciškai reglamentuotas, tinklinis, pasikartojantis masių ar socialinių grupių įtikinėjimas.“ Cituota iš: Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas, Vytauto Didžiojo universiteto leidykla*, 2010, p. 19, 22.

⁵ Andrius Martinkus, *Соблазн могущества: Трансформация „Русской идеи“ в философии „классического“ евразийства (1920–1929)“*, Москва, *Direct-Media*, 2013.

⁶ *Spiegel*, Interviu su Aleksandru Solženicynu, 2007. Prieiga: <http://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-alexander-solzhenitsyn-i-am-not-afraid-of-death-a-496003-3.html>.

⁷ Ten pat.

⁸ Adamo Michniko manymu, „šiandieninė Rusija nėra totalitarinė, o tik autoritarinė. Netgi pakankamai liberaliai autoritarinė. Paprasčiausiai apsilankykite Maskvos knygyne ir lentynose rasite knygas, už kurias Leonido Brežnevo laikais būtumėte keliavęs tiesiai į kalėjimą arba darbo lagerį.“ Cituota iš Adam Michnik, „A European Russia or a Russian Europe“, 2011, *Baltic Worlds*, Vol IV:1, p. 6

⁹ Aleksandr Yanov, *Russian idea and the year 2000*, New York, *Liberty Publishing House*, 1988, p. 214–216.

¹⁰ Ten pat, p. 247.

¹¹ Ten pat, p. 246.

¹² Prieš keletą mėnesių Rusijos užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas teigė, kad norėtų Baltijos šalyse turėti rusų kalbos vidurines mokyklas, kurias finansuotų Maskva. Anot jo, tose mokyklose būtų auklėjama pagal „rusišką standartą“.

¹³ Apie „blato“ kultūrą Rusijoje plačiau žr.: Alena Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, *Cambridge University Press*, 1998.

REGINIŲ IR TECHNOLOGIJŲ HIPNOZĖ

*Su komunikacijų analitiku Arthuru W. HUNTU III
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Arthuras W. Huntas III magistrantūros studijas baigė Maršallo universitete Vakarų Virdžinijoje, filosofijos doktoratą įgijo Pietų Misisipės universitete (JAV). Tenesio universiteto Martine komunikacijų profesorius tyrinėja medijų ekologiją, siekdamas išryškinti kultūrinės jų kaitos pasekmes, analizuoja, kokį poveikį naujosios technologijos daro Vakarų socialinei tvarkai, mąstymo įpročiams, viešajam diskursui. Parašė knygas „Nykstantis pasaulis: vizualinės vaizdinijos garbinimas postmoderniajame pasaulyje“ (2003), „Išgyventi technopolį: esė apie balansą naujoje žmogaus sukurtoje aplinkoje“ (2013), savo tyrinėjimus skelbia mokslo žurnaluose *Explorations in Media Ecology*, *Modern Age*, *Touchstone*. Priklauso garsaus amerikiečių komunikacijų analitiko Neilo Postmano įsteigta Medijų ekologijos asociacijai, kartu su bendraminčiais redaguoja internetinį leidinį *Second Nature*, kritiškai analizuojantį technologijas krikščioniškosios tradicijos ir minties kontekste.

Su Arthuru W. Huntu kalbėjomės apie visuotinę trivializaciją, pažangos spąstus ir vis agresyvesnę reginių kultūrą.

Almantas Samalavičius. *Jūsų naujausios knygos „Išgyventi technopolį“ viena iš esminių temų yra vizualinės vaizdinijos iškilimas ir įsitvirtinimas viešuosiuose diskursuose, išstumiant praėityje klestėjusią žodžio ir teksto (arba literatūrinę) kultūrą. Šią tendenciją tyrinėjo nemažas būrys socialinių mąstytojų, beje, glaudžiai susijusių su krikščioniškąja tradicija (turiu omenyje Marshallą McLuhaną, jėzuitų mokslininką Walterį Ongą, sociologą ir teologą Jacquesą Ellulį, radikalų filosofą Ivaną Illichą, visuomenės kritiką Neilą Postmaną ir kt.). Kaip manote, kokį didžiausią pavojų kultūros atžvilgiu kelia toks vizualikos sureikšminimas?*

Arthur W. Hunt. Vyksta ir technologinio, ir moralinio pobūdžio kaita. Visa tai, kaip teigė Ellulis, susiję tarpusavyje. Kompiuterizuoti skaitmeniniai vaizdiniai kyla iš kitų technologijų, pradedant telegrafu ir fotografija, atsiradusiais XIX a., evoliucijos. Telegrafas subanalino informaciją, užtikrindamas, kad ji pasiektų žmones bet kur ir vis didesniais kiekiais. Fotografija

dekontekstualizavo informaciją, nes gausybę vaizdų pateikdama atitrauktai nuo objektų, kuriuos tie paveiksai įamžina. Kinas sureikšmino reginį, nors jis, kaip „Poetikoje“ teigė Aristotelis, yra mažiausiai meniškas elementas. Reginys moderniajame filme nustelbia kitus dramos elementus (siužetą, personažus, dialogus ir t. t.), pirmenybė dabar teikiama kokiam nors didelio pastato susprogdinimui. Radijas į mūsų svetaines perkėlė ir prezidento, ir vienišo maištininko balsus. Televizija buvo natūrali ir galinga radijo uzurpatorė, veikiai tapusi namų šerdimi, nes užėmė vietą, kuri iš-tisus tūkstantmečius priklausė židiniui. Po to televizija skilo į du, tris, keturis kanalus, kad kiekvienas šeimos narys turėtų aparatą savo miegamajame. Vėliau atsirado asmeninis kompiuteris tiek namuose, tiek darbovietėje. Dabar turime jau ir nešiojamuosius kompiuterius, kad visur ir visada galėtume matyti šou, žaisti žaidimus, siųsti vieni kitiems elektronines žinutes, o į save žiūrėtume taip, kaip buvome įpratę žiūrėti į Holi-

vudo „žvaigždes“. Didele dalimi šios technologijos yra tiesiog Technologinės visuomenės instrumentai. Jos veikia kaip išblaškiančios sirenos – rimtas viešasis diskursas nustumiamas į šalį, triumfuoja trivialumas. Tai nutolina mus nuo Jeffersono sampratos, kas yra pilietiškumas, ją keičia modernaus kapitalizmo etika, kurios pamatas – nepasotinamas materialistinis geismas „vartoti“. Visa tai kelia didžiulį pavojų, nes atmetamas *polis*, švaistant laiką vien duonai ir reginiams. Šis atmetimas lemia, kad žmonės, praleidę mokykloje ilgus metus, lieka beraščiai, bent jau matuojant tuo matu, koks taikomas išsilavinusiam žmogui. Trivializacija, kaip teigė Postmanas, persimeta ir į kitas institucijas – ne tik į mokyklą, bet ir į bažnyčią, politiką. Galbūt šis reiškinyb būdingesnis amerikiečiams, tačiau daugelis šalių seka Amerikos institucijų pavyzdžiu.

Vienas radikaliausių modernybės ir jos mitologijos kritikų Ivanas Illichas pabrėžė conceptualų skirtumą tarp įrankių ir technologijų, kurių dominavimas, ypač kai perdėtai jomis pasikliaujama, didina žmonių neįgalumą tiek socialiniu, tiek kultūriniu atžvilgiu. Ekonomistas Ernstas Fritzas Schumacheris ragino iš naujo atrasti mažumo grožį, pereiti prie žmogiškesnių „vidutinio lygmens“ (intermediate) technologijų. Tačiau šie kritiški balsai, regis, nuskęsta visuotinio technologinio optimizmo jūroje, nes vis dar užsispyrusiai tikima begaline pažanga. Jūsų knygoje išdėstyta kritika nėra kvietimas grįžti į viduramžius, neraginate atsisakyti technologinės pažangos. Veikiau labai blaiviai svarstote, kur nuves piktnaudžiavimas technologijomis, kritikuojate mąstymą, kuris verčia tradicijas ir žmogiškus santykius aukoti dėl savitikslių technologinės pažangos. Kaip manote, ar kada nors atsiras labiau subalansuotas požiūris į technologijų vaidmenį? Juo labiau kad daugelis ciniškai teigia, esą visus technologinės pažangos minusus atperka jos privalumai...

Artimiausiu metu grįžti į viduramžius, regis, nekeatinama, nebent įvyktų branduolinė katastrofa. Nebus atsisakoma nei automobilių, nei elektros. Nemanau, kad reikėtų nusiteikti antitechnologiškai. Postmano žodžiais tariant, atsisakyti technologijų reikštų tą patį,

kaip atsisakyti maisto. Technologijos išplečia žmogaus fizines galimybes, tad jų skalė, ekologinis poveikis, įtaka žmonių gerovei priklauso nuo technologinės išminties. Modernioji pažangos išmintis įpratusi teikti pirmenybę tam, kas yra didesnis, greitesnis, naujesnis ir ko yra daugiau. Didžiosios korporacijos mano, kad vienintelis jų buvimo žemėje tikslas – maksimizuoti pelną, pasiekti, kad visi įprastų prie to, kas įprasta joms. Nebegalima daugiau kliautis tokiu požiūriu, nes tai jokia išmintis, o paprasčiausia kvailystė. Reikia įžvelgti, kokių privalumų turi tai, kieno mastas mažesnis, kas auga ar juda lėčiau, ateina iš seniau. Europiečiai paprastai suvokia tą geriau negu amerikiečiai, kitaip tariant, jie žino, kodėl reikia saugoti gyvenamąsias erdves, kurios yra funkcionalios, estetiškai patrauklios, skatinančios plėtoti ryšius tarp žmonių. Schumacheris paliko daug vertingos frazeologijos, kuri nuteikia pereiti prie žmogiško mastelio ekonomikos: „mažiau yra gražu“, „technologija žmogišku veidu“, „grįžtantys namo“. Jis aiškino, kad sąvoka „darbo jėgą tausojančios mašinos“ yra paradoksali, nes jos ne tik paverčia mus bedarbiais, bet ir sumenkina paties darbo vertę. Mūsų tikslas turėtų būti ekonomikos modelis, suteikiantis galimybę eiti „trečiuoju keliu“, skatinant, kad regionai galėtų viskuo apsirūpinti patys, gaivinant vietines tinkamo mastelio ekonomikas su klestinčiomis bendruomenėmis, su kooperatyvais, su šeimoms priklausančiomis fermomis ir parduotuvėmis. Tai reikštų ekonominę miesto ir aplinkinių kaimiškų vietovių integraciją, susigrąžinant bendruosius amato įgūdžius. Žaliosios technologijos – saulės ir vėjo galios panaudojimas – irgi padėtų žengti tuo trečiuoju keliu, kuris iš esmės yra mikrokapitalizmas.

Žmonių sukurtos technologijos (pvz., televizija) paverė juos vartotojų visuomene, tai globalus reiškinys. Viename iš savo knygos skyrių rašote, kad Marshallas McLuhanas, iki galo taip ir nesuprastas socialinis mąstytojas, įžvelgė, kokį pavojų asmenybės integralumui kelia televizija, todėl griežtai ribojo, kiek valandų per savaitę jo vaikai gali praleisti prie ekrano. Jerry's Manderis apskritai ragino atsisakyti televizijos... Ar

visuomenė kada nors pradės kritiškiau vertinti šį savo pačios indoktrinavimo instrumentą? Ar socialinė kritika, kurios lyg ir netrūksta, turi kokių nors galių paveikti žmonių protus?

Modernieji vartojimo įpročiai sukūrė tai, ką Benjaminas Barberis vadina infantilizacijos etosu: psichologinės manipuliacijos verčia vaikus anksti tapti suaugusiais, o suaugusiuosius – amžinai likti paaugliais. Postmanas knygoje „Vaikystės išnykimas“ teigė iš esmės tą patį. Parašyta daugybė studijų, kokią įtaką elektroninės medijos daro vaikų mentalinei, fizinei ir dvasinei brandai. Vienos iš geresnių, išleistų pastaruoju metu, yra Richardo Louvo „Vaikas, pasiklydęs miškuose“ ir Anthony'o Esoleno „Dešimt būdų, kaip sunaikinti jūsų vaiko vaizduotę“. Knygų gausu, deja, trūksta pakankamo kiekio jas skaitančių žmonių, kurie imtųsi įgyvendinti tai, kas yra siūloma. Auginti vaiką mūsų dienomis tampa vis sunkiau, galbūt todėl vis daugiau žmonių to nesiima. Nenuostabu, kad Johnas Bakanas, Britų Kolumbijos universiteto teisės profesorius, savo skiltyje *New York Times* rašė: „Yra priežasčių manyti, kad pati vaikystė šiuo metu išgyvena krizę.“

Žiūrėdamas amerikiečių televizijos programą „Šešiasdešimt minučių“, reporteriui imant interviu iš Australijos aktorės Cate's Blanchett, vos nenukritau nuo kėdės, kai ji griežtai pasakė: „Mes niekam neprimetame savo vaikų.“ Ji turėjo galvoje, kad niekam kitam neperleidžia vaikų auginimo. Manau, tai svarbu. Daugelio šiuolaikinių šeimų abu tėvai dirba už savo namų ribų. Tai gana naujas reiškinys, jei apžvelgsime visą žmonijos istoriją. Industrializacija galutinai sunaikino šeimą kaip ekonominį vienetą. Pirmiausia į fabriką išėjo dirbti tėvas. Praėjusiame amžiuje darbo jėga tapo ir motina. Kadangi vaikai negalėjo likti namuose vieni, jie buvo patikėti įvairioms pakaitinėms institucijoms. Tai, ką kadaise teikė namų ūkis (*oikos*) – išsilavinimą, sveikatos priežiūrą, vaikų ir senelių globą, – buvo perduota valstybei. Visus kitus mūsų poreikius, tokius kaip maistas, drabužiai, pastogė ir pramogos, ėmė tenkinti korporacijos. Trečiasis ekonomikos kelias turėtų siekti atgaivinti senąjį *oikos* supratimą, kad namai vėl taptų teisėtu ekonomikos, švietimo, priežiūros ir glo-

bos vienetu, o ne tik vieta, kur spoksoma į televizoriaus ekraną ir miegama. Kitaip tariant, namai turėtų tapti ne vartojimo, bet gamybos centru. Jei taip kada nors atsitiks ir abu tėvai vėl bus namie, mažasis Džonis ir jo sesutė Džeinė dirbs ir žais kartu su jais.

Kai skaičiau Jūsų knygą, ypač suintrigavo įžvalgos apie totalitarizmo formas, kurias apibūdino du praėjusio amžiaus rašytojai – George'as Orwellas ir Aldousas Huxley's. Dauguma autorių, svarsčiusių apie totalitarizmo prigimtį, dažniausiai rėmėsi Orwello vizija, laikė ją bene skvarbiausia. Huxley'o pateikta alternatyvi analizė visuomenės, siekiančios vien patogumo, pramogų ir linksmybių, lyg ir liko nuošalėje, tačiau jo aprašytasis „totalitarizmas laimingu veidu“ vis sparčiau įsikūnija realybėje...

Įdomus niuansas: Orwellas manė, kad Huxley'o „puikus naujasis pasaulis“ yra neįmanomas, nes hedonistinės visuomenės yra trumpaamžės ir pernelyg nuobodžios. Tačiau abu autoriai nagrinėjo tai, apie ką svarstė dauguma XX a. 4-ojo dešimtmečio intelektualų: kokios bus Darvino ir Freudo socialinės implikacijos? Kokia ideologija pakeis krikščionybę? Ar socialiniai mokslai taps tokie pat svarbūs kaip ir griežtieji? Kas atsitiks, jeigu vadybos mokslas bus pritaikytas visiems visuomenės gyvenimo aspektams? Kaip turėtume elgtis su karo laikų propaganda? Kokie ilgalaikiai moderniosios reklamos padariniai? Kas atsitiks tradicinei šeimai? Kaip sumažinti klasinius skirtumus? Kaip naujosios technologijos paveiks ateitį? Manau, tarp Orwello romano „1984-iejį“ ir Huxley'o „Puikaus naujojo pasaulio“ yra daugiau panašumų negu skirtumų. Abiejų romanų pagrindas yra dilema, kaip gyventi grėsmingame masinio naikinimo ginklų šešėlyje. Romanas „1984-iejį“ pavaizdavo, kaip gyventume, jei Hitleriui būtų pasisekė. „Puikiame naujajame pasaulyje“ žmonija tebėra kryžkelėje. Ar žmonių rasė bus sunaikinta, ar įsivyras taika, užtikrinta sociologinės kontrolės? Galiausiai pasirenkama labai efektyvi autoritarinė valdžia, kuri palaiko taikų sambūvį, diegdama masėms vartojimo ir malonumų kultūrą. Abiejuose romanuose praeitis ištrinama iš viešosios

atminties. Huxley'o „puikiame naujajame pasaulyje“ praeitis atmetama, nes ji atseit barbariška. Visos knygos, išleistos 150 metų po Fordo, draudžiamos. Mustafa Mondas, vyriausiasis kontrolierius, skelbia Fordo išmintį: „Istorija yra niekai.“ Abiejuose romanuose tradicinė šeima radikaliai keičiama. Orwellas remiasi hitlerjugendu ir sovietiniais pionieriais, kad parodytų visuomenę, kurioje vaiko lojalumas valstybei pranoksta jo lojalumą tėvams. Huxley'o romane biologinė šeima apskritai neegzistuoja. Bet kokie šeimos meilės ryšiai laikomi atgyvena. Visi priklauso visiems tiek seksualiniu, tiek ir kitais atžvilgiais. Abu romanai aprašo pasaulį, kur racionalus mąstymas slopinamas teigiant, esą „karas yra taika“, „vergija yra laisvė“, o „kvailumas – stiprybė“ („1984-iejį“). Kai „Puikaus naujojo pasaulio“ heroję Marksas verčia galvoti savo galva, ji tegali pasakyti: „Nesuprantu.“ Abiejų romanų herojės jaučiasi nepatenkintos, norėtų išvengti šito iracionalumo, todėl yra atskiriamos nuo visuomenės kaip atskalūnės. Abiejuose romanuose žmonės laikomi religingais, valstybė pripažįsta šią tiesą, tačiau religinius jausmus nukreipia į patriotizmą. „1984-uosiuose“ garbinamas Didysis Brolis. „Puikiame naujajame pasaulyje“ krikščioniškas kryžius nupjaunamas nuo raidės T, žyminčios technologiją, viršūnės. Visi dalyvaujantys orgijoje-porgijoje gieda „Fordas, Fordas, Fordas“. Abiejuose romanuose valdantysis elitas kontroliuoja gyventojus, pasitelkdamas sudėtingas technologijas. Abiejuose pabrėžiama, kad žmonės nuolat stebimi. Ar tai nieko neprimena? Postmanas savo knygos „Linksmybės iki mirties“ pabaigoje sako, kad Huxley'o vizija gyvai perteikia mūsų šią kultūrą. Bet ar daug reikia, kad nuo totalitarizmo laimingu veidu visuomenė pereitų prie totalitarizmo su tragedijos kauke?

Ekonominės globalizacijos akivaizdoje Jūsų komentarai apie trečiojo kelio būtinybę atliepia idėjas daugelio socialinių mąstytojų, jau pasisakiusių šiame Kultūros barų pokalbių cikle. Viename iš savo tekstų kalbate apie seną anglosaksišką shire (grafystę) kategoriją ir namų ūkio ekonomiką. Ar tikite, kad ir dabar galima remtis tuo, ką Lewisas Mumfordas vadino „naudinga praeiti-

mi“? Ar tikėtės, kad sąjūdis, pasivadinęs „naująja ekonomika“, galiausiai įveiks dabartinę ekonomikos inerciją, o visuomenė pradės keisti savo įpročius?

Trečiojo kelio ekonominis modelis, mano manymu, galėtų išsiskirti keliais būdais. Pradėsiu nuo geidžiamiausio, tada pereisiu prie mažiau geidžiamų. Taikiausias būdas, kad tai įvyktų, yra toks – žmonės suvoks ekonominės globalizacijos pragaištingumą ir pradės trokšti visai kitko. Pamatys, kad asmeninis jų uždarbis jau ilgą laiką yra išalęs, kad jie triūsia pernelyg daug, o pasiekia labai mažai, be to, būtinai reikia ką nors daryti su juodąja skolos skylė, – žodžiu, pasijus tarsi pėstininkai nesuvokiamame šachmatų žaidime. Politikai išgirs jų susirūpinimo šūksnius ir imsisi įgyvendinti politiką, leisiančią suklestėti vietinei ekonomikai, bendruomenei, šeimoms. Tikimybė, kad šis scenarijus išsipildys, labai nedidelė, nes tam įnirtingai priešinsis multinacionalinės kompanijos, remiančios politikus. Taip teigiu, pirmiausia galvodamas apie Amerikos realybę. Nebent korporacijos staiga imtų ir pakeistų savo mąstymą, tačiau tai labiau panašu į religinį atsivertimą, netikiu, kad jos atvertų širdis ir atsakytų turimos galios.

Realistiškesnis scenarijus būtų toks – kils sąjūdžiai iš apačios, vadovaujami kūrybingų novatorių, pradės siūlyti naujas bendrabūvio formas, sužadins moralinę ir estetinę vaizduotę, nuslopintą modernybės laikais. Filosofas Alasdairas MacIntyre'as knygoje „Po dorybės“ vadina tai „benediktiškuoju pasirinkimu“. Morrisas Bermanas veikale „Amerikiečių kultūros sutemos“ ragina imtis panašaus sprendimo. Šios naujo tipo bendruomenės, įkvėptos vienuolynų, kurie Tamsiaisiais amžiais Europoje išsaugojo Vakarų kultūrą, taptų pavyzdžiu kitiems, kurių svajonės, susijusios su modernia gyvensena, irgi žlugo. Tai būtų ne utopinės bendruomenės, jos kukliai eksperimentuotų, eidamos klaidų ir bandymų keliu, visos labai skirtingos, kaip ir tie, kurie jas puoselėja. Kad išgalėtų šis scenarijus, prireiks kokios nors didelės krizės – politinės, ekonominės ar gamtinės, tik ji privers žmoniją pertvarkyti savo institucijas. Mano tėvas, kuriam beveik devyniasdešimt metų, dažnai prisimena Didžiąją depresiją.

Nors tai buvo sunkmetis, jis vadina tai laimingiausiu savo gyvenimo tarpsniu. Ypač mėgsta pasakoti apie kaimynus, kurie nuoširdžiai rūpinosi vieni kitais, apie daržus, apie geriausias žvejybos vietas.

Kad ir kuris būdas suveiktų, labai svarbi taps praeities atmintis, nors ji ir atrodytų panaši į grožinę literatūrą. Žvelgiant praktiniu aspektu, žinios, kurias teks prisiminti, bus susijusios su tuo, kaip pastatyti patvarų namą, darže pasisodinti daržovių, kaip išdoroti paršą, kaip meistrauti baldus. Čia, kur gyvenu, yra kaimiškas Tenesis, aplink esama žmonių, kurie vis dar žino, kaip visa tai daroma, bet jie – jau išmirštanti karta.

Per daugiau nei pusšimtį Šaltojo karo metų patirta daug dalykų: siautėjo komunistinis terorizmas, išryškėjo planinės ekonomikos bejėgiškumas, susidūrėme su Vakarų intelektualine išdavyste – jie nematė ar apsimetė, kad nemato, kaip veikia sovietų režimas. Visa tai labai prisidėjo, kad kapitalizmo ideologija ir vartotojiškumas taip greitai įsigalėtų buvusiam Antrajame pasaulyje. Kapitalizmą imta sieti su laisvės idėjomis, verslo, pasirinkimo galimybėmis ir pan. Kokią įtaką šis paveldas daro ekonominės globalizacijos klimatui? Gal pastarojo meto krizės, kylantys nauji ekonominiai ir socialiniai sąjūdžiai gebės suformuoti kritiškesnę požiūrį į dabartinę kapitalizmo formą?

Čia, Amerikoje, liberalai vis dar laikosi įsikibę utopinių pažangos vizijų, nepaisydami gausėjančių įrodymų, kad globalus kapitalizmas neveikia. Konservatoriai labai nenoriai kritikuoja kapitalizmo nuosmukius, tačiau ir jie nelabai skiriasi nuo liberalų, jei atidžiau pažvelgsime į jų pažangos vizijas. Buvo linksma klausytis, kaip Amerikos politikė Sarah Palin pasisakė dėl popiežiaus Pranciškaus deklaracijos apie „abejingumo globalizaciją“ – pasak jos, jis esąs „šiek tiek liberalus“. Popiežius liberalus? Demokratai, kad išsigelbėtų, siekia didesnės valdžios, o respublikonai dairiasi į didįjį verslą. Nejaugi nei tie, nei anie nesupranta, kad ir didelė valdžia, ir didysis verslas trinasi vienas į kitą šonais? Britų istorikas Hilaries Bellocas pripažino tai jau prieš šimtmetį, kai rašė apie „vergišką valstybę“, kurioje nelaisva dauguma, neturinti nuosavybės, dir-

ba laisvos savininkų mažumos malonumui. Tačiau grįždamas prie jūsų klausimo, manau, kad vis daugiau žmonių pradeda suvokti problemas, susijusias su moderniuoju vartotojų visuomenės kapitalizmu. Puikus to pavyzdys – kapitalizmo kritika, kurią pateikė Danielis M. Bellas junioras neseniai pasirodžiusioje knygoje „Geismo ekonomika: krikščionybė ir kapitalizmas postmoderniame pasaulyje“. Religinis konservatorius sako, kad didžiausias gundytojas mūsų laikais yra ne kas kitas, o *Walmart* [didžiausias JAV mažmeninės prekybos tinklas pasaulyje – A. S.]. Nobelio premijos laureatas, filosofas absurdistas Albert'as Camus kadaise sakė, kad XX a. tikroji aistra yra ne laisvė, bet vergystė. Camus amžininkas Jacques'as Ellulis su tokiu vertinimu būtų sutikęs. Abu manė, kad Jungtinės Valstijos ir Sovietų Sąjunga, nepaisant jų priešpriešos per Šaltąjį karą, turėjo vieną bendrą savybę – abi galios pasidavė technologijos valdžiai. Camus absurdistas pakrypo nihilizmo link, o Ellulis pasirodė esąs tikras kultūros Jeremijus [pranašas – A. S.].

Kai kalbu žmonėms apie trečiojo kelio idėjas, o tai iš esmės yra senas galvojimo apie ekonomiką būdas, jie sako man, esą negalima to daryti, nes esame jau pernelyg nutolę, o dabartinė ekonomikos trajektorija neišvengiama, plėtra nesustabdoma. Šis užsispyrimas, mano nuomone, atskleidžia, kiek nedaug laisvės leidžia mūsų sistema. Argi tai nereiškia, kad negaliu turėti savo šeimos ūkio? Kad maža verslo įmonė negali konkuruoti su didžiosiomis? Mano žmona turi dirbti ne namuose, todėl tenka kitiems patikėti mūsų vaikų auginimą... Kas galėjo įsivaizduoti, kad kapitalizme bus tiek mažai laisvės?

Technologijų galią analizavęs Jacques'as Ellulis, pesimistiškai vertino visuomenės galimybes išsiveržti iš geležinio jų narvo. Gal Jūs žvelgiate optimistiškiau ir manote, kad jums vis dėlto gali pavykti?

Esu iš dalies optimistas, iš dalies pesimistas. Amerikos kaimo vietovėse gyventojų vis mažiau, taigi galima pertvarkyti žemę – didžiulius laukų ir miškų plotus, kurie užima tris ketvirtadalius žemės masyvo. Tai puiki braižybos lenta, jei tik suvoktume, ką ir kaip

braižyti. Optimizmo teikia ir tai, kad šiais neramiais laikais praregi vis daugiau žmonių. Kiti amerikiečių autoriai, kuriuos galėčiau įvardyti kaip trečiojo kelio šalininkus, yra Wendellas Berry's, Kirkpatrickas Salė'as, Rodas Dreheris, Markas T. Mitchellas, Billas Kauffmannas, Josephas Pearce'as, Alanas Carlsonas. Amerikiečių ir britų literatūros tradicijoje išsiskiria srovė, nukreipta į modernybės kritiką. Gilbertas Keithas Chestertonas, Johnas Ronaldas Reuelas Tolkienas, Dorothy Day ir Allenas Tate'as puikiai reprezentuoja šį jautrumą, kuris iš tikrųjų yra katalikiškas, nors neprivalai būti katalikas, kad tai suprastum.

Mane stebina romanų apie amišus [krikščionių anabaptistų sektą – A. S.] populiarumas tarp Amerikos evangelikių. Juos skaito net mano žmona, nors mes – presbiterijonai! Šioje šalyje sąjūdis, propaguojantis vietinį maistą, mokymą namuose ir paprastumą, rodo, kad siekiama lūžio. Neprivalai būti amišas, kad išsiveržtum iš geležinio technologinės visuomenės narvo, tačiau tam reikia ryžto ir drąsos. Tokio išsiveržimo lyderiais Vakaruose galėtų tapti dviejų tipų žmonės.

Pirmieji – tikintieji, tiek katalikai, tiek protestantai, norintys sukurti kitokią aplinką sau ir savo vaikams. Antrieji – seno sukirpimo humanistai, žmonės, turintys istorijos pojūtį, vertinantys kultūrinius praeities pasiekimus ir gebantys įžvelgti, kokiame aklagatvyje esame atsidūrę.

Jei krikščionys ir humanistai nieko nedarys, leisdami toliau siautėti modernybei, bijau, susidursime su tuo, ką Clive'as Staplesas Lewisas pavadino „žmogaus panaikinimu“. Pasak Lewiso, didžiausia grėsmė – sulaukti technologinio elito, kuris, jo pavadintas Sąlygotojais (kondicininkais), turės tokią didelę galią daugumai, kad išspaus iš jos visą žmogiškumą. Suprantama, visa tai bus daroma pažangos labui ir daugelis iš mūsų savo noru su tuo sutiks. Sąlygotojų siekis – ne viešasis gėris ar koks nors kitas panašus idealas, jie trokšta ginklų, aukso ir merginų – galios, naudos ir malonumų. Tragedija, Lewiso teigimu, yra tai, kad sunaikindami mus, jie sunaikins ir save, o paskutinė juoksis Gamta...

Dėkoju už pokalbį.

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSITIKINSITE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Metinė prenumerata – tik **60 Lt.**
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį,
su pristatymu oro paštu, tai kainuos

180 Lt arba kita valiuta pagal esamą
kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros
barus* į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros
barų* redakciją adresu Latako g. 3, 01125
Vilnius, Lietuva; el. paštas:

kulturosbarai@gmail.com arba į
Kultūros barų atstovę JAV Mariją
Paškevičienę adresu 306 55th Place,
Downers Grove IL 60516–1537, USA;
el. paštas: *hmpask@juno.com*

Paremkite *Kultūros barus* **2%** savo pajamų mokesčio!

VšĮ „Kultūros barų“ leidykla, įmonės kodas 302514590

REALYBĖ, FOTOATVAIZDAS IR PINIGŲ SPINDESYS

Kur dabar yra realybė? *Where is the real now?* Toks klausimas vis keliamas, aptariant šiuolaikinių fotografinių, ypač skaitmeninės atmainos, atvaizdą, ir jo vietą šiandieninėje vaizdų kultūroje. Ką fotoatvaizdo virsmas skaitmenine byla pasako apie dabarties kultūrą apskritai? Kokius socialinius procesus slepia arba skatina atvaizdo tapimas virtualiu dvinariu *failu*?

Atvaizdo technologijos, jų kaita ir teoretizavimas (suvokimas) neatsiejami nuo minties raidos. Pasaulė-

žiūra, daranti poveikį tam, kaip fiksuojame ir priimame atvaizdus, irgi kinta, veikiama technologinių, socialinių ir kultūrinių pokyčių, susijusių su atvaizdų gamyba ir priėmimu. Kitaip tariant, filosofija, t. y. mąstymas apie pasaulį plačiąja prasme, sąveikauja su vyraujančia atvaizdų kūrimo technologija, kuri jau daugiau kaip 150 metų yra fotografinė, tiksliau tariant, fotocheminė, ir abi daro tarpusavio įtaką viena kitos raidai.

XIX a. viduryje keliose Europos valstybėse beveik

tu pat metu įdiegta (dėsnin-
giausiai ir spar-
čiausiai tai vyko
Prancūzijoje ir
Anglijoje) atvaiz-
do fiksavimo che-
miniu būdu tech-
nologija¹ užgožė
atvaizdų gamybos
formą, domina-
vusių iki tol, – ta-
pybę. Greitesnis,
ekonomiškesnis
(atvaizdo ir finan-
sų ryšys, kaip ma-
tysime, nuo seno
yra itin svarbus)

Nuotrauka iš A. Bertillono parodos *World's Columbian Exposition 1893-iaisiais Čikagoje*.

ir, kaip buvo įtikėta, esmingai tikslesnis (t. y. labiau atitinkantis realybę) fotografinis atvaizdas įsitvirtino ne vien dėl asmeninių iniciatyvų ar technologinės sėkmės. Politinė, socialinė, kultūrinė konjunktūra, besiremianti tokiais mokslo ir technikos išradimais kaip mikroskopas ir teleskopas, iškart pripažino fotografiją, nes laikėsi nuostatos, kad tyrinėti gamtą ir pasaulį, pasitelkiant aparatą, galima nepalyginamai tiksliau ir objektyviau. Toks stebėjimas tampa „moksliškesnis“, negu žvelgiant plika akimi, nes čia mažiau lemia asmeninės tyrėjo savybės. Diskursas, skelbiantis, kad „matymas yra žinojimas“,² fotografiją priskyrė moksliniam registrui. Taigi technologija, iš dalies paskatinta chemijos eksperimentų, iš dalies tapusi renesansinės perspektyvos užvaldymo kulminacija, buvo dvilypė – tiek mokslinė, tiek meninė. Pozityvizmas (tikėjimas, kad mokslo išradimai gali iš esmės pagerinti žmonių gyvenimą) ir fotografija susiliejo į vieną – imta tikėti žmonijos pergale prieš subjektyvų atvaizdą, nes fotografija parodo, „kaip yra iš tikrųjų“. Dažnai cituojami André Bazino žodžiai, esą meno forma pirmą kartą pelnosi iš to, kad žmogus atsitraukia nuo technologinio atvaizdų gamybos proceso – šis atsitraukimas užtikrina išskirtinį atvaizdų objektyvumą.³ Kartu tai lėmė ir beprecedentinį naujos atvaizdų technologijos priėmimą. Komercinėje erdvėje šią naują lakoniškai išreiškė Kodak kompanijos reklaminis 1888-ųjų šūkis: „Jūs paspaudžiate mygtuką, mes atliekame visa kita.“⁴

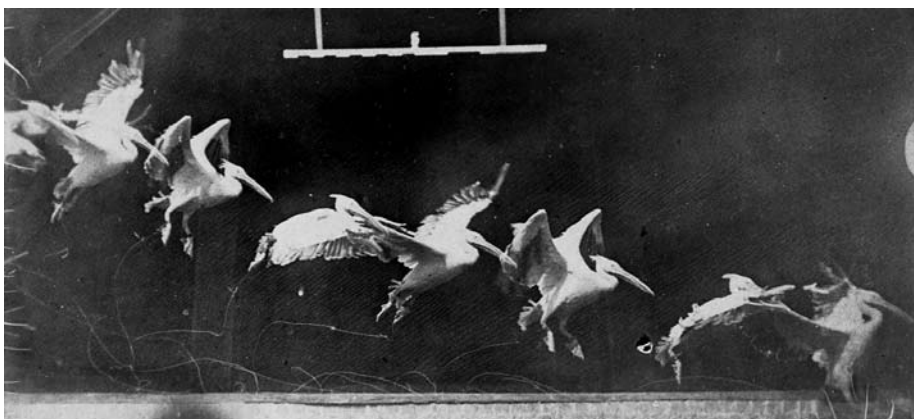
Kolektyvinę sąmonę užvaldė tikėjimas, kad fotoatvaizdas atspindi realybę, o jį be didelio vargo gali padaryti bet kas. Šiuo įsitikinimu – nuotraukos „nemeluoja“ – naudojosi įvairios asmenų grupės – tiek diktatoriai (Hitleris, o ypač Stalinas, mėgo nuotraukomis formuoti realybę, pašalindami asmenis, nebeatitinkančius totalitarinės „tiesos“), tiek mėgėjai fotografuoti dvasias ir ateivius, tiek aistruoliai, kuriantys sąmokslų teorijas (pavyzdžiui, teigiantys, esą nuotraukos iš Mėnulio yra suklastotos), tiek socialiniai reformatoriai. Šie, pavyzdžiui, Lewisas Hine'as Jungtinėse Valstijose, Jamesas Spottiswood'as Cameronas D. Britanijoje, fotografijos kaip realybės atspindžio statusu naudojo tam, kad atkreiptų dėmesį, kaip gyvena vargingiausias

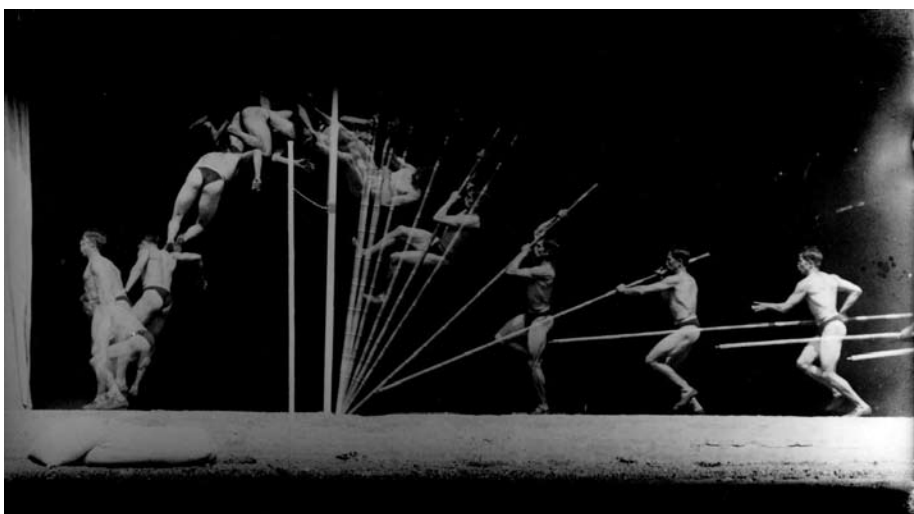
A. Bertillono matavimų diagrama iš *Anthromètrique Identification* (1893)

visuomenės sluoksnius, ragindami imtis socialinių reformų. XIX a. pabaigoje Cameronas sistemingai dokumentavo Lydso varguomenės kasdienybę, anksti supratęs, kad mokslinę fotografijos galią įmanoma nukreipti prieš politinę konjunktūrą, kaip tik ir sudariusią sąlygas suklestėti šiai atvaizdų rūšiai. Teismuose Camerono fotografijos tapo svariu įrodymu, kad vietos valdžia nesprendžia socialinių problemų.⁵

Mokslinę fotografijos prigimtį pabrėžia ir Prancūzijos (kuri, būdama viena iš fotografijos „tėvynių“, pirmavo ir pagal jos pritaikymą) policijos nutarimas atlikti pirmuosius įtartinų asmenų ir kalinių portretus. 1879-ai-

Étienne'o Jules'io Marey chronofotografija (apie 1892)

Georges'o Demeny, prancūzų fotografo ir gimnasto, vieno iš fizinio lavinimo mokslinio pagrindimo pradininkų, chronofotografija (1906)

siais Alphonse'as Bertillonas sukūrė sistemą, pagrįstą antropometriniais duomenimis, kaip identifikuoti nusikaltėlius, pasitelkiant fotografijas. Ši „klasifikacija“, paremta tariamai objektyvia informavimo priemone, davė pradžią abejotinos vertės bandymams nustatyti aukštą arba žemą (nepaklusnumas, kitos „blogos“ savybės) žmogaus kilmę.⁶ Panašiu metu Francis Galtonas, inovatyviai naudodamas fotografinę techniką, tipologizavo rases, plėtodamas eugenikos „mokslą“.⁷

Tikėjimas, kad tai, kas matoma per teleskopo, mikroskopo ar fotoaparato objektyvą, yra moksliskai pagrįsta

ir objektyvu, buvo įtvirtintas ne tik kultūros lygmeniu, bet ir tapo tiek politinės, tiek mokslinės konjunktūros dalimi. Optinis aparatas praplėtė žmogaus matymo galimybes, esą kartu užtikrindamas objektyvumą. Manytas, kad šie prietaisai padeda suvokti pasaulį tokių, koks jis yra iš tikrųjų, pagrindė daugelio šalių reformas (nebūtinai humaniškai atliekamas) „šviesesnio rytojaus“ dėlei. Fotografija buvo pasitelkiama ne vien kilniais tikslais, įvairiuose pasaulio kampeliuose imtasi ir projektų – tokių kaip Galtono, – giminiškų tipologinei arijų rasės fotodokumentacijai, nurodant, kad tam tikras socialinis sluoksnis, lytis, rasė, odos spalva yra pranašesni už kitus. Tai, kas atspausta ant popieriaus ir suvokiama kaip fotografinis atvaizdas, buvo laikoma realybės veidrodžiu, tiesą sakant, netgi daugiau negu veidrodžiu, nes ši tikrovės (*super*) kopija leido analizuoti ją šaltu analitiniu žvilgsniu.

Požiūris į fotoatvaizdą pradėjo iš esmės keistis XX a. antrojoje pusėje, kai imtasi pirmųjų atvaizdo skaitmeninio eksperimentų. Mokslininkas Russellas A. Kirschas 6-ajame dešimtmetyje sukonstravo mechaninį būgninį skanerį, kuriuo atvaizdas pirmą kartą buvo skaitmenizuotas ir perkeltas į kompiuterio ekraną. Tuo metu dar nesuvokta, kad tai sujungė kultūrinį atvaizdo pagrindą. Kai fotografija buvo paversta dvinariu *failu* ir perkelta į kompiuterio ekraną, atsivėrė naujo lygio manipuliavimo galimybės. Skaitmenizavimas fotografijų redagavimą padarė paprastesnį, prieinamesnį ir tikslesnį.

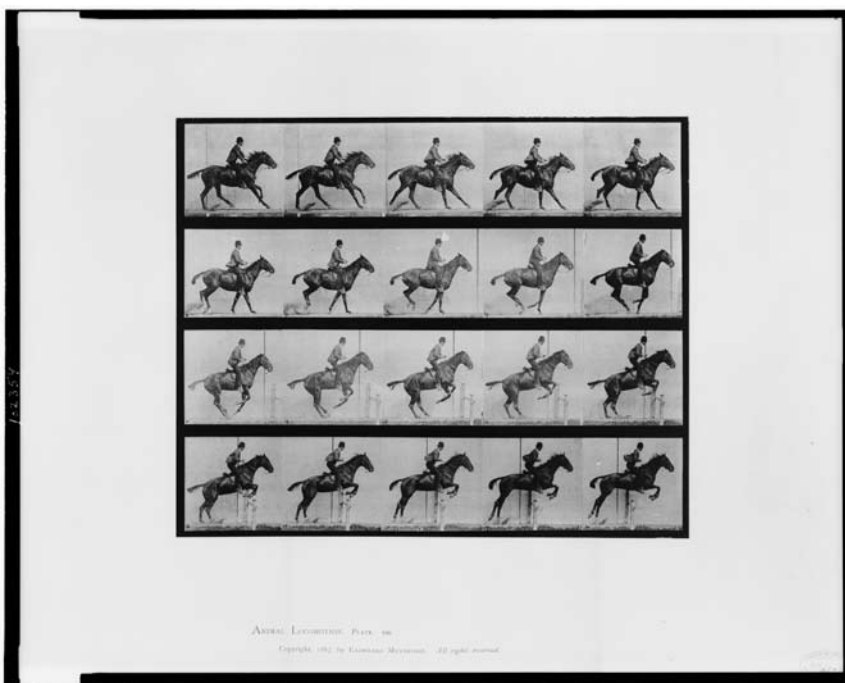
nį, negu tą daryti leido analoginės priemonės tamsiame kambaryje.

Politinė ir kultūrinė konjunktūra, lemianti pasaulėžiūrą, savo reformoms pagrįsti visada pasitelkia dominuojančią atvaizdo technologiją. Fotografija, įgavusi skaitmeninį pavidalą, keičia atvaizdų suvokimą. Politinė konjunktūra, siekdama savo tikslų, irgi pasitelkia atsinaujinusį atvaizdą – į kultūrinės sąmonės paribį išstumiamas ilgiau nei ištisą amžių gyvavęs fotografinės tiesos konstruktas. Tačiau kokį suvokimą į kolektyvinę sąmonę diegia atsiveriančios vis platesnės manipuliavimo fotografija galimybės?

Skaitmeninis fotoatvaizdas – taigi atvaizdo, turėjusio realybės veidrodžio statusą, atmaina – virsta nepaliaujamai manipuluojamu vaizdiniu. Fotografija, laikyta objektyviu tikrovės atspindžiu, kinta, keičiantis technologijoms. Bet ar pačios technologijos skatina fotografijos kitimą? Gal kultūros plėčią prasmė pokyčiai lemia technologijų, tarp jų ir vyraujančios atvaizdo technologijos, t. y. fotografijos kaitą ir jos suvokimą?

Realybės sąvoka yra viena iš koncepcijų, atspindinčių filosofinę konkrečiau laikmečio pasaulėžiūrą. Objektyvi, su fiziniu pasauliu neatsiejamai susijusi realybė, skatinta mokslinio pozityvizmo, XX a. žadėjusio utopinę gerovę, savo bendrininke padarė fotoatvaizdą, kurio tikrumą garantavo tariamai technologiškai uždaras (neleidžiantis manipuliacijų) automatinis procesas. Šis suvokimas dabar keičiasi, užleisdamas vietą virtualiai tikrovei, kurios mastai sunkiai apčiuopami.⁸

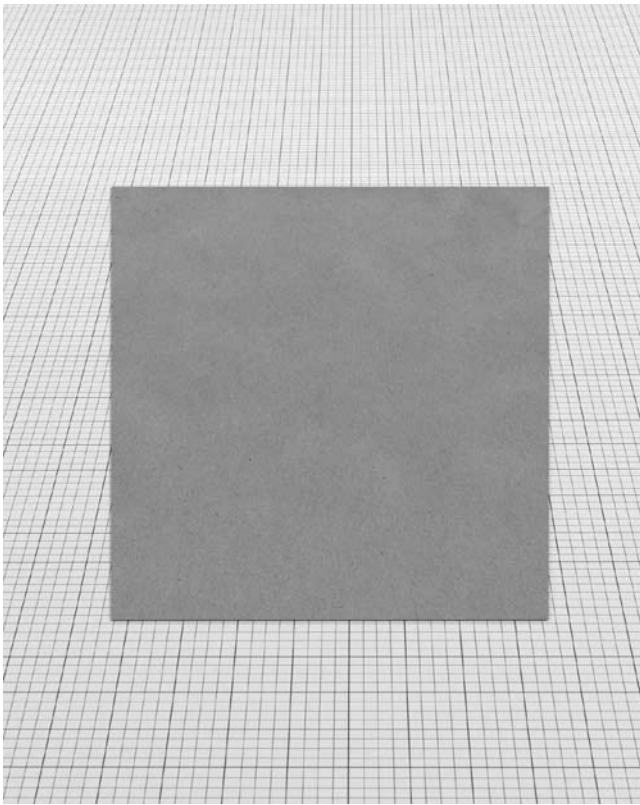
Analoginės fotografijos aukso amžiuje (XIX a. vidurys–XX a. pabaiga) daugelis optinių prietaisų būdavo mokslo tikslais pasitelkiami atlikti įvairiems matavimams. Būtent tuo metu optiniai aparatai, giminiški fotokamerai, padėjo „suvaldyti“ procesus, susijusius su objektais, kurie iki tol buvo pernelyg toli (planetos,

Eadweardo Muybridge'o fotografinis tyrimas, parodantis dvidešimt jojančio žirgo fazių.
Iš *Animal Locomotion* (1887)

dangaus kūnai) arba yra pernelyg maži (mikrobai, atomai). Priešingai negu anuomet, dabar dauguma svarbiausių procesų neturi aiškaus fizinio pavidalo. Dažnai net nėra lengva tiksliai įvardyti, *kur* ir *kas* jie yra. Pavyzdžiui, 2008-ųjų pasaulinę finansų krizę (priešingai negu ankstesnes krizes, kilusias dėl daugumai suprantamų, dažnai netgi matomų priežasčių, kaip antai XIX a. „bulvių badas“ Airijoje) sukėlė neregimos srovės. Tikroji pinigų vertė ar nuvertėjimas yra nematomi. Krizė kilo, kaip manoma, dėl to, kad matomi pinigai neatitiko nematomos jų vertės. Taigi dabar svarbu darosi ne tai, kas matoma, t. y. banknotai, o tai, kas nematoma ir nepamatuojama nei žmogaus žvilgsniu, nei žvelgiant per fotoobjektyvą.

Keičiantis pasaulėžiūrai, keičiasi ir fotografijos vaidmuo. Ji, panašiai kaip ir piniginiai banknotai, nebeatstovauja universaliam matui. Pavyzdžiui, veidas ant žurnalo viršelio gali neturėti jokio atitiktens realybėje (jei ta fotografija manipuluota ar sukomponuota iš kelių nuotraukų), bet vis tiek gali turėti visų pirma

Zachary'o Normano „Anamorphic Square“. 112 x 140
Skaitmeniniu būdu sugeneruota „fotografija“ (2013)

ekonominę, socialinę, net ir kultūrinę vertę. Akcijos, vertybiniai popieriai ir tikrieji finansiniai vardikliai irgi dažnai nematomi, o jų vertė nuolat kinta. Fizinis stabilumas ir pamatuojamumas užleidžia vietą reikšmėms, kurias apčiuopti labai sunku.

Besikeičianti realybė drumsčia ne tik finansinius vandenius. Keičiasi ir esminiu laikytas vienetas – žmogaus genas. Fotografinė manipuliacija, leidžianti vieno asmens veidą „suderinti“ su kito kūnu – XX a. pabaigoje dar atrodžiusi skandalinga,⁹ – dabar yra jau gana sena naujiena, o kartu toks dažnas reiškinys, kad retas kas tuo stebisi. Keičiasi pats žmogaus individualumo ribų suvokimas. Pagražindami šeimos nuotraukas iš gimtadienio ar vestuvių (nuimami spuogai, išlyginamos raukšlės), pratinamės suvokti, kad greitai ir mus pačius bus galima „pagerinti“, – teigia Fredas Ritchinas.¹⁰ Pasak jo, skaitmeninė fotografija yra ne kas

kita, o Trojos arklys – jame paslėptos DNR keitimo ir klonavimo technologijos skverbiasi į mūsų gyvenimą. Suviliotas galimybės pagražinti savo fotoatvaizdą, kas nesusivilios pagerinti ir savo išvaizdą *per se* – taip, kad net neberekėtų skaitmeninės manipuliacijos?

Kalbėti apie vyraujančią atvaizdų kūrimo technologiją – fotografiją – ir besikeičiančią kultūrinę jos padėtį, kartu reiškia diskutuoti apie pasaulėžiūros raidą ir kaitą. Fotografija nėra vien menas, „laiko dokumentacija“ ar žinių iliustracija – ji atspindi nuolat besikeičiantį laikmečio mąstymą, kartu būdama ir tos kaitos simptomas, ir priežastis. ■

- ¹ Daugiau apie fotografijos atsiradimą: Geoffrey Batchen, *Burning with Desire: The Conception of Photography* (Cambridge & London: The MIT Press), 1997.
- ² Brian Winston, The Documentary Film as Scientific Inscription, in *Theorizing Documentary*, red. Michael Renov (London: Routledge, 1993), p. 40.
- ³ André Bazin, The Ontology of the Photographic Image, vert. Hugh Gray, *Film Quarterly*, vol. 13, no. 4 (Summer, 1960).
- ⁴ Šūkis *You Press the Button, We Do the Rest*, sugalvotas Kodak įkūrėjo George'o Eastmano, lakoniškai įkūnijo populiarųjį suvokimą, kad fotografija yra visiems prieinama.
- ⁵ John Tagg, *The Burden of Representation: Essays on Photographies and Histories* (Minneapolis: University of Minnesota Press), 1988, p. 128.
- ⁶ Eamonn Carrabine, „Just Images: Aesthetics, Ethics and Visual Criminology“, *The British Journal of Criminology*, vol. 52 no. 3 (2012), p. 470.
- ⁷ Ibid.
- ⁸ Kinta ir istorinio analoginės fotografijos manipuliacijų masto suvokimas. Jau nebemanoma, kad jos taikytos itin retai (c. f. Mia Fineman *Faking It: Manipulated Photography before Photoshop*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2012).
- ⁹ Tipiškas pavyzdys: didelio dėmesio 1989 m. sulaukė *TV Guide* viršelis – žinomos laidų vedėjos Oprah'os Winfrey galva buvo „uždėta“ ant aktorės Ann-Margret kūno. XX a. pabaigos spaudoje apstu manipuliuojama fotografija atveju, sukėlusių karštas diskusijas: nuo Egipto piramidžių „sutraukimo“ ant vertikalaus *National Geographic* viršelio iki O. J. Simpsono, kurio „pagražintas“ veidas papuošė žurnalo *Time* viršelį, o tuo pat metu pasirodęs *Newsweek* naudojo tą pačią nemanipuliuotą nuotrauką. Manipuliacijoms plintant, pradėta mažiau dėmesio kreipti į tai, kad „pagražinamos“ tos fotografijos, kurios iliustruoja politiškai ar kultūriškai ne tokias aštrias temas.
- ¹⁰ Fred Ritchin, *After Photography* (New York: W. W. Norton & Company), 2009.

Jurgis JONAITIS

DAR KARTĄ APIE LUKIŠKIŲ AIKŠTĘ

Koks yra (ar turėtų būti) meno santykis su politika, svarstė jau senovės graikai, tačiau šis klausimas tebėra aktualus iki šiol. Jis nuolatos atgyja, įgaudamas naujas prasmes tiek teorijos, tiek praktikos lygmenimis. Tą puikiai atskleidžia ir Lukiškių aikštės istorija.

Politikos santykio su menu aspektai labai subtilūs, provokuojantys didžiulę nuomonių įvairovę. Kai šios dvi sritys „susitinka“, iškart kyla daugybė klausimų, kuriuos išspręsti itin sunku. Todėl keistokai atrodo bandymai suabsoliutinti kurią nors iš dviejų sričių, tiesmukai interpretuojant jų sankirtą. Jeigu toks supaprastintas požiūris į tikrovę nugali, neabejotina, kad šis jautrus klausimas bus sprendžiamas labai neįtračiai. Todėl aiškinantis dilemas, kylančias dėl meno santykio su politika, absoliutistines pretenzijas derėtų atmesti. Deja, Lukiškių aikštės istorija rodo, kad jų griebiasi tiek politikos, tiek meno „šalininkai“.

Visų pirma diskutuojama dėl to, ką reikėtų daryti su Lukiškių aikšte. Toks ginčas yra prasmingas, nes jame atsiskleidžia pirminės idėjos, apibrėžiančios atsakymus į tolesnius klausimus. Kad būtų lengviau suprasti, pateiksiu tris skirtingus požiūrius, vienokia ar kitokia forma egzistavusius viešojoje erdvėje ir maždaug nusakančius šio ginčo esmę.

Pirmoji idėja – nepolitizuotas aikštės projektas. Tokiu atveju ją reikėtų paversti išimtinai rekreacinio pobūdžio vieta, tenkinančia miesto gyventojų poreikius. Joje nieku gyvu nederėtų statyti paminklo, keliančio bent menkiausias asociacijas su politika. Tokia pozicija

dažnai grindžiama nuomone, esą viešosiose erdvėse jau gana simbolikos, susijusios su skausmu ir nelaimėmis. Šį požiūrį galima vadinti pragmatiškiausiu iš visų trijų.

Antroji idėja – aikštės depolitizavimas, žengiant politinį žingsnį. Tokiu atveju aikštėje reikėtų pastatyti prekybos centrą, parodant, kad grąžinama pirminė jos funkcija, susiklosčiusi dar Abiejų Tautų Respublikos laikais, – prekyvietė. Politiškai tai reikštų, kad grįžtama prie čia buvusios suverenios valstybės, kurią laikome savo pirmtake, teritorinės funkcijos. Toks erdvės depolitizavimas būtų ženklas, kad atsiribojama nuo bet kokių asociacijų su politine priespauda.

Trečioji idėja – aikštės politizavimo projektas. Tokiu atveju aikštė turėtų būti paversta valstybės reprezentacijai tinkama erdve su politinio pobūdžio paminklu, kuris piliečiams primintų: laisvi esame dėl labai konkrečių žmonių aukos. Aikštė būtų skirta ne vien valstybinėms išskilmėms, todėl joje turėtų atsirasti ir rekreacinės paskirties zona.

Pirmieji du variantai kritikuojami dėl to, kad taip būtų pamintas žuvusiųjų už laisvę atminimas, demonstruojant nepagarbą jų pasiaukojimui dėl laisvos demokratinės Lietuvos.

Tiesiogiai politizuoto projekto kritikai argumentuoja paprastai: dar viena aikštė „atimama iš piliečių“, paverčiama skausmo ir negatyvių emocijų židiniu, tai ideologinės indoktrinacijos būdas, rodantis valstybės uždarumą.

Svarstyti, kuris požiūris tinkamiausias, sudėtinga, tačiau įmanoma. Pavojingiausia būtų įdiegti nepolitizuo-

tą aikštės versiją. Tai tiesiausias kelias į bendros politinės tapatybės nykimą, užmirštant savo istoriją. Aikštės depolitizavimo ir jos politizavimo projektai abu savaip patrauklūs. Politizuojant aikštę, viskas lyg ir aišku – valstybinė simbolika primins, kas čia šeimininkas ir kas iškovojo politinę laisvę. Depolitizuojant aikštę tarsi sakoma: „Čia buvo žudomi žmonės ir statomi paminklai okupacinėms valdžioms. Mes niekada neketiname to daryti, taigi atmetame jų valią ir teigiame ją savaip.“

Nors nėra lengva susigaudyti tarp visų teisinių aktų ir nutarimų, reglamentuojančių, kokia turėtų būti Lukiškių aikštė, akivaizdu, kad laimėjo trečioji idėja – aikštę tiesiogiai politizuojantis projektas. Tačiau, pasirodo, ne viskas taip paprasta. Nuo pat 1999-ųjų, kai buvo priimtas pirmasis sprendimas, užvirė diskusijos, ar jis teisingas ir kokios galėtų būti alternatyvos. Deja, nuo pat pradžių šis ginčas vyko padrikai.

Vėliau priimti įvairūs nutarimai ir konkursų sąlygos rodo ryškėjančią tendenciją užglaistyti valstybinę politinę aikštės projekto esmę. Memorialinių akcentų, kitaip tariant, paminklo idėja irgi buvo išpolitinta, liko tik reikalavimas pavaizduoti laisvę, atsietai nuo konkrečių kovotojų su politiniais jų siekiais. Ar tokia abstraktaus po-

būdžio laisvė išvis gali egzistuoti net kaip teorinis konstruktas, gana įdomus klausimas, tačiau jį aptarti reikėtų atskirai.

Pats abstraktaus paminklo variantas yra visiškai suprantamas dalykas, tačiau jis priklauso visai kitam – nepolitiniam aikštės projektui, o ši alternatyva, kaip žinome, nelaimėjo, ji nėra teisiškai įtvirtinta. Todėl praktiniu požiūriu dilema labai paprasta ir aiški – nugalėjo projektas, teigiantis, kad aikštė turi būti sutvarkyta pagal tiesioginio politizavimo planą. Tai, kad didžioji diskusijų dalis vyksta po to, kai sprendimas jau priimtas, beje, tai padaryta seniai (1999

m.), ir trukdo jam materializuotis, rodo, kokia vis dėlto nebrandi yra mūsų visuomenė, į susitarimus žiūrinti nerimtai. Normalaus ir tinkamai funkcionuojančio politinio valdymo sąlygomis didžioji diskusijų dalis turėjo vykti prieš priimant sprendimą, kad vėliau ši būtų galima realizuoti be didesnių trikdžių. Viskas.

Visa tai yra praktinė reikalo pusė, kurios nesėkmę lemia pavėluotos diskusijos, argumentų ir valios veikti stoka.

Tačiau visos smagybės ir Lukiškių aikštės istorijos esmė atsiskleidžia, pažvelgus į teorinę jos matmenį – kalbu apie meno santykį su politika. Menininkai, žvelgdami į ką tik aprašytą praktinį iškilusios problemos vaizdą, mano, kad meninei jų fantazijai kyla grėsmė – nejaugi teks vaizduoti apibrėžtus ir į rėmus išsprastus politinius motyvus? Nejaugi iki šiol taip ir nepabėgome nuo socrealizmo? Nejaugi ir vėl nugalės visuomenės spaudimas pastatyti griozdą, prasilenkiantį su šiuolaikiniais standartais? Tokie ir panašūs skausmingi klausimai kyla daugeliui menininkų ir savo nuomonę jie po truputį ima reikšti viešai.

Tačiau bėda ta, kad politikai supranta menininkų argumentus kaip grėsmę politinei žiniai, kurią nori-

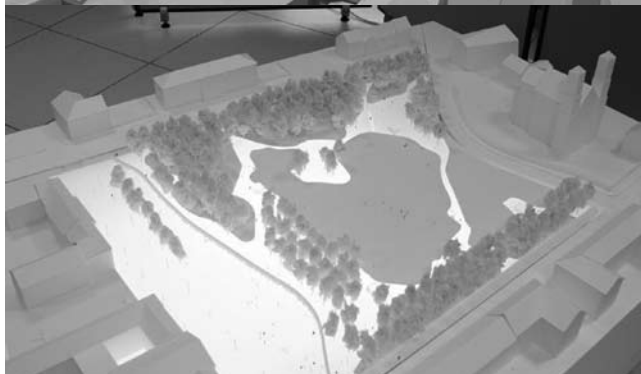
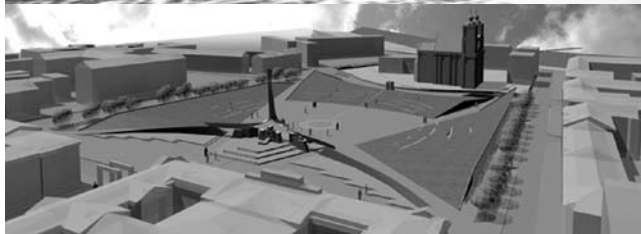
ma perteikti. Todėl ne tik gina savo nuomonę, bet ir imasi aršių veiksmų, siekdami užtikrinti, kad tai, kas bus pavaizduota, atitiktų jų viziją.

Čia kyla didžioji problema, susijusi su abipusiu – tiek meno, tiek politikos – kišimusi į vienas kito sritį. Alvydo Jokubaičio žodžiais tariant, žmogiškojo patyrimo modusų įvairovės nepaisanti kultūra nuskurdi- na save. Ši jo mintis tiesiogiai taikoma menui ir poli- tikai kaip tikrovės pažinimo modusams.

Tam tikra menininkų veikimo laisvė išties būtina sąlyga, norint kurti aukščiausios rūšies meną. Todėl netinkamai elgiasi tie politikai, kurie mėgina apibrėž- ti, kokia turėtų būti kūrinio forma. Lukiškių aikštės atveju principas, kad tik patys menininkai gali nu- spręsti, kokią formą rinktis, irgi turėtų galioti – ne- svarbu, ar tai bus vaizdo ir garso instaliacija, bronzinis paminklas, performansas, granitinė skulptūra, *Fluxus* stilstikos įkvėptas kūrinys... Beje, pastarasis varian- tas netgi ganėtinai conceptualus. Jis puikiai atitiktų lietuvių tautos, kaip dabar madinga sakyti, globalios Lietuvos sovietų okupacijos metais pjūvį – pademon- struotų, kad vieni lietuviai miške kentė šaltį ir badą su ginklu rankose priešindamiesi stribams, o kiti emi- gravo į Niujorką kurti naujos meno srovės.

Vis dėlto ir menininkai netinkamai elgiasi, kai mėgina apibrėžti, koks turėtų būti valstybinio po- būdžio kūrinio turinys. Žinoma, jie turi teisę reikšti savo nuomonę ir teigti, esą kai kur politikos apskri- tai nereikia. Vis dėlto jeigu yra priimtas sprendimas kurti politinio pobūdžio kūrinį, menininkai turėtų atsisakyti ambicijų spręsti, koks bus jo turinys. Šiuo atveju išgalėjusi priešinga tendencija – įvairiais bū- dais mėginama išstumti politiką iš ten, kur buvo nu- spręsta suteikti jai vietą.

Čia galima išvelgti ir platesnio pobūdžio proble- mą, kuri kankina daugumą Vakarų valstybių, – tai politikos nykimas arba stiprėjanti nepolitiškumo ten- dencija. Tačiau ši tema reikalauja atskiros platesnės diskusijos. Tad šįkart verčiau paklauskime – ar labai nusiviltume, jeigu Lukiškių aikštėje atsirastų tūkstan- tis *Fluxus* dėžučių su Vyčio atvaizdu? ■

Keletas Lukiškių aikštės rekonstrukcijos projektų

(NE)BŪTINYBĖ:

KAIP ATSIMENAME 1991-ųjų SAUSIO 13-ąją?

Teatrologės Godos Dapšytės, latvių dramaturgo Janio Balodžio, lietuviams neblogai pažįstamo ir mylimo latvių režisieriaus Valterio Silio ir aštuonių jaunų lietuvių aktorių „Barikados“ Nacionaliniame dramos teatre pasirodė tiesiog nepadoriai laiku. Šis spektaklis, ryžsis priminti laisvės kovų metą, turėjo tokį šiuolaikinės politinės realybės „režisierių“ išprovokuotą epilogą, kokio geriau, aišku, nebūtų turėjęs. (Ne)pasisekė! Po premjeros parėjus namo, buvo galima, tiesą sakant, privaloma įsijungti LRT – vietoj Eurovizijos, apie kurią valiūkiškoje „Barikadų“ įžangoje E. (Monika Vaičiulytė) sako: „Latviai už mus nebalsuoja“, todėl „turime jų nekęsti“, dainų atrankos buvo tiesiogiai transliuojami įvykiai iš Kijevo Nepriklausomybės aikštės. Ką tik iš kalėjimo paleista Julija Tymošenko, sėdėdama invalido vežimėlyje, iš susijaudinimo drebančiu balsu kalbėjo apie barikadose krauju iškovotą laisvę, o šimtatūkstantinė ukrainiečių minia skandavo: „Herojai niekada nemiršta!“ Na, o tai, kas dėjosį paskui ir tebesideda iki šiol, tik dar aštriau byloja: civilizuotoje XXI a. Europoje pavojus laisvei dar nėra praeities reliktas. Belieka atsidusti: deja, naujasis LNDT spektaklis turi pavydėtinais puikų alibi...

Ir vis dėlto ar „Barikados“ iš tikrųjų pasirodė laiku? T. y. ar kūrybinė jų komanda įprasmino tai, ką išvalgusis istorinės praeities ir šiuolaikinio teatro sankirtų tyrinėtojas Freddie's Rokemas vadina „spaudžiančios būtinybės situacija (*situation of pressing urgency*), kai praeitis įsiveržia (*invades*) į dabartį“ taip nenumaldomai, taip atkakliai, įžūliai, kaip Williama Shakespeare'o tragedijoje į Hamleto pasaulį įsiveržė Tėvo Šmėkla?¹ Kitaip sakant, ar savo „Barikadomis“ dabartinė trisdešimtmečių karta sugebėjo ar norėjo prisistatyti kaip

hamletų, pajėgių susigrumti su praeities šešėliais, karta?

„Barikados“ neabejotinai yra pirmas toks atviras, sąžiningas lietuvių teatro mėginimas reflektuoti savo tautos istoriją (aišku, jeigu istorija galima vadinti tai, ką dar labai lengvai gali patikrinti* tie, kurie patyrė ją kaip savo dabartį). Apie kruvinąją Sausį čia kalba tie, kurie anuomet žaidė su lėlėmis (Toma Vaškevičiūtė), „žiūrėjo multikus“ (Ainis Storpirstis), „domėjosi fotoapataratais ir jų objektyvais“ (Marius Repšys) ir pan. Kitaip tariant tie, kuriems istorija, pražildžiusi jų tėvus, yra tik įrašai istorijos dokumentuose, žodžiai, girdėti pasakojimuose, sakiniai iš prakalbintų liudytojų atsiminimų. Šie 9-ojo dešimtmečio vaikai nemeluoja: jie gali tik cituoti ir bandyti suprasti, įsijausti ar atitraukti, mėgdžioti ar pratęsti, diskutuodami, improviuodami, fantazuodami, spekuliuodami ir – svarbiausia – ieškodami erdvės išreikšti asmeniniam požiūriui. „Barikadoms“ susivieniję teatro menininkai iš principo atsisako būti „hiperistorikais“, t. y. neabejotinai, anot Rokemo, „visiškais (*pure*) istorijos liudytojais“, nes tam būtinas santykis su tikru skausmu.² Čia reikėtų paaiškinti šiek tiek plačiau: aktorius, – rašo Rokemas, – hiperistoriku tampa ne tada, kai demonstruoja istorinę savo erudiciją (tai juntama daugelyje „Barikadų“ scenų), tokiu atveju jis yra veikiau pseudoistorikas, o tada, kai pajunta ir įprasmina laiką, apie kurį kalba,

* O jie tikrina! Štai per vasario 22-osios spektaklį viena susijaudinusi moteris iš žiūrovų salės neiškentusi pertraukė Tomos Vaškevičiūtės pasakojimą apie Alvydo Matulkos mirtį: nemeluokit, širdis jam sustojo ne prie televizijos bokšto, bet prie Aukščiausiosios Tarybos... Moteris visiškai teisi: reikia būti iki galo preciziškiems, jeigu taikoma surinktų faktų vardijimo strategija.

tarytum virsta jo simboliu. „Barikadininkai“ pasirenka būti hiperaktoriais, hiperteatralais – tam absoliučiai pakanka atvirumo. Antai Storpirstis sako: „Geriausiai mes mokame vaidinti... tai gal ir pavadinam?“

Šis atvirumas – apsisprendimas neforsuoti visą žinystės – akivaizdžiai stimuliuoja: į dvidešimt trejų metų senumo istorijos tyrimus „Barikadų“ kūrėjai leidžiasi išties azartiškai. Jiems įdomu! Jie yra tikrai smalsūs: sutelkia gausią – tiesiog pagirtinai gausią – įvairių žanrų istorinę faktografiją. Jie tikrai išradingi: faktų srautus vis sutramdo žaismingomis (kartais nokautuojančiai juokingomis) „adaptacijomis dramatinuojant“. Jie būna tikrai jautrūs: prityla ir susikaupia, pasakodami apie tai, kaip toje nelygioje kovoje žuvo žmonės. Galų gale jie tikrai nori atrasti savo Sausio 13-ąją: paėliui stabtelėję savotiškose „meditacinėse stotelėse“, mėgina prisiliesti prie jos asmeniškai, intymiai. Turbūt nė nereikia pridurti: jie iš tikrųjų kalba šiandienos publikai, polemizuodami („praėjo vos pusvalandis, o jau nepatinka, ane?“ – retoriškai klausia Vaškevičiūtė), po to taikydami, vienydamiesi („tad gal ir dabar galime susikibti rankomis [...]? Pamėginam!“ – kviečia Storpirstis), paskui kažkaip truputį agresyvokai, vulgariai provokuodami (televizijos laidos „Tiesa ar melas“ vedėjas tiesiog siautėja žiūrovų salėje, gal Repšys netikėtai prisiminė savąjį „Išvaymo“ Vandalą?..).

Nė trupučio neabejoju: „Barikados“ yra geras šiuolaikiško – judraus, interaktyvaus, temperamentingo, moderniai daugiabalsiško, t. y. hibridiško, – istorinės atminties teatro *formas* pavyzdys.

Lygiai taip pat neabejoju: jos stokoja *turinio*. Tas šiuolaikiškas „Barikadų“ temperamentas – efektin- gas žaidimas, peržengiant istorinės faktografijos ir istorinių spekuliacijų, herojaus ir aktorius, moks-

linės istorijos rekonstrukcijos ir subjektyvaus patyrimo ribas, – yra kažkoks neorganiškas, netgi dvelkiantis desperacija. Atrodo, kartais jo griebiamasi tik todėl, kad tiesiog neturima ką pasakyti. Nors – paradoksalu – veiksmas nepaprastai sparčiai šakojasi ir aprėpia daugybę faktų: „Barikados“ primena ir Nobelio taikos premijos paskyrimą Michailui Gorbačiovui, ir pirmosios Nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės krizę, ir paslaptinę premjero Alberto Šimėno (Martynas Nedzinskas/Vainius Sodeika) dingimą, ir Sausio 13-osios aukas, ir iškreiptas tos nakties interpretacijas, ir t. t. Šakodamasis prabėgom prisiliečia prie aktualių šiandienos problemų – „Barikados“ užsimena apie neonacizmą, pašiepia „idealistinį nacionalizmą“, grybšteli tautinio nepakantumo temą, bando (per)interpretuoti nacionalinę simboliką, truputį pasvarsto, ko ir kodėl Lietuvoje nekenčia jauni lietuviai, ir t. t. Tačiau tik tiek – tik išsišakoja, tik prabėgomis prisiliečia, tik užsimena, tik grybšteli, tik truputį pasvarsto ir vėl šakojasi...

Laisvės kovų istorijos studijų sužadinta ir į jaunų žmonių realybę perkelta atmintis „Barikadose“ atsi- skleidžia, sakyčiau, kaip netvirta, neryžtinga, nerizikuojanti – plačiai užsimojusi, tačiau į nieką iki šerdies neįsismelkianti, demonstruojanti apimtį, tačiau nedemonstruojanti gylio, nepaprastai stropi, tačiau nevarginama atradimų troškulio. Tai atmintis iki-Hamleto, kai vidinė būtinybė atsiminti dar neįjaučiama.

Spektaklio „Barikados“ įžanga. Režisierius Valters SĪLIS

„Barikados“. „Rusko“ Mišos varymo iš lietuvių Marius (Marius REPŠYS) seansas D. Matvejevo nuotr.

„Barikadų“ kūrėjai karštai gina savo teisę atminti kruvinąjį Sausį, tačiau nuo ko ją reikia ginti? Gal nuo savo pačių abejingumo ar abejonių? „Mes turim teisę kalbėti šia tema“, – sako Vaškevičiūtė, bet paįsdykauti „aplink šią temą“ jiems norisi daug labiau, negu apie ją kalbėti. Ir nepasakysi, kad tą daryti nesiseka. „Barikadininkų“ išdykavime esama nemažai iš tikrųjų gero – tokio šelmiškai įžūlaus – humoro. Pavyzdžiui, kai pasišiaušusi Kazimira Prunskienė (Vaškevičiūtė), šliauždama stalu, užsipuola Vytautą Landsbergį (Tadas Gryn): „Tu niekada nebūsi prezidentas!.. O Dalia Grybauskaitė va – bus...“ – „Kas ta Grybauskaitė?“ – išsigandęs klausia Landsbergis. Arba kai besiseilėjantis Šimėno asmens sargybinis Pečkys (Marius Repšys), anksčiau saugojęs Landsbergį, ūmai užniūniuoja Čiurlionį; kai parkelyje elegantiškai kortuojantys Rimas (Gryn) ir Oskaras (Repšys) iš nevilties apsisverkusiam rusų televizijos žurnalistui (Storpirštis) nesiginčydamai pritaria: „Aha, tąsyk tikrai snajperiai šaudė nuo stogų... jo, savi šaudė į savus“... Tačiau šie epizodai iš esmės nekeičia bendro įspūdžio, kad „Barikadų“ humoras turi kažkokį keistą savitiksles retorikos prieskonį, gal net išduoda savotišką vaikiškai paauglišką pasipūtimą, kurį įniršę *delfi* komentatoriai painioja su šventvagišku-

mu, įžvelgdami čia tikrą „patyčių kultūros triumfą“.³

„Barikadininkai“ mėgaujasi tuo, kad gali karikatūromis paverti pirmuosius Nepriklausomos Lietuvos politikus, ilgiau negu pusvalandį parodijuoti mūsų Šimėno dingimą... Jie tikrai gali! Ir gali gerai. Tačiau kas iš to? Kaip šie tautinio sąjūdžio laikų politikos šaržai prasmiškai siejasi su didžiausiu tos politikos išbandymu ir viena iš reikšmingiausių jos pergalių tapusia Sausio 13-ąja, kurią keliose nedidukėse jai skirtose scenose „Barikados“ mėgina įprasminti kaip iki šiol gyvą lietuvių tautos skausmą? Juokingi politikai „prijuokavo“ visai nebe-

juokingą kraujo praliejimą? Jeigu norėta pasakyti būtent tai, kodėl nepasakoma aiškiai ir iki galo? Vėlesniame veiksmė nei Landsbergis, nei kiti išvis nepasirodo – jie užmirštami taip pat lengvai, kaip ilgoje įžangoje buvo užmiršta Sausio 13-oji.

Tiesą sakant, juokas „Barikadose“ kartais pasitelkiamas tiesiog kaip būdas atidėti pokalbį apie pasirinktą refleksijos objektą. „Ši tema vis dar labai jautri, ji kaip žaizda“, – spektaklio pradžioje sako Vaškevičiūtė. Ir tai beveik apčiuopiama: „barikadininkai“ suka ratus, eina aplinkkeliais, žiūri kažkur pro šalį, tarytum bijodami užkliudyti žaizdą. Šiuo atžvilgiu jie aiškiai kalba apie skaudžios temos vengimą, apie tai, kad tarp mūsų ir mūsų Sausio 13-osios jau – o gal vis dar – stovi barikados.

Vienas gražiausių, paveikiausių ir, sakyčiau, originaliausių spektaklio epizodų yra giliai dramatiška, o kartu švelniai komiška „priešlaikinio gimdymo“ scena. Lakoniškai ir nepaprastai subtiliai bylojama apie tai, kas istoriją pri(si)menančiam teatrui dažniausiai nerūpi, – pasakojama, ką Sausio 13-osios naktį patyrė tie, kurie nebuvo tikrieji jos herojai (nors vis dėlto buvo). Šios miniscenos siužetas paprastas, nepretenzingas, beveik buitiskas – Ji (Vaičiulytė) namuose liko

viena ir staiga prasidėjo priešlaikinis gimdymas. Jos vyras tąnakt budėjo krašto apsaugoje, tad į skambučius neatsiliepė – „karinės parengties“ sąlygomis gimdančios moterys vyrams nerūpėjo (jiems rūpėjo dingęs Šimėnas); greitoji nevažiavo – trūko mašinų; draugai nepadėjo – stovėjo „prie bokšto... ar tai prie Parlamento“; mama tik išsigando – juk iki dukters dvi valandos kelio... Sutrikimas, didėjantis nerimas, vis auganti baimė, vis labiau gąsdinanti nežinia, vis stipriau rankas pakertantis bejėgiškumas ir kartu kažkoks desperatiškas ryžtas nepasiduoti, ko nors griebtis, ką nors daryti, pavyzdžiui, paskambinti nepažįstamai kaimynei rusei (Elzė Gudavičiūtė). Man atrodo, būtent ši trumpuotė scena tiksliausiai užčiuopia ir raiškiausiai simbolizuoja Sausio 13-osios atmosferą, giliausiai išsiskverbia į aną laiką, o kartu – tikriausiai tai dar svarbiau – atranda įdomiausią nekanoniškos emocinės atminties formą, praeitį prasmingiausiai susiedama su šiandiena.

Matyt, neatsitiktinai ir, ko gero, todėl taip sukrečiančiai, „priešlaikinio gimdymo“ sceną palydi gydytojų liudijimai, pateikiantys tos nakties žiaurumo įkalčius, – tikras būtojo laiko aidas ir kartu tikra šio laiko pagarbos praeičiai išraiška. „Barikados“ čia beveik moksliskai objektyviai rekonstruoja Sausio 13-osios siaubą, bet kartu pabrėžtinai atsiriboja nuo grynai mokslinių faktografinių užmačių: balsai skamba ramiai, sukauptai, o pro ramybę prasišviečia savaip iškilmingas, tačiau nesumeļtuotas jaudulys – tarsi savotiška tylos minutė.

Jautri vieta!

Turbūt Hamletas, taip ilgai – kone visą pirmąją „Barikadų“ dalį – mindžikavęs tarpduryje ir išdykavęs, pagaliau įdėmiai pasižiūrėjo į savo tėvą, ėmė jį suprasti, užjausti, kaip savą patirdamas – bent jau mėgindamas patirti – jo skriaudą.

Po to, suprantama, jis ima keršyti. Ir tampa lėkštas... Po „tylos minutės“ prasideda ir gana ilgai tęsiasi „keršto už sausio 13-ąją“ pareiškimai. Tos viena kitą iš esmės kartojančios „improvizacijos antisovietinės propagandos tema“ yra tokios teisingos, kad net nuobodžios. Rusai šmeižia Lietuvą! – kaip didžiausią paslaptį (nors ji seniai visiems žinoma) kartoja „barikadininkai“. Na, tai mes juos čia patvarkysim! – priduria. Ir tikrai smagiai

tvarko – tyčiojasi išsijuosę. Taip įsismarkauja, kad nebegali sustoti ir surengia satyrišką „ruskio“ Mišos išvaymo iš lietuvių Mariaus (Marius Repšys) seansą, kuris, reikia pripažinti, baigiamas labai efektingai, nes autoironiškai: apsivalęs Repšys eina Justino Marcinkevičiaus „Katedroje“ vaidinti Lauryno. Tačiau įsismarkavę, jie, man regis, pernelyg lengvabūdiškai pamiršta bent užsiminti apie tai, ką sužinoti turbūt įdomiausia: kaip šie jauni žmonės vertina faktą, kad Rusija šmeižia Lietuvą, – jiems dėl to pikta? liūdna? baisu? apmaudu? skaudu? neramu? O gal tai viso labo pretekstas ekstravagantiškiems žaidimams?

Galbūt ieškodami atsakymo būtent į šį klausimą, atsikeršiję „barikadininkai“ sugrįžta į Sausio 13-ąją. Darsyk įsižiūri į savo tėvus, kurie, ką tik apgynę televizijos bokštą, nurimę, tačiau dar pakilūs – simpatiška scena! – prie laužų jaukiai dainuoja Maironį ir iki gaudulio naiviai ruošiasi kurti laisvą Lietuvą – „gražią šalį be blatų“. Jie įsižiūri, tarytum dar sykį – dabar jau galutinai ir neatšaukiamai – susitaikydami su savo tėvais. Pabaigoje, susikibę už rankų, įkvėptai sudainuoja tai, kas dainuota Sąjūdžio įkarštyje: „Bunda jau Baltija! Lietuva! Latvija! Estija-a-a-a!“ (o ne „Hell's Bells“, kurią plėšė pradžioje, laidydami sąmojus apie Šimėną).

Man atrodo, tai didžiausias „Barikadų“ siurprizas – šis netikėtas „iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia“ priminimas. Ir ką gi jis pasako? „Barikados“ nesugebėjo atrasti, suformuluoti ir pagrįsti modernios patriotizmo koncepcijos? Ar priešingai – nujautė, užčiuopė ir įžvalgiai konstatavo savotišką seno gero patriotizmo – tai patriotizmas be priešdėlio *neo* – ilgesį?

Manau, atsakymas į šį klausimą slypi kažkur per vidurį. ■

¹ Freddie Rokem. On Urgency: the Voices of the Dead and the „Rustle“ of the Leaves, In: Istorijos rekonstrukcijos nuo 1945-ųjų iki dabar, Kaunas: *Vytauto Didžiojo universiteto leidykla*, 2010, p. 12.

² Freddie Rokem. Theatrical Representations of the Past in Contemporary Theatre, Iowa City: *University of Iowa Press*, 2000, p. 73.

³ <http://www.delfi.lt/pramogos/kultura/barikadas-sukurusi-dramaturge-ukrainos-ivykiai-tik-sustiprina-emocinilauka.d?id=64125338&com=1&no=0&s=2>

GEBĖJIMAS JUDĖTI: CHOREOGRAFINIAI STEBĖJIMAI MOBILIAIS LAIKAIS IŠ MOBILIOSIOS ZONOS VIDAUS*

Joks kitas laikotarpis nebuvo judresnis, lankstesnis, negu yra šis. Niekada anksčiau negalėjome taip greitai ir taip lengvai keliauti tarp įvairių vietų, miestų, šalių, žemynų arba klaidžioti po begalinę virtualios informacijos erdvę, suplūdę iš visų pasaulio kraštų. Kaip šis globalus mobilumas veikia gyvenimo ir judėjimo meną – choreografiją?

Ne paslaptis, kad šiuolaikinis judėjimas daugiausia yra nulemtas kapitalistinių ar komercinių motyvų, skatinančių ekonomikos augimą. Patinka mums tai ar ne, tačiau esame šio nepaliaujamai veikiančio mechanizmo, užtikrinančio gėrybių ir pinigų srautus, sraigteliai. Judėjimą lemia ir valdo kapitalistinės visuomenės, kuriai kaip piliečiai priklausome ir mes, tvarka.

Šis judėjimo ratas, priderintas prie kapitalizmo evoliucijos, įneša savo indėlį į didžiulę egzotikos ir laisvalaikio kultūros pasiūlą. Išnaudojimas, būdingas tokio pobūdžio kelionėms, verčia mąstyti apie šiuolaikinę okupaciją, įgavusią naują kolonizacijos formą. Argi neturėtume savęs klausti, ką toks šiuolaikinis judėjimas sukelia, kokie jo padariniai? Ar nesama jokių alternatyvų? Koks judėjimas būtų priimtinesnis?

Mes, Švedijos ir Europos Sąjungos piliečiai, įtraukti į Šengeno susitarimą, priklausome mobiliajai zonai. Būti joje reiškia niekada nejausti nerimo dėl savo geografinio paslankumo. Be jokių ypatingų formalumų, ES piliečiai gali keliauti po visas Europos Sąjungos šalis ir likti jose.

* Straipsnis parengtas, vykdant projektą *ke@ja Writing Movement*, kurį remia ES Kultūros programa ir Šiaurės Europos Kultūros taškas.

Dažniausiai galima pasiekti ir valstybes, esančias už ES ribų, nors apsilankymo jose trukmė gali būti ribojama.

Tiesa, jei sienos apibrėžiamos kitaip, perkeliamos ar apima didesnę geografinę teritoriją, tai anaipol nereiškia, kad jos daugiau nebeegzistuoja ar kad jomis galima abejoti.

Žmonės, nepriklausantys mobiliajai zonai, susiduria su griežtesniais apribojimais tiek ES viduje, tiek išorėje. Jiems valstybinės sienos leidžia pajusti savo buvimą ir tada, kai paliekama tėvynė ir kai atvykstama į kitą šalį. Tam tikrais atvejais egzistuoja ir virtuali kontrolė, ribojanti informacijos ir komunikacijos srautą, taip reguliuojamas ir asmens įvaizdis, ir pasaulio vaizdas.

Net leidimas atvykti į mobiliąją zoną nesuteikia jiems tokios pačios laisvės, kokią turi tie, kurie priklauso šiai zonai. Kiekviena nauja šalis, į kurią atvykstama, reikalauja nurodyti gyvenamosios vietos adresą, kontaktinio asmens duomenis, pateikti įrodymą, kad dirbi, išsiaiškina, kiek pinigų turi su savimi ir t. t.

Laisvė, lygybė ir neribojamas pasirinkimas – tai dalykai, kurių daugelis žmonių nori ir kuriuos pažangi šiuolaikinė visuomenė turėtų jiems suteikti. Todėl bėgti nuo karo, neteisybės ar diktatūros (kaip ir nuo demokratijos, jeigu ji neužtikrina, pavyzdžiui, kad teismo procesas būtų sąžiningas), siekiant išgyventi ir išlaikyti politinius, ideologinius savo įsitikinimus, yra savaime suprantama.

Tuo metu, kai mes, priklausantys laisvo judėjimo zonai, esame užlieti ir beveik paralyžiuoti informacijos gausos ir pasirinkimo galimybių, kiti persikelia į pilkąsias zonas, balansuodami ant šalių ir socialinių

struktūrų ribos. Tas, kuris gyvena nuolatos keliaudamas (savo noru ar priverstinai), visada bus prieštaringai vertinamas, tačiau priskyrimas prie keliaujančių asmenų „kategorijos“, o juo labiau įregistravimas į ją, yra ne tik neteisėtas, bet ir nenaudingas.

Artistiškumą skatinantis menas, šiuo atveju šokis ir choreografija, paverčia menininkus nuolatiniais keliautojais – tą lemia finansavimo politika, koprodukcija, tarptautinės rezidencijos, parodos, spektakliai, festivaliai. Išgyventi vien iš savo meno beveik neįmanoma, jei nežaidžiamas lankstus žaidimas pagal tarptautinį planą ir strategijas. Iš pirmo žvilgsnio toks gyvenimas atrodo viliojantis, kupinas kelionių, kurios dažniausiai pasirenkamos, o ne nulemtos ekonominių sąlygų. Tačiau nuolatinis keliavimas komplikuoja meninę veiklą arba apskritai atima galimybę sukurti spektaklį, skirtą tam tikrai konkrečiai vietai. Tai skatina ne pokyčius, o greičiau sukelia nestabilumo, sutrikimo jausmą. Be to, tarptautinė rinka vis daugiau galios suteikia institucijoms, kurios, užuot sutelkusios dėmesį į meną ir menininkus, galiausiai apriboja jų laisvę.

Tam tikrą laiką specialios subsidijos buvo skiriamos tiems mainų projektams, kurie siekė įtraukti šalis, norinčias perimti „modernesnių“, remiantis skirtingais politiniais požiūriais, kraštų praktiką. Tai skatino tam tikrą gelbėjimą kultūra, t. y. sąmoningą ar nesąmoningą imperializmą (net jeigu kultūros mainai vykdomi vienodomis sąlygomis, net jeigu paramos politika turėjo visai kitas intencijas). Vis dėlto finansinės paramos, kurią tarptautinis bendradarbiavimas siūlo dalyviams ir partneriams iš užsienio, nereikėtų menkinti. Be to, šis bendradarbiavimas gali kuriam laikui užtikrinti didesnę (nors iliuzinę) laisvę ir mobilumą.

Tačiau kodėl reikia remti klajokliškos struktūros meninius projektus ir klajoklišką menininkų gyvenimo būdą, jeigu kiti tą daro tik priversti aplinkybių, todėl bandoma juos gelbėti nuo tokio gyvenimo? Kodėl sąvoka *klajoklis* būtent mobilumo eroje tapo keiksmažodžiu?

Numanomas atsakymas galėtų būti toks: nepagrįstas klajojimas, apskritai imant, silpnina asmens poziciją bendros socialinės struktūros atžvilgiu. Viena vertus, tarpinė būseną (atsidūrus tarp šalių, tarp įta-

kos sluoksnių ir t. t.) kaip ir klajoklio gyvensena nėra priimtina valdžiai, nes komplikuoja piliečių kontrolę. Jie nelaikomi lojaliais visuomenės nariais, remiančiais vyraujančias normas, panašiai įprasta pabėgėlius laikyti našta visuomenei tol, kol jie visiškai integruojasi ir pradeda palaikyti sistemą.

Kita vertus, susilpnėjusi socialinė menininko pozicija valstybės atžvilgiu daug kam yra priimtina, nes menas, turintis galią formuoti viešąją nuomonę, dažniausiai laikosi kritiško požiūrio į socialines struktūras ir politines dabarties problemas.

Negana to, meninė veikla prilygsta finansiniam pralaimėjimui žaidime, kuris vyksta pagal šiandieninės rinkos ekonomikos komercines taisykles. Tarp vietų ir kontekstų amžinai klajojantis menininkas, neturintis galimybės sėsliai įsikurti, turi mažesnes galimybes daryti poveikį politinėms ir meno struktūroms – tai apsauginis metodas, kuris netiesiogiai „nuginkluoja“ ir cenzūruoja tiek politinę ir socialinę įtaką, tiek meno svarbą, tad sąlygos meniškumui išgyventi tampa dar sudėtingesnės.

Kultūra išlaiko ir įtvirtina tautos tradicijas, nusistovėjusias normas, pripažintas vertybes. Meno paskirtis yra išvelgti, suprasti ir pasiūlyti kažką naują, šalia jau žinomų principų ir apribojimų, pateikti skirtingus požiūrius į modelius, kuriuos kuriame ir kurių laikomės.

Tačiau ką darbas su judesiu, klausimai apie judėjimą ir jo ribas reiškia šiandien?

Choreografija, judėjimo menas, istoriškai yra bešaknė ir priklauso nuo apibrėžimo. Choreografija – tai judėjimas erdvėje ir laike. Daugeliu atžvilgių jos pritaikomumas buvo kliūtis, silpninanti meninę formą. Tačiau hipotetiškai žvelgiant, choreografijai niekada nebuvo geresnių laikų, negu yra dabar.

Kadangi šokis ir choreografija yra šiuolaikinio judėjimo vergai, dabartis irgi priklauso šokiui ir choreografijai. Viena iš šokio stiprybių yra gebėjimas, pasitelkiant kūną, kažko reikalauti tam tikroje vietoje tam tikru metu. Todėl choreografija geba keisti supratimą apie mobilumą, diegia naujus požiūrius arba tiesiog siūlo judėti.

Jeigu į judėjimą, į mūsų laikus ir į pasaulį pažvelgtume iš choreografinės perspektyvos, gal rastume

Tyrai

Iš projekto *keĉja* Writing Movement

būdų, kaip suvaldyti ar bent suprasti šiandienos laisvą ir nelaisvą keliavimą, kaip jį pertvarkyti?

Galbūt toks žvilgsnis atvertų duris ir galėtume atidžiau pasižiūrėti, kokią meną ir kokią visuomenę kuria dabartinis mobilumas, kokią įtaką jis daro pasauliui, aplinkai ir žmonėms, geriau suvoktume, ką išprovokuotų visiškai nevaržoma judėjimo laisvė. Choreografija, kaip meno forma, giliomis savo išvalgomis galėtų paskatinti tokiems pokalbiams, teikti praktinius pasiūlymus, kaip apdairiai keisti procesus kiekvieno meistriškumui ar meno formai naudinga linkme, kurti alternatyvias mobilumo strategijas, remiantis visuotine baze.

Net jeigu judėjimo laisvė būtų užtikrinta kiekvienam (o tai labai toli nuo realybės), menas ir menininkai niekada neleistų sau apsiriboti tradicinėmis nuostatomis,

nesvarbu, ar jos politinės, ar ekonominės, ar fizinės. Tačiau tiems, kuriems reikia prieglobsčio, dažnai atrodo geriau ten, kur jų nėra.

Tie, kurie šiandien suranda save vadinamosios judėjimo laisvės sukuryje, turėtų susimąstyti, kaip mobilumas veikia juos ir kaip galėtų veikti kitus. Apsvarstyti, kur ir kodėl randame prieglobstį, iš tikrųjų svarbu, nes būtent mobilumo galimybė, laisvė kirsti sienas lemia mūsų pasirinkimą. Tai lemia ir mūsų, kuriuose kovojame, ir didžiąją dalį permainų, susijusių su mobilumu, ir skatina svarstymus, kaip galėtume pakeisti judėjimo pobūdį, pradėdami nuo šios akimirkos. ■

Iš švedų kalbos vertė Niki WOODS,
iš anglų – Monika MEILUTYTĖ

ŽINGSNIS Į MUZIKOS IDEALIZMĄ

Rūta Gaidamavičiūtė. *Šv. Kristoforo kamerinis orkestras įsisteigė Nepriklausomybės laikais. Prieš tai griežėte Vilniaus kvartete ir turbūt nenujautėte, kad įvyks toks gyvenimo posūkis. Kuo skiriasi darbas su orkestru prieš 20 metų ir dabar?*

Donatas Katkus. Tie skirtumai, be abejo, labai dideli. Mūsų darbo pradžia, kai kūrėsi orkestras, buvo susijusi su tuometiniu muzikiniu kontekstu, skoniais ir vertybėmis. Svajojau apie barokinį orkestrą šalyje, kur apie autentišką barokinį muzikavimą nebūta jokio supratimo. Aš ir pats buvau dar kažkoks nesusitupėjęs. Mano žinios apie barokinį muzikavimą plaukė iš mano draugo Juho Kango, Ostrobotnijos kamerinio orkestro vadovo, patirties, kurios jis įgavo Vienoje pas garsųjį Nikolausą Harnonkourtą. Vėliau pats pradėjau skaityti Harnonkourto knygas, Johanno Joachimo Quantzo, Carlo Philippo Emanuelio Bacho darbus, klausytis, kaip ką daro olandai ar vokiečiai. Mano jaunieji kolegos nesuprasdavo paprastų artikuliacinių principų, niekaip neįstengė skaityti natų ir neromantiškai jas interpretuoti. Tai buvo nelengvas periodas, kurį vadinu kompromisiniu. Tačiau jis teikė džiaugsmo. Iš to laikotarpio į baroką pasuko nemažai buvusių to meto orkestro muzikantų, šiaudien pagarsėjusių baroko atlikėjų, tarp jų Darius Stabinskas, Mindaugas Bačkus, Robertas Bliškevičius.

Kada ir kaip persilaužėte?

Lūžis įvyko, kai turėjome koncertuoti su vokiečių fleitininku Carstenu Hustedtu. Pagalvojau, kokia

bus gėda, jei grosime kaip neprityręs „Rytų“ orkestras su Piotro Čaikovskio stiliaus kvapeliu. Atėjau į repeticiją ir mečiau šalin visus kompromisus su romantine stilistika. Koks buvo malonumas, kai ir muzikantai pagaliau perlaužė save. Orkestras Johanno Sebastiano Bacho *h-moll* siuitą grojo gal ir ne visai tobulai, bet su tikra barokine artikuliacija, skambesiu, tempais, natų papuošimais, perteikdamas barokinę dvasią. Hustedtas neslėpė esąs nustebintas. Neturėjome jokių stiliaus problemų, grojome vienu kvapu. Net repetavome labai mažai. O jis buvo nusiutekęs, kad su mumis teks vargti kaip su koku nors Rusijos orkestru.

Žvelgiant iš šalies, atrodė, kad savo altą labai sklandžiai iškeitėte į batutą...

Ateidamas į orkestrą, turėjau labai didelę kvartetininko patirtį. Apie ansamblišumą, grojimo preciziją, muzikavimo emocionalumą, štrichus, frazavimą turėjau ką pasakyti muzikantams. Kita vertus, daug davė dėstymas Muzikos akademijoje, kurioje dirbu nuo 1968 metų (tada ji buvo Konservatorija). Tai nepaprasta mokykla: dirbdamas su studentais, geriau jaučiu muzikos charakterį, stiliaus prasmę, formą, vidinius ryšius. Be to, labai daug klausausi muzikos, analizuoju, kas ir kaip groja. Skaitau daug specialiosios literatūros apie muziką ir atlikimą. Dėstau interpretacijos teoriją ir atlikimo istoriją. Net parašiau knygą „Muzikos atlikimas“. Visa tai pritaikau dirbdamas su Šv. Kristoforo orkestru.

Jūsų orkestras vienu metu buvo ir permainų Lietuvos muzikos gyvenime rezultatas, ir jų variklis.

Dabar situacija labai pasikeitusi. Barokas įgavo visas teises, tapo labai populiarus. Lietuvoje baroko žinovų esama nemažai, kai kurie iš jų tapo tikrais virtuozais. Mūsų orkestro stilistinės pastangos tapo universalesnės. Beje, nuo pat įsikūrimo dienos grojame labai daug šiuolaikinės muzikos. Esu lietuvių muzikos fanatikas. Su kvartetu grojau labai daug premjerų. Orkestre – ne ką mažiau. Grojame ir šiuolaikinių kompozitorių iš viso pasaulio kūrinius, išmokome beveik viską, kas romantikų parašyta styginiam orkestrui. Bandėme groti džiazą, popą ir t. t.

Kokios permainos kolektyve akivaizdžiausios?

Svarbiausia, kad orkestras tapo visai kitoks. Jame groja labai aukštos klasės muzikantai, bet juos visus vienija muzikinis įkvėpimas, o tai pasiekama tik ilgą laiką kryptingai dirbant bendrą darbą. Nėra tokios muzikos, kokios mes negalėtume pagroti. Orkestre susiklostė labai kūrybinga atmosfera – kiekvienas gali pareikšti savo nuomonę, į visų pastabas stengiuosi išsiklausyti. Mes dažnai juokaujame. Todėl orkestre retai tvyro įtampa. Man labiausiai imponuoja tai, kad yra muzikantų, kurie pas mus groja labai seniai ir kurie, iš pradžių neblizgėję koku nors dideliu meistriškumu, orkestre išaugo, tapo puikiais orkestrantais. O juk ne paslaptis, kad kai kurie stygininkai atrofuojasi, žūsta gerosios jų savybės, jie paskęsta masėje ir orkestro triukšme.

Ką svarbaus planuojate nuveikti artimiausiu metu?

Noriu naujai grįžti prie romantinės muzikos. Kaip pasiekti, kad smuikininkų grupės ištara būtų tokia pat atvira, kaip ir individo, kad tai būtų bendra, suvienyta raiška? Žengti žingsnį į muzikos idealizmą. Kurti muzikavimo iliuziškumą, atsidurti už paties garso. Pirmas žingsnis nauja kryptimi bus, kai atlikime Antono Brucknerio sekstetą. Na, o artimiausiu metu vis dar galynėsiuosi su klasicizmu. Visi metai bus susiję su Franzu Josephu Haydnu ir Wolfgangu Amadeusu Mozartu. Jei pavyks, įrašysime tris CD.

Du su puikiais atlikėjais – obojininku Andriumi Puskunigiu ir fleitininku Jeanu Ferrandis. Vis daugiau mūsų koncertų siejasi su vokalistais. Gal dar šiais metais grosime su tokiomis garsenybėmis kaip Erwinas Schrottas ir Elina Garanca.

Koks orkestro skambesys Jums atrodytų idealus?

Per tuos 20 metų orkestrui pavyko pasiekti minkšto, lankstaus skambesio. O idealas lieka vienas: skambesys – tai raiška, kurią lemia muzikos kūrinio turinys. Skambesys perteikia visas interpretacijos subtilybes ir prasmę. Tačiau idealas nepasiekiamas niekada.

Ar nėra sudėtinga iš begalinės gausos išsirinkti, ką griežti?

Veiklos pradžioje buvo lengviau – galėjome rinktis. Dabar jau esame pagroję beveik visą standartinį styginio orkestro repertuarą, pradedant baroku, klasicizmu, romantikais, baigiant XX a. muzika styginiams. O vis norisi ko nors naujo. Kita vertus, pasirinkimą smarkiai riboja koncertų praktika. Repertuarą nulemia solistų, chorų poreikiai ir reikalavimai. Daug proginių koncertų. Tad kartais per visus metus pagrojame vos kelis kūrinius, kuriuos patys pasirenkame.

Kam tenka skirti didesnę laiko dalį – muzikavimui ar administravimui? Ar sunku kovoti už orkestro išlikimą?

Administravimas manyje sunaikino altininką. Beveik 30 metų grojau altu visai neprastame Vilniaus kvartete, koncertuodavau kaip solistas. Orkestro organizavimas mane prislėgė kaip didžiausia uola. Įsivaizdavau, kad turėtume būti Vilniaus orkestras, tad kelias atvedė į miesto savivaldybę. Iš pradžių steigėjas buvo Kultūros ministerija. Po to jie suderėjo, kad steigėjo funkcijas perims savivaldybė mainais į Rimo Tumino teatrą. Atmenu, kaip stebėjau neslepiamu Tumino džiaugsmu, kad jis priklauso jau ne savivaldybei. Ko jis taip džiaugėsi, netrukus supratau. Daugiau nei penkerius metus, o ir vėliau, prie savivaldybės valdininkų durų praleisdavau po 4–5 valandas kasdien. Nieko nepešdamas. Paramos neskirdavo.

Vienas deputatas pasipiktinęs kalbėjo: „Ateidamas Katkus prašė tik Vilniaus vardo, o dabar nori jau ir pinigų.“ Sponsorijų anais laikais dar nebuvo. Turėdavome vieną kitą koncertą po 100 Lt. Bet retai. Atsimenu, viena muzikantė (dabar gyvena Kanadoje) po repetitijos apsisverkė: „Noriu valgyti.“

Bet ilginiui reikalai susitvarkė...

Profesionalių orkestru mus pavertė meras Rolandas Paksas. Pradėjome gauti nedidelę, bet nuolatinę dotaciją. Vis daugiau orkestro narių palikdavo savo buvusias darbovietes ir glausdavosi orkestre. Smarkiai pradėjo kilti mūsų lygis. Darėmės žinomi, ypač tarp kompozitorių, kurie rašė mums muziką ir būdavo labai patenkinti atlikimu. Bet savivaldybė liko tokia pati. Mūsų skurdūs atlyginimai dažnai vėluodavo, tad ir toliau sėdėdavau prie buhalterijos durų, meilindavausi Kultūros skyriaus vedėjams. Tapome iš dalies finansuojamu biudžetiniu kolektyvu. Kokia dalis yra savivaldybės, niekas nežino. Atriekia kažkiek, ir viskas. Artūras Zuokas tą dalį pradėjo didinti, nušvito viltis. Tačiau viskas daroma iš akies. Jau dešimt metų rašome raštus, suskaičiavę, kiek lėšų reikia mūsų orkestrui gyvuoti. Absoliučiai tuščias darbas – tų raštų niekas neskaito, nesvarsto. Kam čia svarstyti. Per menka. Geriausia iš akies: „Kiek pernai gavo? Ar ne per daug? Padėtis dabar bloga – sumažinti.“ Ir nurėžia. Bet kai išgyvename, kyla įtarimų. Vienas deputatas net du kartus apskundė mus prokuratūrai. Nors prokurorai nieko nerado, savivaldybė parašė man papeikimą. Fantastika.

Išskirtiniu Jūsų kolektyvo bruožu laikyčiau gebėjimą griežti ne tik rimtai, bet ir linksmai...

Mūsų orkestras yra labai gyvas, aktyvus, orkestrantai neabejingi, neužsitrynę, nemiega, atlikdami rimtąją muziką. O kad grojame ir popšą, lėmė mūsų paskirtis. Priklausome sostinės savivaldybei, mieste gyvena daugybė žmonių, jų skoniai skirtingi. Tad turime groti visokią muziką. Ir mano kolegos ją groja aistringai, su malonumu. Tai gerai vertina klausytojai. O ir aš pats esu toks truputį nerimtas, truputį šoumenas.

Jaučiu malonumą, kai klausytojai juokiasi.

Jums svetimas rutiniškumas. Kaip to išvengiate?

Kas yra rutina? Mechaniškas kartojimas? Kas yra kartojimas? Įgūdžiai, pašąmoniniai sąlyginiai refleksai ateina iš kartojimo. Mūsų gyvenimas kuo toliau, tuo labiau susijęs su visko kartojimu. Muzikos atlikimas yra menas, priverčiantis net rutiniškiausią muzikantą, jeigu jis turi išeiti į sceną, nuolatos daug ko mokytis iš naujo. Bet yra atlikėjų, kurie tuos pačius kūrybinius groja daugybę kartų ištisis dešimtmečius. Tai neišvengiamai susiję su rutina. Publika dažniausiai to nejaučia, nes toks atlikėjas groja be įtampos, sukuria laisvo muzikavimo iliuziją, tačiau jam pačiam tai jau beveik nekūrybinis aktas. Tad norėdamas išlaikyti kūrybinį nusiteikimą, turi net sename repertuare atkakliai ieškoti, kas būtų nauja, kas žadintų kūrybos azartą, nebūtų rutiniška. O tai padaryti su kiekvienu kartojamu koncertu darosi vis sunkiau. Tuos kartojimus lemia komercija, gastrolės, susitikimai su nauja publika. Bet aš įsitikinęs, kad klausytojai visada girdi tai, kas yra atlikėjo galvoje. Rutinos nepaslėpsi. Orkestrai dažnai būna didžiuliai rutinos ežerai. Kita vertus, atlikėjo gyvenimas yra labai nelengvas, nes be paliovos reikia mokytis ko nors naujo. Tai tikras jungas. Bet kartu kūrybos, pasitenkinimo ir muzikavimo, ir savimi šaltinis. Taigi stengiuosi, kad mūsų orkestras tą jungą vilktų kuo didesni. Todėl rutinos daug kur išvengiame.

Jūsų kolektyvas koncertuoja ir mažesnių miestelių žmonėms. Kuriuose kraštuose turite daugiausia gerbėjų?

Lietuvoje. Klausytojų neskirstome į mažų ar didelių miestelių grupes. Gerbiame visus. O šiaip jaučiu pareigą, kad Šv. Kristoforo orkestras būtų Lietuvos muzikos kolektyvas, jau penkerius metus kasmet rengiame didelius ciklus rajonuose. Netiesa, kad ten reikia tik popso. Kiekvieną kartą stebiuosi perpildytais kultūros centrais, klausytojų dėmesiu.

Ar muzika išgelbės pasaulį?

Neišgelbės. Muzika padeda sužmoginti žmogų. Tai reiškia, kad ji slopina agresiją ir egoizmą.

Dėkoju už pokalbį.

MENAS BE TAISYKLIŲ PRIEBLANDOS VALANDOMIS

Vinco Kisarausko parodos VDA galerijose „Akademija“ ir „Titanikas“

Kartais nuoširdus noras ką nors labai smarkiai pagirti virsta... parodija. Dailėtyrininkė Erika Grigoravičienė straipsnyje „Antigonės kerštas“,¹ skirtame Vinco Kisarausko (1934–1988) kūrybai, matyt, emocijų bangos pagauta, pareiškė, kad šio dailininko kūriniai verti net [kursyvas mano – K. Š.] Venecijos paviljono! Hm... Jei kokį tikrai aukštos klasės rimtosios muzikos kūrėją ar atlikėją pagirtume, sakydami, kad jis vertas net „Eurovizijos“ dainų konkurso, tai vienas, turintis humoro jausmą, galbūt nusijuoktų, tačiau kitas, ko gero, visiškai pagrįstai įsižeistų.

Nepatikėsiu, kad Kisarauskas, garsėjęs bekompromisiu principingumu, turėjęs išskirtinį intelektą, tokį savo kūrybos „įvertinimą“ (ir kartu suprimityvinimą) suprastų kaip komplimentą. Sovietmečiu, kiek žinau, jis nesiveržė į pirmąsias gretas, kad gautų kokį medalį ar oficiozinių parodų „garbės raštą“. Priešingai – visomis kūrybinėmis ir intelektualinėmis išgalėmis stengėsi išsukti iš patogios konjunktyvinės kūrybos kelio, eiti nepramintais takais, kartais dilgėlėmis ir usnimis apaugusiais. O štai dabar staiga kažkokių „paviljonų“ fone iš Kisarausko daromas kažkoks *gečas*...

Antikonvencionalumo atžvilgiu ypač įdomios dvi Kisarausko retrospektyvos – „Akademijos“ galerijoje eksponuojami mažiau žinomi kūriniai („Brutalusis ciklas“, „Išprieartavimai“, „Figūros figūrose“) ir ankstyvoji kūryba, pristatyta „Titaniko“ salėse. Tai suteikia galimybę pažvelgti į šio dailininko kūrybą kontekstualiau, nes

chrestomatiniai Kisarausko kūriniai akimirksniu nuginkluoja – belieka jais tik (visiškai pagrįstai) žavėtis.

O tie paveikslai, kurie ir pačiam Kisarauskui galbūt atrodė neišbaigti ar nelabai pavykę, taip pat ankstyvoji kūryba, kurioje dar nėra griežtos kisarauskiškos struktūros, leidžia pajusti ano laikmečio emocinę ir intelektualinę atmosferą. Kartu galima atsekti konvencijas, kurių paisydami dailininkai, konkrečiai – tapytojai, kūrė, sakykime, XX a. 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais. Kai kurie jas tiesiog kartojo, bet kai kurie bandė įveikti, sugriauti ar bent apeiti.

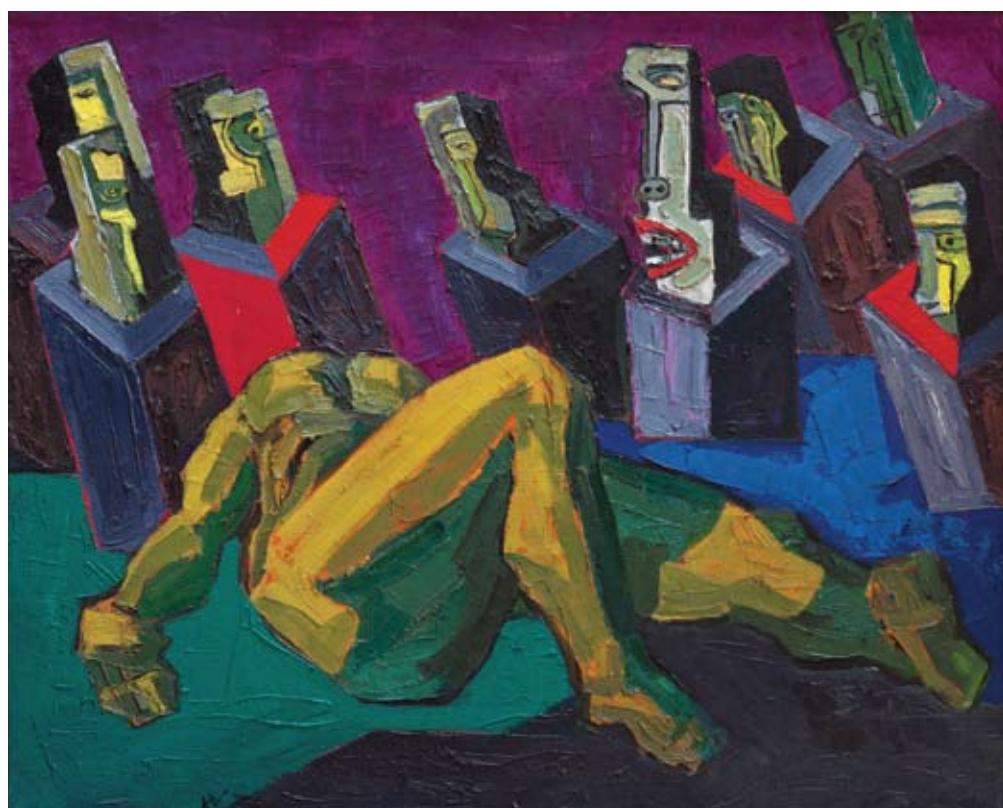
„Brutalusis ciklas“, „Išprieartavimai“, „Figūros figūrose“, daugelis ankstyvųjų kūrinių (vieni daugiau, kiti mažiau akivaizdžiai) rodo spalvos „dekoratyvinimo“, tam tikro tapybinės formos manierizavimo tendencijas. Labai sėkmingai, deja, gana paviršutiniškai, jas eksploatavo konjunktyvinės to meto „žvaigždės“, pavyzdžiui, Leonardas Tuleikis, Aloyzas Stasiulevičius.

Tokios manieros užuominų esama ir Kisarausko tapybos eksperimentuose. Tačiau jis, nors nesąmoningai laikėsi minėtos konvencijos, tuo pat metu bandė jos atsikratyti, ją tarsi „sulauždamas“, „sudraskydamas“. Matyt, „patogumas“, kuriuo gundė ši konvencija, jam atrodė įtartinas. Kalbant modernistinės dailės kritikos žargonu, Kisarauskas „kabino kur kas giliau“ negu minėtieji jo kolegos ir daugelis kitų, aktyviai kūrusių anuo metu.

Kisarausko kūryboje, matyt, sąmoningai atsiranda brutalumo, „prieartavimo“, „dekonstravimo“ (ne

Vincas KISARAUSKAS
Ismena ir Antigona. 1975
Kartonas, aliejus
(L. Švaistytės kolekcija)

Vincas KISARAUSKAS
Išprievartavimas. 1976
Drobė, aliejus

Vincas
KISARAUSKAS
*Įrėmintas skausmas
ir žali prisiminimai. I*
(diptichas). 1976-03
Kartonas, aliejus

*Iš parodos
„Prieblandos
valandos“
V. Ilčiuko reprodukcija.*

ekspresionistinio „deformavimo“) ir kartu emocinio „konstruktyvizmo“ leitmotyvai, padedantys „praplėsti“ Lietuvos tapybos stiliaus, kuris 7-uoju ir 8-uoju dešimtmėčiais jau darėsi saldokas ir seklokas, paviršių. Žinoma, dabar kai kurie aspektai užkliūtų, pavyzdžiui, feministėms, tačiau reikėtų atsižvelgti į socialinį ir politinį to meto kontekstą apskritai.

Tarkime, Stasiulevičiaus, Tuleikio kompozicijos apsiribodavo kiek savitiksliu dekoratyviu tapybiniu žaismingumu, skleisdamos supaprastintą, beveik kiekvienam suprantamą socialinį optimizmą, o Kisarauskas ne tik „draskė“, „sprogdino“ tapybos formą, beje, „nuklysdamas“ į grafikos eksperimentus, kurdamas asambliažus, bet ir turinio lygmeniu ieškojo dramatiškų, kartais drastiškų, nepatogių to meto žiūrovams sprendimų.

Šiandien „išprievartavimo“ tema gal būtų suprasta primityviai – kriminalinių suvestinių kontekste, bet sovietmečiu Kisarauskas rinkosi tokias „temas“, ieškodamas dramatiškos, ribinės bendražmogiškos patirties, kuri atsvertų dirbtinį, apsimestinį socialinį optimizmą dailėje, apskritai kultūroje.

Todėl savo tapybos kūriniais ar ciklams pasitelkdavo antikinių dramų elementus, biblinius leitmotyvus, kurių iš esmės negalėtų kontroliuoti, jais manipuluoti oficialioji konjunktūra. Kisarauskui tai buvo savotiškos durys į laisvę.

Kalbant apie laisvę, būtina paminėti ir šiose parodose plačiau nepristatomą, tačiau svarbią kūrybinės veiklos dalį – ekslibrisus. Kisarausko knyga „Lietuvos knygos ženklai 1518–1918“, išleista 1984-aisiais, – tai kruopštus, moksliniu požiūriu tas retai būdinga dailininkams, itin profesionalus ilgų metų darbas, ko gero, nepranokstamas ir šiandien.

Tačiau šiuo atveju svarbus kitas aspektas – susidomėjęs knygos ženklais, Kisarauskas maždaug nuo 1958 m. ir pats ėmė kurti ekslibrisus. Ši dailės sritis Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo buvo apmirusi. Vos per keletą metų nuo gana schematiškų ekslibrisų, atliktų linograviūros technika, Kisarauskas pasiekė neregėtų aukštumų tiek amato (išraskdamas ir autorinių technikų), tiek estetikos atžvilgiu, priartėjęs prie savotiškos geometrinės dekoratyvios abstrakcijos. Dar svarbiau tai, kad la-

bai mažus, dažnai miniatiūrinius knygos ženklus buvo galima „prakišti“ į ekslibrisų bienales, įvairius festivalius, vykstančius Vakaruose. Mat sovietų prievaizdai tokio pašto siunčiamo meno (kartais keletas to paties ekslibriso atspaudų keliaudavo skirtinguose vokuose) neįstengdavo sukontroliuoti ir užblokuoti.

Kisarausko, Saulės Kisarauskienės, Antano Kmiečiausko, Gražinos Didelytės (1938–2007) ir kitų „išrastas“ ekslibrisų gabenimo į parodas užsienyje būdas, nors nėra smarkiai afišuojamas, iš tikrųjų buvo gana veiksmingas „kultūrinės rezistencijos“ reiškinys, turėjęs tam tikrų nutrūktgalviškų „fliuksistinių“ pašto meno elementų.

Kai respektabilūs sovietmečio dailininkai, ypač tapytojai ir skulptoriai, postringauja apie „vidinę rezistenciją“, jų kūryboje neva išreikštą Ezopo kalba, reikėtų turėti omeny, kad jie gerokai „pagražina“ savo „politinę“ laikyseną, tarsi ši padidintų ir kūrybos vertę...

Dvi Kisarausko parodos („Nėra menui taisyklių“ ir „Prieblandos valandos“) įdomios visų pirma tuo, kad atskleidžia, kaip dailininkas bandė vaduotis iš to meto konvencijų, ne tiek radikalai jas neigdamas (nes peržengti laikmečio, kuriame gyveni, konvencionalumo vis tiek neįmanoma), kiek sujaukdamas, brutalizuodamas, kurdamas savitą estetinę sistemą ir struktūrą, kurios krumpliaračiai „aptraiškytų“ estetines (iš tikrųjų ideologines) to meto klišes, primetamas jėga ir/ar gudurumu. Taigi jos pakludavo kitai, alternatyviai kisarauskiškos estetikos logikai. Vadinasi, dailininkui vis dėlto beveik pavyko peržengti ir paneigti sovietmečio konvencijas!

Kisarausko kūryba sklidina galingos kūrybinės, netgi revoliucinės energijos. Ne tik pirmoji jo paroda 1962 m. LSSR rašytojų sąjungos klube buvo įvykis. Kiekvienas viešas šio dailininko kūrinių pristatymas net ir šiandien vis dar tampa įvykiu! O pats Kisarauskas – neabejotinai yra legendinė figūra. ■

¹ Erika Grigoravičienė, Antigonės kerštas: Vinco Kisarausko tapybos paroda „Prieblandos valandos“ VDA galerijoje „Akademija“, In: 7 meno dienos. nr. 7 (1068) 2014-02-21 <http://www.7md.lt/daile/2014-02-21/Antigones-kerstas>.

RE(Z)GINYS

VDA Medijos katedros studentų paroda „Titanike“

Pradėsiu ne nuo kūrinų, bet nuo Medijos katedros. Dailėtyrininkė Monika Krikštopaitytė teigia: „*Kai visai persiformuodama atsirado Fotografijos ir medijos meno katedra (pradedant nuo 1994 m. Vaizdo studijos), pagal nutylėjimą ji buvo suvokiama kaip šiuolaikinio meno katedra.*“¹

Tokios katedros studentai paprastai jaučiasi kiek labiau „privilegiuoti“, nes viskas, ką daro jie, net jeigu atlieka studijų užduotis, suvokiama kaip (potencialus) menas, bet kada galintis atsidurti kokioje nors bienalėje ar „prestižinėje“ galerijoje.

Kitų katedrų veikla suvokiama kaip „specializuota“, neperžengianti *amato* ribų, o studentai, norintys patekti į „tikrojo“ meno lygą, privalo lygiuotis į tas katedras, kurios savo ruožtu lygiuojasi į institucinį kanoną, konjunktūrą (nereikėtų jos suprasti vien neigiama prasme), nes tai lemia „prestižą“, statusą.

Sovietmečiu „tikrajam menui“ atstovavo Tapybos, nuo 9-ojo dešimtmečio pradžios – iš dalies ir Skulptūros katedros, kaip glaudžiausiai susijusios su to meto konjunktūra ir prestižu. 1996 m., kai Foto ir videomeno katedra, vėliau persivadinsi *Medija*, surinko pirmą kursą, pradėta ambicingai siekti „tikrojo meno“ vėliavnešių titulo.

Buvo palankus metas, nes dešimtmečius karaliavusi tapyba traukėsi į marginalijų arba turginės komercijos nuošalę, be to, klostėsi nauja šiuolaikinio meno

* Žinoma, „tikrojo“ kaip ir „šiuolaikinio“ meno sąvokos – banalios klišės, tačiau praktinėje meno plotmėje jos vis tiek gajos ir įtakingos.

konjunktūra – prestižo, „progreso“ atitikmeniu imta laikyti fotografiją, videomeną. Medijos katedra netrukus iš tikrųjų tapo naująja lydere.

Šiuolaikinio meno konjunktūra buvo palanki ne tik foto- ar videovaizdams, bet ir objektiniam, instaliaciniam menui apskritai, todėl pastarąjį dešimtmetį sustiprėjo Medijos ir Skulptūros katedrų įtaka.

Žinoma, lyderiavimas turi ir tamsiąją pusę, nes atsiranda pavojus tapti vienpusiškam, paviršutiniškam, lyderio požiūris gali labai susiaurėti, tapti pernelyg priklausomas nuo konjunktūros klišių, net jei dangstomasi „progreso“ kaukėmis. Tada kitos katedros įgauna papildomų kozirių, gali pasiūlyti netikėtų idėjų. Žodžiu, konkurentų netrūksta, o „ginklų“ arsenalas neribotas.

Medijos ir Skulptūros katedros lyderiauja ne taip ryškiai, kaip sovietmečiu Tapybos katedra ir tapyba apskritai, nes anuomet konjunktūra, nuo kurios priklausė dailininkų karjera, materialinė gerovė, kūrybos prestižas, buvo nepalyginamai stipresnė nei dabartinė šiuolaikinio meno konjunktūra. Jos galia ir šiandien nėra iš tolo neprilygsta konservatyvių jėgų, iš dalies tęsiančių sovietmečio tradicijas, galiai.

„Šiuolaikinį meną“ gali kurti ne tik Medijos, bet ir kitų katedrų studentai. Žinoma, jiems kiek sunkiau balansuoti tarp specialybės *amato* reikalavimų ir šiuolaikinio meno, bet kas turi ūpo tikrai gali konkuruoti ir su Medijos, ir su Skulptūros katedra, neretai tą sėkmingai ir daro.

„Nelyderiaujančių“ katedrų studentai, rinkdamiesi būtent šiuolaikinį meną, turi „pasiryžti“ tam tikrai

konfrontacijai su palyginti konservatyvia savo aplinka. Taigi dažnai jų pasirinkimas, estetiškas ir ideologinis pozicija būna tvirtesnė, labiau argumentuota, nes dėl jos reikėjo – žinoma, labai sąlygiškai tariant, – pakovoti.

O labiau išlepę Medijos, iš dalies ir Skulptūros katedrų studentai su „šiuolaikiškumo“ klišėmis susiduria kaip su neginčijama ir kritiškai neapmąstoma konvencija, kurią jie automatiškai perima, išmoksta, įsisavina.

Tačiau, grįžkime prie parodos. Joje dalyvauja Agnė Matulevičiūtė, Austėja Tavoraitė, Brigita Kudarauskaitė, Eglė Abromaitė, Evelina Kerpaite, Gedvilė Tamošiūnaitė, Gintautas Jankus, Greta Vileikytė, Isaiah Urken, Julija Steponaitytė, Justina Adomavičiūtė, Lauryna Narkevičiūtė, Lina Fisheye, Lotas Idzelis, Lukas Keizikas, Mindaugas Česlikauskas, Neringa Puzanauskaitė, Tomas Sinkevičius, Pijus Balkaitis, Vaiva Zemkauskaitė, Vladislav Novicki, Vytautas Juozėnas.

„Kūriniai kaip veidrodžiai rodo, kokios įvairios įtakos imponuoja studentams, su kuo norisi pasiginčyti, kas skauda ir kuo žavimasi. Nėra sudėtinga atspėti, kuris dėstytojas kam yra autoritetas.“²

Dauguma kūrinių kartais sąmoningai, bet dažniau nevalingai atkartoja kokias nors jau matytas, jau įgyvendintas idėjas. Vieni liudija konkrečių Medijos katedros dėstytojų įtaką, ypač meilę „poetinei“ analoginei fotografijai, kiti orientuojasi į platesnį „šiuolaikinio meno“

Rezginyš. VDA Medijos katedros studentų paroda „Titanike“

Martos Ivanovos nuotr.

konvencijų rinkinį – derina, miškusuoja rastą foto- ir videomedžiagą, perdirba kitų menininkų kūrinius, gamina *koverius*, linksta į neokonceptualizmą ir t. t.

Nesu įsitikinęs, ar Pierre'as Huyghe'as iš tikrųjų toks „kietas“ menininkas, kad būtų verta „remiksuoti“ jo kūrinius, kaip pasiėlgė Gintautas Jankus („Yra tikrai vienas pasaulis“)... Paskutinė Huyghe'o retrospektyva Paryžiuje, Pompidou centre, akivaizdžiai parodė jo

silpnąsias puses. Apskritai prancūzams šiuolaikinio meno srityje ne itin sekasi. Tiesa, Jankus remiksuoja „Annlee“, o šis kūrinys priskirtinas prie geresniųjų...

Jokiu būdu nesakau, kad Jankaus kūrinys prastas, tiesiog kai pirminis inspiracijos šaltinis abejotinas, bet juo vis tiek besąlygiškai ir nekritiškai žavimasi, gali nukentėti ir interpretacija...

Paroda kelia minčių apie visagalį *kanoną*, nesvarbu, apie kokią epochą, dailės, apskritai meno stilių kalbėtume. Formos pavidalai keičiasi, tačiau kiekvienas laikmetis turi tam tikrą rinkinį konvencijų, funkcionuojančių gana uždaroje sistemoje, atpažįstamų kaip to meto „aktualumas“, „šiuolaikiškumas“, „prestizas“, „tikrasis menas“...

„Rezginyje“ matome visą puokštę dabartinių šiuolaikinio meno klišių. Jauniesiems kol kas yra labai svarbu susitapatinti būtent su jomis, bet kol kas dar nėra didelio poreikio jas griauti ar originaliai perinterpretuoti, o gal tiesiog stinga patirties. Tačiau tai studentų arba kūrybinį kelią dar tik pradedančių autorių paroda, todėl ypač malonu pripažinti, kad ji yra kaip reta kokybiška, pasak Krikštopaitytės, viena geriausių pastarojo pusmečio, o gal ir visų praėjusių metų „Titaniko“ parodų. Architektūrinis parodos sprendimas beveik tobulai sukabinas su idėja, koncepcija. Taip profesionaliai ir vientisai sukonstruotos parodos galėtų pavydėti bet kuri rimta šiuolaikinio meno galerija.

Su parodos pavadinimu sukabinas rezginys iš vielos, besimėtantis ant grindų, žiūrovai, jei nori, gali jį pasvirti. Tai – nestabilumo, studentiško statuso, mobilumo, neprisirišimo prie vietos ir laiko metafora, išreiškianti jaunosios kartos nomadų pasaulėžiūrą.

Paroda atskleidžia platų spektrą įvairiausių meninių taktikų – nuo retro, formalizmo iki neokonceptualizmo, performatyvumo, *neo punk*, tiesiog subjektyvių išpažinčių. Antra, susidaro įspūdis, kad kitas žingsnis bus jau savarankiškas ir pamatysime aukštos klasės (komercinį arba ne) šiuolaikinį meną. Prie kiekvieno kūrinio atskirai irgi būtų sunku prikibti. Tiesą sakant, tai jau yra aukštos klasės šiuolaikinis menas! Tačiau kaip tik tai ir atrodo šiek tiek įtartina... Taigi, dar žingsnelis ir šie autoriai patys kurs naujas klišes – diktuos šiuolaikinio meno madas.

Kalbant konkrečiau, ši paroda suręsta taip meistriškai, kad be vargo įtikina – beveik visi parodos dalyviai užima tvirtą socioestetinę poziciją, yra pasirengę šturmuoti šiuolaikinio meno tvirtoves. Nesvarbu, kad trečdalis šios parodos dalyvių po metų kitų veikiausiai išnyks šiuolaikinio meno džiunglėse – juos sumedžios ir praris pilka kasdienybė. Kitas trečdalis bus įkalintas reklamos agentūrose – tai vienintelis prieglobstis nieko nepasiekusiems ar nepasieksiantiems menininkams... Ir taip toliau.

Pabaigai užminsių mįslę. Į Dailės akademijos Tapybos katedrą man teko stoti keletą kartų, tad per stojamuosius egzaminus mačiau nemažai „mergaičių iš provincijos“ (beje, *provincija* šiuo atveju ne tiek geografinė sąvoka, kiek vidinė mentalinė būseną). Apsivilkusios megztomis suknelėmis, pasipuošusios gintaro ar plastiko karoliais, nuoširdžiai naivios, infantilios, tačiau labai pasitikinčios savimi, jos atsinešdavo pritapiusios saulėlydžių ir panašios sentimentaliuos turginės produkcijos. Būdavo tiesiog priblokštos, kad Tapybos katedra neatvėrė joms durų...

Maždaug tuo metu VDA buvo įsteigta Foto- ir videomeno katedra... Dauguma tų „provincijos mergaičių“ įstojo į *foto-video* arba į menotyrą. Megzta suknelės, gintaro ir plastiko vėrinius pakišo po lova, prasimanė madingesnes miestietiškas drapanėles, išmoko sostinės manierų (jei tokios egzistuoja?), o teptukus pakeitė fotoaparatai, videokameros arba sudėtingos tarptautinių žodžių pynės. Dabar saulėlydžiai buvo fotografuojami, filmuojami, dekonstruojami – tai vadinosi meninis tyrimas, dailės kritika – ir nedelsiant eksportuojami į šiuolaikinio meno parodas, prestižines bienales...

Esminis klausimas: ar tų mergaičių galvose *provincijos* tikrai nebeliko?

Nuo to, kaip kas atsakys į šį klausimą, priklausys tolesnė „konvencijos“, „prestizo“, „šiuolaikiškumo“, „tikrojo meno“ ir kitų sąvokų interpretacijos kryptis. ■

¹ Monika Krikštopaitytė. Rezginyje. In: *7 meno dienos* 2014-02-21 nr. 7 (1068), (<http://www.7md.lt/daile/2014-02-21/Rezginyje>).

² Ten pat.

DONATAS

Niekaip neprisimenu, kada susipažinau su juo. Neįmanoma suskaičiuoti, kiek kartų, kur ir kokiomis progomis šnekėjomės. Nukeldami skrybėles Panevėžio gatvėje, susitikę Vilniuje arba teatro fojė, jo namuose Panevėžyje, mano bute Vilniuje ar po premjeros už vaišių stalo. Žodžiu, visur, kur susitinka žmonės, garbinantys tą patį teatro dievą...

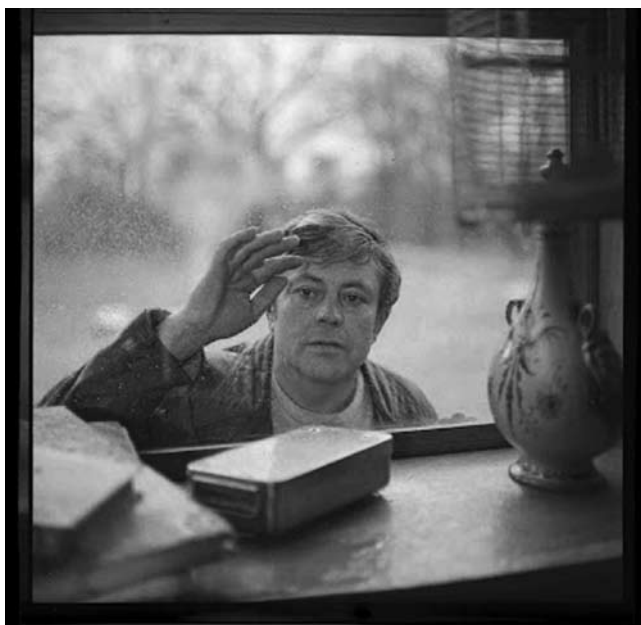
Tačiau tvirtai galiu pasakyti, kad su Donatu mes pažįstami daugiau kaip šešis dešimtmečius. Esu matęs beveik visus jo vaidmenis, pradedant gimnazistu Jasiumi, kurį suvaidino Panevėžio studijos mokinukas Donatas, dar nesulaukęs pilnametystės. Nuo šio vaikinuko, batsiuvio sūnaus, svajojančio apie aviaciją, norinčio tapti lakūnu, prasideda Banionis – Aktorius. Donato vaidybą spėjau pamatyti, dar būdamas pokario gimnazistas. Žavėjaisi Panevėžio aktoriais, patekti į jų spektaklius stengiausi, kur tik įmanoma – per gastroles Palangoje, Kaune, Vilniuje...

Apie joki kitą aktorių turbūt nesu rašęs tiek, kiek apie Banionį. Dvi monografijos, daugybė straipsnių ne tik lietuvių, bet ir rusų, čekų, estų, kitomis kalbomis. Nesikartosiu.

Šiaip ar taip, didžiuojuosi, o kartu apgailėstauju, kad Lietuvoje esu vienintelis monografijų apie šį didį aktorių autorius.

Daugelio dešimtmečių kūrybiniai ryšiai glaudžiai susiejo mano kaip teatrologo likimą su Donatu – aktoriumi ir žmogumi. Daugiausia apie jį gali papasakoti ne atsiminimai, o sukurti herojai. Per jų siluetus geriausiai prasišviečia pats aktorius. Toksai jau žmogus tas Banionis. Tad vieną kitą jo personažą norėčiau paminėti.

Jaunystėje aktorius, kaip ir jo teatras, atidavė duoklę pokario estetinėms pažiūroms, stalinistinės ideologijos

„Soliaris“. Krisas Kelvinas – Donatas BANIONIS

diktatui, ieškodamas kelio į save. Juozo Miltinio teatras vis dėlto išsaugojo skonį gerai literatūrai, brandindamas vaidybos tikroviškumą, psychologizmą. Tuo sudėtingu laikotarpiu kūrybine atgaiva Donatui tapo klasikos, ypač komediniai, vaidmenys, kuriuos su tokiu malonumu prisimena: Čubukovas (Antono Čechovo „Piršlybos“), Počtmeisteris (Nikolajaus Gogolio „Revizorius“). Komedinį jo talentą vėliau atskleidė Bopertiui (Eugèno Labiche'o „Šiaudinė skrybėlaitė“) ir daugelis kino juostų.

O visai neseniai nuolatinį komedijos ilgesį ryškiai satyrinėmis spalvomis įprasmino, kurdamas Johano Sebastiano Bacho vaidmenį drauge su kitu lietuvių meno metru, ilgamečiu partneriu kine Regimantu Adomai-

čiu – Georgu Friedrichu Hendeliu (Paulo Barzo „Sustikimas“, režisierius Raimundas Banionis, Lietuvos nacionalinis dramos teatras, 1999).

Panevėžio teatras vaisingai pasinaudojo vadinauju atšilimu. Donato atspirties taškas kūrybos šuoliui – Vilis Lomenas Arthuro Millerio pjesėje „Komivojažieriaus mirtis“ (1956). Amerikiečių dramaturgo kūrinį pirmasis Sovietų Sąjungoje išdrįso pastatyti Juozas Miltinis. Šis spektaklis teatrui ir pagrindinio vaidmens atlikėjui atnešė šlovę ir pripažinimą toli už Lietuvos ribų.

Aktorius atvėrė, kaip tragiškai dūžta iliuzijos, subyra viltys, prarandamas tikėjimas. Jo Lomenas fatališkai vylėsi, kad žmogus, sąžiningai dirbdamas, nerdamasis iš kailio, sugebėdamas „patikti“ aplinkiniams, mokėdamasis būti „žavus“, palaikyti „gerus santykius“ su savo šeiminkais, užsitarnaus teisę žmoniškai, nors ir kukliai, gyventi. Tai akcentuoja Banioniui būdingi judesiai, kalbos intonacijos, klausiančios ir atsakymo laukiančios akys.

Beviltiškas nesugebėjimas suvokti, kokie žiaurūs santykiai tarp žmonių, nesibaigianti kova su antruoju savo „aš“ atskleidžia Lomeno tragizmą. Per daugelį metų aplinkos išugdytas savisaugos instinktas jau virto nuolatiniu nevalingu savęs apgaudinėjimu, melagingu vidinės ramybės jausmu.

Tarp Lomeno ir Edgardo (Augusto Strindbergo „Mirties šokis“) telpa daugybė vaidmenų – lietuvių teatro šedevrų.

Iki šiol prisimenu ne pagrindinį, bet svarbų Shakespeare'o „Makbeto“ personažą. Banionio sukurtas jaukus ir šiltas Banko paveikslas, pasak kritikos, išskyla, kaip jaudinanti priešingybė nuožmiam Makbetui...

„Komivojažieriaus mirtį“ ir „Makbetą“ pratęsia saviškai interpretuota „mažafomatė tragedija“ – Wolfgango Borcherto „Lauke, už durų“. Sovietmečiu Miltinis vienintelis išdrįso pastatyti šią pjesę, o Banioniui ji tapo raktu į šiuolaikinę tragediją. Aktoriaus sukurtas Bekmanas – viena aukščiausių lietuvių meno viršūnių.

Borcherto pjesę galima traktuoti ir kaip pacifistinį spektaklį, o Bekmaną – kaip žmogų, apimtą nevilties, rezignacijos. Galimas ir kitoks sprendimas – atvirai publicistinis su revoliucingai „šaukiančiu“ Bekmanu...

Banionio personažas nešaukia, jis yra tylus. „Tyliai“ bunda jo sąžinė, jausmas, kad gana su viskuo taikstyti. Kareiviška milinė, keisti didžiuliai, nederantys prie veido proporcijų dujokaukės akiniai. Bekmano veidas stulbina, asocijuodamasis su Honoré Daumier tragiškai groteskiškais karikatūromis, skirtomis didžiajam prancūzų aktoriumi Frédérickui Lemaitre'ui. Atrodo, tarsi Bekmano akiniai būtų su juodais gedulo rėmais, o jo akys, liudnai žvelgiančios į pasaulį, įkalintos už grotų.

Juodų akinių gedulas įrėmina dūžtančias herojaus iliuzijas. Balse skamba beviltiškos vaiko, nesugebančio apsiginti, intonacijos. O drauge tas balsas darosi vis atkaklesnis, ryžtingiau klausiantis, reikalaujantis.

Banionio Bekmanas tarytum pereina visus susidūrimo su šiurpia realybe, tragiško nusivylimo etapus pokariu lyg Dante's pragaro ratus.

Įspūdis toks, tarsi aktorius, garsiai tardamas Bekmano tekstą, per visą spektaklį sakytų vidinį monologą. Už „tylaus“ tragizmo jauti vos rusenančią viltį, tai būdinga ir kitiems tragediniams Banionio personažams. „Tragiškas kartais gyvenimas, baisus, – sako Banionis, – bet man visuomet norisi polemizuoti, apeliuoti į žmones – reikia nugalėti, žmogus privalo gyventi.“ Toks požiūris leidžia geriau suprasti, kaip aktorius formuoja savo personažų, tokių kaip Vaitkus, Edgargas, Krisas Kelvinas, hercogas Albanis, Goya, dramatišką „dvasios interjerą“.

Vytauto Žalakevičiaus filme „Niekas nenorėjo mirti“ (1965) Banionio Vaitkus – išgąsdintas, žiaurios pokario kovos sukuriuose besiblaškantis lietuvis kaimietis. Klystkelių išraižytas paprasto valstiečio gyvenimas, jo sąmonė ir širdis. Švelnus, neryžtingas, prieš savo valią įtrauktas į kovų verpetus, jis pamažu skausmingai suvokia įvykių prasmę. Banionio herojus, mylintis ir savo nelaimingą tėvą, ir kitam skirtą moterį, iš prigimties yra doras, tačiau blaškosi, nepajėgia nugalėti savo neryžtingumo, rasti tiesos. Vaitkus žūsta, įprasmindamas tragišką likimą žmonių, siekusių likti nuošaly nuo kruvinių epochos įvykių.

Kuklus, taikus, neryžtingas Banionio Vaitkus atsidūrė filmo centre. Čia ypač atsiskleidė intymioji aktoriaus talento pusė. Vaitkaus intymumas jaudino ir patraukė daugybę žiūrovų, jie lengvai tapatinosi su Banionio personažu, kuris atrodė labai savas, artimas. Intymus

atvirumas leidžia artimiau bendrauti, svarstyti, ginčytis, polemizuoti. Aktorius, nebūdamas atviro kreipimosi į žiūrovus šalininkas, atveria herojaus širdį tarsi nepastebimai, o žiūrovai akimirka pajunta ją gyvą, plakančią.

Donatas visada pabrėžia, kad Miltinis ir Žalakevičius – du režisieriai, išugdę jį kaip aktorį.

Debiutavęs filme „Adomas nori būti žmogumi“ (1959), Banionis susiejo savo likimą kine su didžiuoju lietuvių kino režisieriumi Vytautu Žalakevičiumi (1930–1996). Taip atsirado jo Donatas („Vienos dienos kronika“), o netrukus Vaitkus („Niekas nenorėjo mirti“). Šie vaidmenys atnešė jam šlovę ir tarptautinį pripažinimą. Aktorių kvietė filmuotis garsūs rusų režisieriai Eldaras Riazanovas („Saugokis automobilio“), Michailas Kalatozovas („Raudona palapinė“), Grigorijus Kozincevas („Karalius Lyras“), Michailas Šveiceris („Mak Kinlio pabėgimas“), Andrejus Tarkovskis („Soliaris“).

Nedidelis kunigo vaidmuo Riazanovo filme „Saugokis automobilio“, leidęs aktoriui pasinerti į jo pamėgtą satyros stichiją, sulaukė didžiulio populiarumo.

Savąjį komedijos pomėgį Donatas turbūt sėkmingiausiai įgyvendino daugiaserijiniame filme „Savižudžių klubas“ (pagal rašytojo Roberto Louiso Stevensonso apysakas). Kartu su Banioniu čia vaidino Olegas Dalis, Liubovė Poliščiuok, Jelena Solovej, Igoris Dmitrijevas.

Vaidindamas „Savižudžių klubo“ Prezidentą, Banionis atskleidė visą sukauptą patirtį. Santūrus, tarytum sustingęs veidas, ilgos pauzės sukeldavo nesibai giančius juoko protrūkius žiūrovų salėje.

O kitame, tragedijos žanre, aktoriaus dramatiškas hercogas Albanis drauge su Edmondu (Regimantas Adomaitis), Lyru (Jūris Järvetas) lėmė Grigorijaus Kozincevo originalaus režisūrinio sumanymo sėkmę filme „Karalius Lyras“ (operatorius – Jonas Gričius).

Banionis vaidino daugiau kaip 80-yje filmų su lietuvių, rusų, vokiečių režisieriais. Jo vaidmenys dramatiški, tra giški, komediniai. Dideli ir maži. Sėkmingi ir nepavykę.

Man įsiminė „Goya“ (*Goya – Der lange Weg der Erkenntnis*, 1971). Vokiečių režisieriaus Konrado Wolfo filmas išėstas, susilpninęs „sunkų pažinimo kelią“, kurį Goya nuėjo Liono Feuchtwangerio romane. Didžiausia filmo sėkmė – Banionio herojus. Pirmąkart pamačiau tokį

galingą kunkuliuojančių aistrų išsiveržimą, nes ši aktorių buvau įpratęs laikyti santūrumo, asketiškumo pavyzdžiu.

Geriausi filmo kadrai atskleidė lemtingą didžiojo ispanų menininko posūkį nuo rūmų dailininko iki „Kapričių“ autoriaus. Donatui vaidmuo irgi tapo savotišku pažinimo keliu, žengiant į Kelviną kine (Andrejaus Tarkovskio „Soliaris“) ir Edgarą teatre (Augusto Strindbergo „Mirties šokis“).

Šią patirtį netikėtai išplėtė novatoriška Friedricho Dürrenmatto kūryba. Paradoksalus jo herojų bendravimas spektaklyje „Fizikai“ vertė santūrumą, įprastą Banioniui, keisti atvirumu. „Mebijus iš pradžių man sunkiai sekėsi, buvau kažkur šalia jo, – pasakojo man aktorius, – dar negalėjau suvokti, kodėl aš, pasaulinio garso fizikas, visko atsisakau. Mane netikėtai sujaukino ir davė naują postūmį įvykiai, susiję su kosmoso užkariavimu, Mėnulio šturmu. Aš lyg savo kailiu pajutau didingą žmogaus veiklą visatoje ir tą kosminę grandiozinę atsakomybę, kuri slegia mokslininką už jo proto vaisius, galinčius atnešti žmonijai ir neregėtą laimę, ir šurpią pražūtį. Tai daug ką pakeitė mano Mebijaus vidiniame pasaulyje.“

Žmogus, pajutęs atsakomybę už pasaulio likimą, atsisakė laimės, asmeninio gyvenimo, pasmerkė save iki gyvos galvos kalėti beprotnamyje.

Vėliau Tarkovskio filme „Soliaris“ (1972) su žmogaus atsakomybe ne vien už varganą mūsų žemę, bet už visą visatą susidurs Krisas Kelvinas.

Filmas, kaip ir Stanislawo Lemo fantastinė apysaka, prasideda epizodu, kai trys tyrinėtojai ryžtasi rizikingam bandymui. Norėdami atkreipti į save Soliaro planetos dėmesį, paleidžia į ją stiprų rentgeno spindulių srautą. Beveik visa ji priklauso „vienam gyventojui“ – tai mąstantis okeanas, žmonėms nepažįstama gyvybės forma. Soliaris atsako netikėtu būdu: atgaivina mirusius tyrinėtojų artimuosius, grąžina juos į praeitį. Primena didžiausius jų nusikaltimus. Priverčia iš naujo pergyventi savo kaltę.

Vengdamas fantastikai būdingos egzotikos, Tarkovskis kuria filosofinį filmą apie žmogaus santykį su dviem kosmosais – vidiniu ir išoriniu. Tarkovskio uždavinys, filme duotas Banioniui, buvo sunkiausias: Krisas Kelvinas dramatiškai, skausmingai ieško atsakymo į labiausiai „kosminį“ klausimą – tai žmonių tarpusavio ryšiai.

„Soliaris“. Krisas Kelvinas – Donatas BANIONIS

Kelvino vaidmeniui Tarkovskis neatsitiktinai pasirinko aktorių, kurio meninei individualybei, kūrybai ši humanistinė problematika buvo labai artima. Banionis puikiai atskleidė skausmingiausius filmo klausimus: kokie mes, žmonės, esame ir kokie neturėtume tapti.

Žmogus, nugalėjęs save, išlieka žmogumi net sunkiausiomis sąlygomis. Tokį Donato sukurtą daugialypį Kelvino paveikslą prisimenu ligi šiolei.

Šitos pamokos, kaip ir įvaldyta originali, išskirtinė Tarkovskio filmo stilistika, labai pravertė, aktoriui kuriant Edgarą Strindbergo „Mirties šokyje“.

Donatas yra sakęs: „Ilgai kankinausi, repetuodamas Edgarą, atsidauždavau lyg į sieną. Bet šitos kančios neiškeičiau į jokias lengvai suvokiamas roles.“

„Mirties šokyje“ Edgardo ir Alisos gyvenimas vaizduojamas kaip meilė *versus* neapykanta, meilė *versus* dvikova, kaip dviejų žmonių nesugebėjimas nei sugyventi, nei išsiskirti. Juos išskiria mirtis.

Žmonių susvetimėjimas, asmenybės subyrėjimas atskleidžiamas pačioje intymiausioje, žmogiškiausioje – meilės sferoje.

Įdomi režisieriaus Juozo Miltinio sumanyta žmonių santykių partitūra. Pirmoje spektaklio dalyje Alisa (Dalia Melėnaitė) agresyvi, o Edgaras (Donatas Banionis) li-

gotas, keliantis užuojautą dėl savo bejėgiškumo. Antra dalis dar kontrastingesnė: Alisa švelnesnė, o Edgaras agresyvus. Lyg jiedu būtų pasikeitę vaidmenimis.

Iki šiol prisimenu mane sukrėtusius Edgardo ir Alisos duetus – jų mirties šokį. Šioje žmogiškų santykių dykvietėje Banionis atskleidžia prieštaringiausias ir netikėčiausias Edgardo savybes, verdantį jo pasąmonės katilą. Edgaras kenčia dėl savo ligų, yra

silpnas, apgailėtinas, bet aistringai myli ir žiauriai nepakenčia. Jį kamuoja nevisavertiškumo kompleksas, bet kartu jis yra gudrus, pasitikintis savimi intrigantas, godžiai besiskverbiantis į valdžią; kietakaktis ambicingas kareiva ir žmogus, mokantis subtiliai, netgi ironiškai pažvelgti į save ir į kitus; išvalgus psichologas, pastebintis aplinkinių santykius, ir aklas fanatikas neapykanta degančiomis akimis...

Pirmoje spektaklio dalyje mačiau Edgarą sugniuždytą, lyg apimtą priešmirtinio šoko. Antroje dalyje jis valdingas, neįveikiamas, atjaunėjęs, žengiantis nugalėtojo žingsniu.

Skirtingai nuo Strindbergo ir kai kurių interpretatorių, pjesės herojams suteikusių daugiau žmogiškumo, švelnumo, pasiaukojimo motyvų, Banionis maksimaliai užaštrino scenoje mirties šokio agoniją. Iki kraštutinumo pabrėžė asmenybės destrukciją disonuojančiame, neharmoningame pasaulyje.

Man Banionis – Lietuvos teatro ir kino veidas. Kaip ir tūkstančiams teatro, kino žiūrovų daugelyje pasaulio šalių. Drįsčiau pasakyti dar daugiau: Lietuvos kultūros, o ne vienu atveju – Lietuvos veidas. Pasitaikydavo, kad JAV oro uostuose pareigūnai, žvilgtelėję į jį, nustėrdavo: „Oh, Banionis, Lithuania...“ ■

PRIKLAUSAU LIETUVIŲ LITERATŪROS VERTĖJŲ BENDRIJAI

Kiekvienos šalies literatūra turi teisę turėti du gyvenimus: pas save namie ir svetur – tai skamba lyg Užupio Respublikos Konstitucijos tęsinys. Gimtoji arba nacionalinė literatūra, gyvuodama savo kultūrinėje terpėje, susiduria su savaisiais istorijos, tradicijos, religijos demonais. Tobulindama ar griaudama žodyną, ji pritampa prie skaitytojų skonio arba priešingai – su juo prasilenkia, bet randa pripažinimą šokiruodama, piktindama, keldama ginčus, o galbūt atliepia aukštesnių poreikių skaitytojo – kritiko ar literatūrologo – lūkesčius. Geidžiamu pripažinimo ženklu neretai tampa literatūrinės premijos, pergalė metų knygos rinkimuose, prizai knygų mugėse, leidėjų klijuojamos „bestselerio“ etiketės ir t. t. Žodžiu, kiekviena nacionalinė literatūra gyvuoja pagal savo nustatytą tvarką, kurdama literatūros kanoną, išskeldama populiariausius dabartinius kūrėjus, vertingiausius jų veikalus.

Visiškai kiti kriterijai taikomi literatūros platinimui užsienyje. Šis ypač svarbus procesas nėra taip aiškiai valdomas ir numatomas. Kurie autoriai, kokie kūriniai bus pasirinkti, kokiomis kalbomis jie prabilis į skaitytojus svetur, iš dalies priklauso ir nuo vertėjų. Jei sakytume, kad vertėjas yra vien tarpininkas tarp pasiūlos ir paklausos, nes literatūros procesas nenumaldomai paklūsta dabartinės rinkos dėsniams, nesuklystume. Tačiau tai tik viena medalio pusė – organizacinė ir ekonominė. Vertėjai yra tarpininkai ir kita, kilnesne, šio žodžio prasme, nes atlieka bene svarbiausią vaidmenį kultūros mainų procese. Pasirinkdami versti žymiausius tam tikros nacionalinės literatūros kūrinius, jie tampa tos kultūros vertėjais savo gimtosios kultūros terpėje. Antai Johanno Wolfgango Goethės „Faustas“ rusiškai alsuoja Boriso Pasternako ritmu, lenkiškai prabyla Adamo Pomorskiego, lietuviškai – Antano A. Jonyno balsu. Išvardyti vertėjai yra tikri „poeto poe-

tai“, vokiečių poeto romantiko Novalio žodžiais tariant, *Dichter des Dichters*. Jie yra visų vertėjų, pradedančiųjų ir nuolat besimokančiųjų, mokytojai ir sektini pavyzdžiai. Suprantama, besimokančių vertimo amatininkų, kurie galėtų tapti kūrėjais, yra gerokai daugiau negu korifėjų.

Būti „amatininku“ nėra blogai – šis apibūdinimas nereiškia, kad kažkas yra menkesnis, mažiau vertingas. Mes, vertimo adeptai ir amatininkai, atliekame svarbų kultūrinį darbą, aukodami savo laiką, patyrimą, dvasines jėgas, bandome sukurti idealų vertimą, kuris suskambėtų gyvu gimtosios kalbos balsu. Amatininkas, verčiantis poeziją, nebūtinai turi rašyti eiles gimtąja kalba. Jis turi suprasti ir perprasti autoriaus kalbą, poetinę eilėraščio dominantę (Stanisław Barańczak), perteikdamas mintis „ne žodis į žodį, bet prasmė į prasmę“, kaip kadaise mokė Martinas Lutheris, versdamas Bibliją į vokiečių kalbą. Poezijos vertėjas amatininkas vienam eilėraščiui vieną akimirksnį irgi gali virsti „poeto poetu“.

Nepriklausomos Lietuvos literatūrai atsivėrė pasaulio vartai. Galutinai susijungė dvi kadaise perplėstos literatūros: tautinė ir išeivijos, politiniai barjerai jau įveikti, tad suvienyta ir nuolatos atsinaujinanti lietuvių literatūra iš tikrųjų gali sudominti pasaulį. Tačiau tai nėra lengvas kelias, nes nelaisvės spąstus pakeitė neribotos laisvės pasalos, o laisvosios rinkos leidybinė pasiūla nenutrūksta tvindo knygynų lentynas įvairiausio žanro ir kokybės literatūra.

Kiekvienas vertėjas, pasiryžęs versti lietuvių autorius, turi savų asmeninių motyvų, tad sąžiningiausia būtų pristatyti savo perspektyvą. Aš gimiau Lietuvoje, čia augau, mokiausi, Vilniaus universitete baigiau germanistiką, stažavausi Varšuvos universitete, kur apgyniau disertaciją apie Donelaitį – iš germanistinės ir kultūrologinės pozicijos. Dabar dėstau vokiečių literatūrą Varmijos ir

Mozūrijos universitete Olštynė. Versti lietuvių literatūrą ėmiausi seniai, maždaug prieš 15 metų, pradėjau nuo poezijos. 1998 m. Varšuvos knygų mugei, į kurią Lietuva buvo pakviesta specialiąja viešnia, parengiau nedidelę poezijos antologiją (Vytautas P. Bložė, Nijolė Miliauskaitė, Sigitas Geda, Kornelijus Platelis, Marcelijus Martinaitis), po to verčiau ir skelbiau lietuvių poeziją Lenkijos kultūrinėje periodikoje. Išverčiau dvi eseistines Tomo Venclovos knygas (*Opisac Wilno*, 2006 ir *Z dzienników podróży*, 2010 – abi knygas išleido Varšuvos leidykla *Zeszyty Literackie*). Be poezijos ir eseistikos, verčiau vaikų literatūrą (Kęstučio Kasparavičiaus knygas). Mano motyvacija giliai asmeniška, šiek tiek nostalgiška, siejanti mane su gimtuoju kraštu – toks privatus patriotizmo aktas (Lietuvos lenkai irgi yra savo gimtojo krašto patriotai!). Net ir profesiniame gyvenime, mokslinėje veikloje negaliu nutolti nuo baltiškų motyvų.

Kiti mano kolegų, su kuriais teko laimė susipažinti Lietuvoje, tapo lietuvių literatūros vertėjais dėl įvairiausių priežasčių. Suprantama, lietuvių išveivų palikuonys tęsia savo kultūrinės tradicijas Amerikoje ar kitur, filologai baltistai ir lituanistai imasi vertimų, nes tai neatsiejama jų profesijos dalis. Yra vertėjų, kurie dirbo, mokėsi arba stažavosi Lietuvoje, sužavėti šalies ir jos literatūros, nenorėdami nutraukti ryšių su šiuo svetingu kraštu ir jo kalba, entuziastingai dalijasi su kitais tuo, ką patys patyrė. Taigi motyvų yra įvairių, tačiau darbo pobūdis labai panašus – visi mes, dirbdami savo darbus mokslo įstaigose, leidyklose, įmonėse ar biuruose, laisvalaikiu verčiame lietuvių literatūros kūrinius. Iš meilės, iš vidinio poreikio. Neretai susiduriame su įvairiais sunkumais: ką pasirinkti, ką pasiūlyti leidyklai, kaip įtikinti leidėjus? Kartais patys leidėjai susiranda vertėjus iš retos, mažiau pasaulyje žinomos kalbos, bet dažniausiai tam reikia nemenko įdirbio ir bent keleto kultūros mainams svarbių kūrinių vertėjo darbų sąrašė.

Visų kategorijų lietuvių literatūros vertėjai (norėju išvengti tipologijos) – lietuvių išveivai ir jų palikuonys, emigrantai iš Lietuvos, išsilavinę baltistai ir lietuvių kultūros entuziastai – susiduria su klausimais, ką versti? kaip versti? kam versti? Literatūros plėtra sparti, sunku sekti naujoves, atsirinkti vertingiausias kūrinius. Nelengva dirbti pavieniui, lyg partizanui, pasikliaujant vien savo skoniu, ypač

jei esi atitrūkęs nuo gyvo kultūros konteksto, žvelgi iš tolo. Laimei, Lietuvoje yra įstaiga, kuri jau keliolika metų rūpinasi lietuvių literatūros sklaida pasaulyje, rengia lietuvių literatūros pristatymus įvairiose tarptautinėse knygų mugėse, leidžia informacinius leidinius, o svarbiausia – skiria daug dėmesio mums, vertėjams. Kalbu apie „Lietuviškas knygas“, dabar tapusias didesnės įstaigos – Tarptautinių kultūros programų centro – dalimi ir tai, regis, suteikia dar daugiau galimybių plėtoti įdomią, prasmingą veiklą.

„Lietuviškos knygos“ tapo daugelio lietuvių literatūros vertėjų iš įvairių šalių lietuviškais namais. Tinklalapyje www.booksfromlithuania.lt yra ir vertėjų skyrius, kuriame, be trumpų žinių apie kiekvieną vertėją, galima rasti jų vertimų bibliografiją, tad vertėjai „partizanai“ gali sužinoti, pavyzdžiui, kokios lietuvių autorių knygos ir į kokias kalbas jau išverstos, ar ta knyga, kurią jie galbūt sumanė versti, dar nėra pasirodžiusi jų kalba.

„Lietuviškos knygos“ ne tik kataloguoja jau nuveiktus vertimo darbus, bet ir skatina naujus. Dukart per metus skelbia konkursą bandomiesiems vertimams, jo laimėtojai per keturis mėnesius išverčia pasirinktus prozos fragmentus, eilėraščius ar vaikiškos knygelės epizodą, vėliau galima juos skelbti tų šalių periodikoje, rodyti leidėjams, bandant sudominti visu kūriniu. Už atliktą darbą vertėjai gauna honorarą. „Lietuviškos knygos“ skelbia ir Knygų vertimų konkursą, kuriame dalyvauja jau ne patys vertėjai, bet užsienio leidyklos. Lietuvių literatūros vertėjams suteikiama galimybė atvykti į Lietuvą vieno mėnesio stažuotei, imtis konkretaus vertimo, susitikti su verčiama kūriniu autoriumi, naudotis bibliotekomis. Tai dovanotas laikas, kai galima atitrūkti nuo rutinos ir atsідėti vien vertimui, gyvai bendraujant su lietuviškai kalbančiais žmonėmis, gilinantis į Lietuvos kultūrą. Aš irgi priklausau tiems laimingiesiems – 2012 m. rudenį stažavausi Vilniuje ir Palangoje. Dalis mano vertimų, parengtų tuo metu, jau paskelbta Lenkijoje.

Kas dvejus metus „Lietuviškos knygos“ rengia lietuvių literatūros vertėjų seminarus. Man teko garbė dalyvauti tokiam seminare 2011-ųjų spalio pradžioje Birštone, kur suvažiavo kelios dešimtys vertėjų iš įvairių Europos šalių, kelias dienas mums buvo skaitomos paskaitos apie naujausius lietuvių poezijos, prozos, literatūros vaikams reiški-

nus. Turėjome galimybę pabendrauti su autoriais – poetu Laurynu Katkumi, prozininke Renata Šerelyte. Vakarais buvo rodomi dokumentiniai filmai apie lietuvių rašytojus. Tarpusavyje bendraudami tik lietuviškai, vertėjai tobulino lietuvių kalbos ir profesinius įgūdžius, sužinojo karščiausias lietuvių literatūros naujienas, keitėsi patyrimu, dalijosi ateities planais. Šie seminarai svarbūs vertėjams ir psichologiniu atžvilgiu, nes leidžia pajusti tylaus jų triūso reikšmę. Dėmesys mūsų darbui, jo rezultatų įvertinimas kelia ūpą ir skatina imtis darbų, kad galėtume pasigirti naujais vertimais. Ne mažiau svarbus ir jausmas, kad priklausai bendraminčių entuziastų grupei, kuriai rūpi panašūs dalykai. Juk iš esmės vertėjų darbas – tai kasdieninis vienatviškas heroizmas prie kompiuterio, o geriausi jų draugai – tai žodynai galvoje, internete ar knygų lentynose.

2013 m. spalio pradžioje Lietuvių literatūros vertėjų seminaras buvo surengtas Druskininkuose. Nuostabi vieta, ištuštėjęs kurortas ankstyvą rudenį, Nemunas, parkai, viešbutis „Pušynas“ su baseinu, kuriame niekas iš mūsų taip ir nespėjo paplaukyti, su konferencijų sale, kuri nuo ryto iki vėlaus vakaro buvo naudojama pagal paskirtį – seminarams, diskusijoms, filmams. 26 vertėjai iš 15 šalių šįkart buvo ne vien klausytojai, bet ir diskusijų dalyviai, pranešėjai, filmų autoriai, komentatoriai. Pakviesti rašytojai – Giedra Radvilavičiūtė ir Alvydas Šlepikas – irgi gavo papildomo darbo: be tradicinių vakarinių skaitymų, dalyvavo diskusijose. Radvilavičiūtė, kartu su vertėjais Medeine Tribinevičius, Jayde'u Willu ir visais norinčiais surengė pokalbį „Pasiklydę vertime“, gvildindami vertimo spąstų ir niuansų temą. Šlepikas, romano „Mano vardas – Marytė“, nauju rakursu vaizduojančio pokarį, autorius, kartu su Violeta Davoliūte, Jonu Öhmanu, Marku Roduneriu diskutavo apie aktualius Lietuvos pokario naratyvus. Sovietų okupacijos padarinių temą savaip pratęsė ir vakaro užsklanda – Öhmano dokumentinio filmo „Žalieji muškietininkai“ darbinės versijos peržiūra, po kurios užvirė karštos diskusijos.

Kad kinematografas myli literatūrą ir kad tai nėra vienpusė meilė, įtikino ir kiti susitikimo Druskininkuose aspektai. Dokumentiniai rašytojų portretai jau tapo seminarų tradicija, šįkart pamatėme filmus apie Marcelijų Martinaitį (režisierius Algirdas Tarvydas) ir Sigitą Gedą,

kurį nufilmavo žinomas kultūros laidų kūrėjas Rytis Zemkauskas. Beje, jis fiksavo ir įdomiausius seminaro momentus, pasisodinęs priešais kamerą kalbino vertėjus ir sukūrė „Alchemijos“ laidą, o Pietro Dinį, įžymų baltų filologą, lietuvių literatūros vertėją, nusivežė į netoliese esantį Grūto parką ir su juo pasivaikščiojo, nauja laida papildydama „Pasivaikščiojimų“ ciklą. Įdomus lietuvių kultūros akcentas buvo susitikimas su keliautoju, fotografu, knygos „Everestas – manoji lemtis“ autoriumi Vladu Vitkausku. Kristijono Donelaičio jubiliejinių metų išvakarėse lietuvių literatūros pradininką paminėjome pranešimais apie jo „Metų“ recepciją ir vertimus: Pietro Dinis – Italijoje, aš – Vokietijoje ir Lenkijoje. Gaila, kad į Druskininkus šįkart negalėjo atvykti Birštono seminaro dalyvė Carmen Caro Dugo, pirmoji išvertusi Donelaičio „Metus“ į ispanų kalbą. Taigi vertėjai nesibaido net XVIII a. hegzametro.

Visi seminaro programos punktai buvo svarbūs, vis dėlto „sunkioji artilerija“ – tai paskaitos apie lietuvių literatūros naujienas. Literatūros kritikė prof. Jūratė Sprindytė pristatė pastarųjų metų prozos kūrinius, dr. Loreta Žvironaitė-Udrienė kalbėjo apie vaikų ir paauglių literatūrą, dr. Gitana Notrimaitė – apie poeziją, dramaturgė Gabrielė Labanauskaitė – apie šiuolaikinę lietuvių dramaturgiją, vakariniame susitikime ji pristatė ir audiovizualinės poezijos festivalio TARP koncepciją. Žodžiu, per tris dienas žaibo greičiu išklausėme viso semestro lietuvių literatūros ir kultūros kursą. Tikslas buvo pasiektas: vertėjai susidomėjo autoriais, konkrečiais kūriniais, geras, įkvepiantis vėjas papūtė į bures. Seminaro pabaigoje puikios jo organizatorės – Rūta Mėlynė ir Kotryna Pranckūnaitė – dalijo dovanas: iš specialiai seminaro dalyviams įsigytų naujausių lietuviškų knygų parodos (būtent apie jas ir buvo kalbama per paskaitas) kiekvienas vertėjas galėjo išsirinkti ir namo parsivežti po dvi jam aktualiausias knygas. Beje, prieš išvykdami į sostinę, vertėjai kruopščiai patikrino ir Druskininkų knygyno lentynas. Paskutinę seminaro dieną dar pasivaikščiojome po kurortą su gide, apsilankėme žymiausio Druskininkų gyventojų Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir druskininkiečio pagal pasirinkimą – dailininko Vytauto Kazimiero Jonyno muziejuose. Klausėmės Čiurlionio muzikos, pamatėme jo paveikslus ir fotografijas, o aš su dideliu

džiaugsmu apžiūrėjau Jonyno raizinių ciklą Donelaičio „Metams“. Atsisveikinimui mus vaišino, šokdino, mums grojo ir dainavo dzūkų krašto etnografinis ansamblis. Pakeliui į Vilnių užsukome į Merkinės piliakalnį, nusi-fotografavome prie Perlojos Vytauto. Tie, kuriems dar trūko gyvos literatūros, galėjo pasilikti kurorte, kur kitą dieną prasidėjo poezijos festivalis Druskininkų ruduo.

Vis dėlto šventės, nors ir produktyvios, lieka šventėmis, tačiau kas vyksta po to, kai vertėjai grįžta į savo šalis, kur jų kantriai laukia darbo stalas? Kaip tą triušą paversti knyga, kaip įtikinti leidėjus, kad verčiamas tekstas tikrai vertas dėmesio? Negalėčiau teigti, kad lietuvių literatūra Lenkijoje yra gerai žinoma. Veiklos laukas išties platus, ir vertėjams darbo nepri-trūks. Pastaraisiais metais daugiausia vertimų atliko naujos kartos lituanistai, studijavę Varšuvos universitete. Tai Sigitas Parulskio, Renatos Šere-lytės, Mariaus Ivaškevičiaus, Jurgio Kunčino, kitų autorių knygos. Lietuvių poezijos lenkų kalba galima rasti įvai-riuose kultūros leidiniuose. Žinomiausias lietuvių poetas ir eseistas buvo ir lig šiol yra Tomas Venclova, save vadi-nantis polonofilu, laisvai kalbantis lenkiškai, draugavęs su Czesławu Miłoszu. Venclovos poeziją į lenkų kalbą vertė Stanisławas Barańczakas – vienas žymiausių Lenkijoje po-ezijos vertėjų ir teoretikų. Venclovos knygos išverčiamos į lenkų kalbą ir kartais pasirodo anksčiau negu Lietuvoje, pavyzdžiui, eseistinė knyga apie Vilnių 2006 m. pasirodė vokiškai ir lenkiškai, tik 2011-aisiais „Vilnius: asmeninė istorija“ išėjo lietuvių kalba. Galima būtų ir toliau vardy-ti pasirodžiusius vertimus lenkų kalba, bet jie toli gražu neperteikia viso dabartinės lietuvių literatūros kultūrinio landšafto. Ir vis dėlto kiekviena išversta knyga suteikia vil-ties, kad šis paveikslas kada nors bus pilnesnis.

Norėtųsi paminėti kelis svarbesnius literatūros vertė-jams skirtus renginius, kuriuose teko dalyvauti Lenkijoje ir kuriuose pasidalijau naujienomis ir žiniomis, parsivežtomis iš „Lietuviškų knygų“ literatūrinių seminarų. 2013 m. rugpjūčio 19–23 dienomis lankiausi Tarptauti-niame dialogo centre Krasnogrūdoje, Lietuvos ir Lenki-jos pasienyje, Czesławo Miłoszo atstatytame dvare, kur vyko bendras lenkų ir lietuvių vertėjų seminaras „Lite-ratūrinis seimelis“, surengtas Seinuose veikiančio fondo „Pogranicze“, centro „Pogranicze sztuk, kultur, naro-

dów“, kartu su Lietuvos literatūros vertėjų sąjunga. Tarp seminaro svečių buvo rašytojai ir vertėjai Birutė Jonuš-kaitė, Vytautas Dekšnys, Irena Aleksaitė, Vyturys Jarutis, Kazys Uscila, Andrzejus Franaszekas, Pawełas Huelle, Adamas Pomorskis, LR kultūros atašė Lenkijoje Rasa Ri-mickaitė. Vyko paskaitos, diskusijos, vertimo dirbtuvės. Varšuvos universiteto baltistai pristatė lietuvių poezijos vertimus. Dirbtuves vedė Lenkijos PEN klubo pirminin-kas, žinomas vertėjas, Adamas Pomorskis, vadovaujantis reikšmingam projektui, – rengiama solidi XX a. lietuvių poezijos antologija lenkų kalba.

Dirbtuvės su lietuvių poezijos vertėjais persikėlė ir į kito stambaus forumo programą – visą savaitę nuo 2013 m. lapkričio 24 dienos Vroclave vykusį tarptautinį seminarą „Vertėjai be sienų“ (*Źumacze bez granic*), kuria-me dalyvavo apie 40 vertėjų iš Lenkijos, Ukrainos, Balta-rusijos, Rusijos. Seminaro svečiai buvo garsūs rašytojai ir poetai iš Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos: Olga Tokarczuk, Tomas Venclova, Herkus Kunčius, Andrejus Chadanovičius, Serhijus Žadanas, Oksana Zabuzko, Adrijus Lyubka. Dalyviai daug sužinojo apie kaimyninių šalių literatūrą ir kultūrą, klausėsi koncertų. Didžiausioje veikiančioje Vroclavo sinagogoje buvo atidaryta paroda „Kadišas Lietuvos medinėms sinagogoms“. Šio seminaro pabaigoje baltų ir slavų susitikimo džiaugsmą aptemdė du įvykiai: garsios disidentės Natalijos Gorbanevskajos mirtis Paryžiuje ir ką tik įsiplieskusi Maidano revoliucija, todėl mūsų kolegos ukrainiečiai skubiai išvyko į Kijevą. Kitas panašus vertėjų į baltų ir slavų kalbas susitikimas turėtų įvykti 2014-ųjų rudenį Gdanske.

Baigdama pridursiu, kad visi čia trumpai paminėti su-sitikimai vertėjams labai svarbūs, nes ugdo jų savimoneį ir kuria tam tikrą bendriją, kas šiuolaikiniame fragmen-tuotame pasaulyje yra ypač reikšminga. Lietuvių litera-tūros seminarai labai naudingi vertėjams, o vertėjų reikia lietuvių literatūros sklaidai – taigi nauda abipusė. Vertė-jai dažniausiai gyvena atitrūkę nuo lietuvių kalbos, nuo Lietuvos kultūrinio konteksto. Motyvacijai stiprinti kaip žuvims vanduo būtinas gyvas bendravimas, naujos, aktu-alios žinios, svarbu ir apsilankyti krašte, kuriame gyvena ar tebegyvena, rašė ar teberašo tikrieji vertėjų darbo „kal-tininkai“ – knygų autoriai ir jų herojai. ■

LIETUVIŲ LITERATŪROS KLASIKOS KŪRINIAI ARČIAU KIEKVIENO

Nuo idėjos iki rezultato

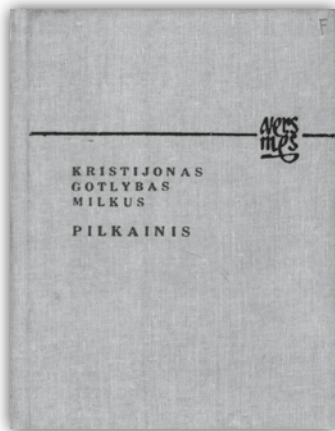
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – Nacionalinė biblioteka), įgyvendindama projektą „Lietuvių literatūros klasikos kūrinų perkėlimas į elektroninę erdvę (*e-klasika*)“, šiuo metu intensyviai vykdo kūrinų skaitmeninimą, atpažinimą ir konvertavimą į įvairius formatus, kad galėtu pateikti juos į formuojamą *e-klasikos* biblioteką ir mobiliuosius įrenginius – skaitykles. Bus suskaitmeninta, atpažinta ir įvairiais formatais pateikta skaitytojams 600 Lietuvos ir lietuvių literatūros klasikos kūrinių. Projektas finansuojamas pagal 2007–2013 m. Ekonomikos augimo veiksmų programos 3 prioriteto „Informacinė visuomenė visiems“ įgyvendinimo priemonę „Lietuvos kultūra informacinėje visuomenėje“.

Pagrindinis šio projekto tikslas – sukurti *e-klasikos* biblioteką, siekiant lietuvių literatūros klasikos kūrinius priartinti prie skaitytojų, atsižvelgiant į pakitusią informacinę elgseną jau susiformavusios tinklaverkos visuomenėje. Akivaizdu, kad jau yra ir „tinklo karta“, turinti jai būdingus informacinius poreikius, į kuriuos būtina atsižvelgti. O tai reiškia, kad tiek virtualūs, tiek „materialūs“ kultūros produktai bus vartojami tiek, kiek jie atitiks visuomenės pasaulėvoką ir informacinius poreikius. Nacionalinės bibliotekos įgyvendinamas „Lietuvių literatūros klasikos kūrinių perkėlimas į elektroninę erdvę“ pirmiausia ir yra

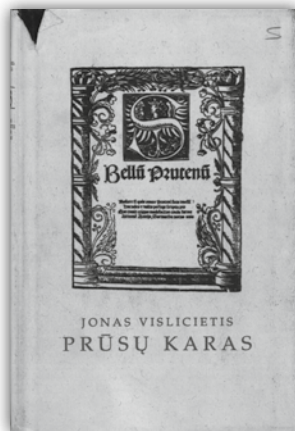
orientuotas į naujus poreikius, t. y. kad visą reikiamą informaciją kiekvienas skaitytojas gautų, neišeidamas iš namų, portale arba kita jam patogia forma – mobiliuosiuose įrenginiuose.

Iki šio projekto didžiausią lietuvių literatūros klasikos kūrinių dalį skaitytojai galėjo rasti, užsisakyti ir gauti tik apsilankę bibliotekose, nes elektroninėje erdvėje buvo prieinamos vien tos knygos, kurios išleistos nuo 1547 iki 1917 m.: suskaitmenintos ir portale www.epaveldas.lt įdėtos 1294 lietuvių literatūros autorių knygos lietuvių kalba. Paskutiniaisiais projekto vykdymo mėnesiais *e-klasikos* biblioteką papildė daugiau kaip 400 naujųjų laikų ir šiuolaikinės lietuvių literatūros klasikos kūrinių.

Sudarant *e-klasikos* biblioteką, pirmiausia buvo apibrėžiami kūrinių atrankos kriterijai, juos nustatė Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ekspertai. Svarbiausi iš jų – kokią reikšmę kūrinys turėjo lietuvių literatūros raidai jo paskelbimo metu; šiandieninių literatūros istorikų ir kritikų vertinimai (kūrinio meniškumas, įtaka tolesniam literatūros procesui); kūrinio tarptautinis pripažinimas arba prestižinės premijos, pavyzdžiui, Nacionalinė kultūros ir meno premija; ar kūrinys įtrauktas į mokyklų, universitetų programas ir t. t. Remdamiesi pasiūlytais kriterijais, ekspertai parengė ir kūrinių, siūlomų *e-klasikos* bibliotekai, sąrašus, beje, gerokai viršydami projekte numatytą skaičių.

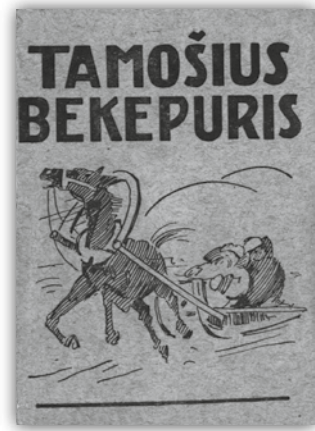
Kristijonas Gotlibas Milkus (1990)
Pilkainis

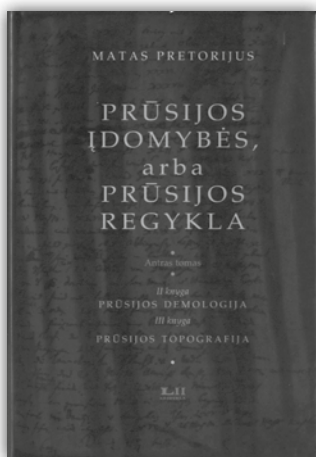
Jonas Vislicietis (1997)
Prūsų Karas

Dionizas Poška (1978)
Mužikas Žemaičių ir Lietuvos

Kazys Binkis (1928)
Tamošius Bekepuris

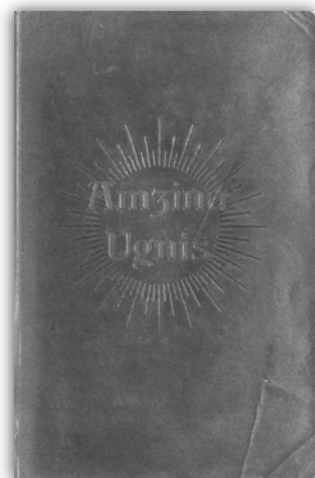
Matas Pretorijus (2004)
*Prūsijos įdomybės,
arba Prūsijos regykla*

Šv. Kazimiero gyvenimo
ir kulto šaltiniai (2003)
(vertė Mintautas Čiurinskas)

Antanas Vaičiulaitis (1936)
Mūsų mažoji sesuo.

Vydūnas (1913)
Amžina ugnis

Senoji Lietuvos literatūra

Remiantis pagrindiniais ekspertų suformuluotais atrankos kriterijais, senajai Lietuvos literatūrai atstovauja kūriniai, atskleidžiantys panoraminį kultūros, kuri šalies teritorijoje gyvavo nuo XIII a. iki XVIII a. pabaigos, vaizdą, perteiktą rusėnų, lenkų ir vokiečių kalbomis. Skaitytojai turės galimybę geriau susipažinti su Kristijono Gotlibo Milkiaus poezija ir prozos kūriniumi „Pilkainis“, Jono Visliciečio „Prūsų karu“, Mintauto Žiurinsko verstais „Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto šaltiniais“,

Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybėmis, arba Prūsijos regykla“ ir daugeliu kitų reikšmingų šio laikotarpio veikalų (sąrašą parengė ekspertė Aušra Tamošiūnienė). Šiuos ir kitus kūrinius jau nuo balandžio vidurio skaitytojai galės rasti ne tik tradicine laikmena, bet ir elektroniniu formatu *e-klasikos* bibliotekoje.

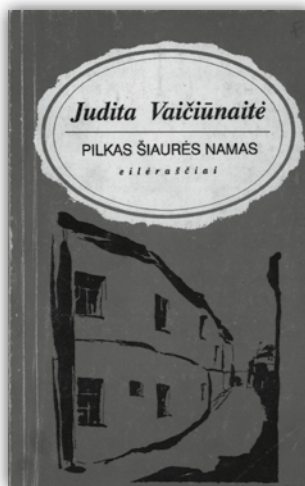
Naujųjų laikų lietuvių literatūros klasika

Iš naujųjų laikų lietuvių literatūros *e-klasikos* bibliotekai buvo atrinkti XVIII a. pabaigos (senosios lietu-

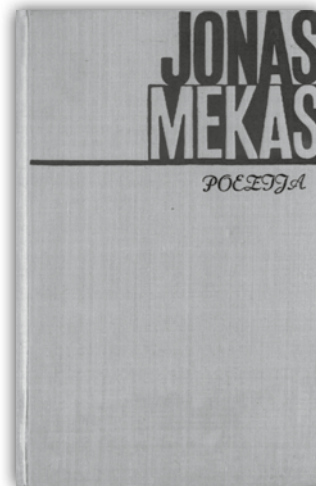
vių literatūros laikotarpio pabaiga) ir XX a. II pusės (šiuolaikinės lietuvių literatūros laikotarpio pradžia) kūriniai. Šio laikotarpio kūrėjai – išimtinai lietuvių kilmės autoriai, svarbiausius savo kūrinius parašę lietuviškai. Nuo XIX a. pradžios prasidėjęs, visą šimtmetį trukęs kultūrinis nacionalinis atgimimas subrandino savitą tautinę kultūrą, išugdė europinio lygio autorius. Suskaitmeninti šio tarpsnio kūriniai sudaro didžiausią projekto dalį (apie 300). Tai Dionizo Poškos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“, Kazio Binkio „Tamošius Bekepuris ir kitos Alijošiaus dainuškos“, Antano Vaičiulaičio „Mūsų mažoji sesuo“, Vydūno „Amžina ugnis“ ir „Pasaulio gaisras“, Simono Daukanto „Būdas senowes-lietuwiu kalnie nu ir zamajtiu“, Antano Baranausko „Pasikalbėjimas giesminyko su Lietuva“, Motiejaus Valančiaus „Paugusių žmonių knygelė“, Julijos Žemaitės „Kunigo naudą velniai gauda“ ir kiti kūriniai, 12 Lazdynų Pelėdos, 6 Maironio, 12 Juozo Tumo Vaižganto, 10 Antano Vienuolio, 3 Vinco Krėvės-Mickevičiaus, 7 Vinco Mykolaičio-Putino, 8 Balio Sruogos, 12 Šatrijos Raganos ir kitų reikšmingiausių šio laikotarpio rašytojų kūriniai (sąrašą parengė ekspertas Eugenijus Žmuida).

Šiuolaikinė lietuvių literatūros klasika

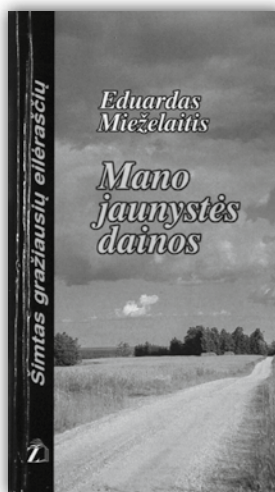
Šiuolaikinės lietuvių literatūros klasikos kūrinių (nuo XX a. II pusės iki šių dienų) atranka į *e-klasikos* biblioteką, ekspertės Donatos Mitaitės žodžiais tariant, atrodė problemiškesniausia: „Daugybė kūrinių, kurie sovietmečiu buvo priskiriami klasikais, mūsų dienomis yra kvestionuojami, tačiau tai neretai kelia ir naujų klausimų: ar visada neigiamas ideologinis vertinimas reiškia niekinę kūrinio vertę, ar ideologinės rašytojo „nuodėmės“, o kartais, deja, ir dideli nusikaltimai, automatiškai nubraukia jo literatūrinę kūrybą? Ne mažiau problemiška ir naujausios literatūros kūrinių atranka: kūrinio populiarumas tarp skaitytojų kaip, deja, ir kai kurios premijos nebūtinai rodo jo aukštą meninį lygį, kita vertus, skaitytojų dėmesio nedaug tesulaukę kūriniai, plačiau žiūrint,

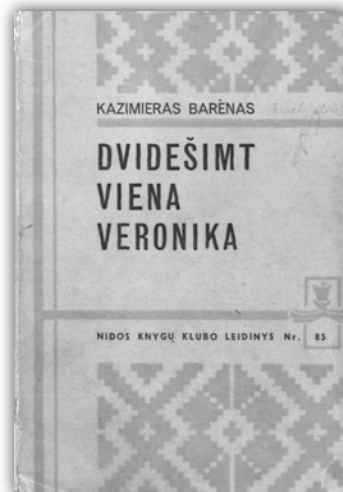
Judita Vaičiūnaitė (1994)
Pilkas šiaurės namas

Jonas Mekas (1971)
Poezija

Eduardas Mieželaitis (2001)
Mano jaunystės dainos

Kazimieras Barėnas (1971)
Dvidešimt viena Veronika

nebūtinai yra nevertingi.“* Sudarydama kūrinių, atrenkamų *e-klasikos* bibliotekai, sąrašą ekspertė vadovavosi jau aptartais kriterijais, peržiūrėjo literatūros istorijos ir kritikos veikalus, skirtus sovietmečio ir šiandieninei lietuvių literatūrai, mokymo programą, konsultavosi su istorikais. Iš ekspertės pasiūlyto sąrašo į *e-klasikos* biblioteką įtraukti 172 kūriniai, su

* Donata Mitaitė. (2012). Lietuvių literatūros klasikos kūrinių atrankos kriterijų ir sąrašo sudarymo paslaugų ataskaita: VEPS sistemos plėtra projektas, p. 2.

84 jų autoriais sudarytos licencinės sutartys. Gavus papildomą finansavimą, šis sąrašas pasipildė dar 85 ekspertės pasiūlytais ir, pačių autorių nuomone, į *e-klasikos* biblioteką teiktiniais kūriniais. Tai Neringos Abrutytės, Alfonso Andriuškevičiaus, Onės Baliukonytės, 5 Kazimiero Barėno, Vytauto Bložės, 2 Vytauto Bubnio, 2 Alfonso Bieliausko, 3 Kazio Bradūno, Marius Buroko, 2 Lauros Sintijos Černiauskaitės, 4 Petro Dirgėlos, 4 Liudo Dovydeno, 2 Ričardo Gavelio, Gintaro Grajausko, 2 Romualdo Granausko, 5 Juozo Grušo, 3 Leonardo Gutausko, Eugenijaus Ignatavičiaus, Vidmantės Jasukaitytės, Jono Juškaičio, 4 Grigorijaus Kanovičiaus, 2 Viktoro Katiliaus, 2 Herkaus Kunčiaus, 2 Justino Marcinkevičiaus, 2 Jono Meko, 5 Eduardo Mieželaičio, 2 Jono Mikelinso, Danieliaus Mušinsko, 2 Sigito Parulskio, 2 Gintaro Patacko, Vytauto Rašicko, 2 Kazio Sajos, 2 Jono Strielkūno, 5 Juditos Vaičiūnaitės ir daugelio kitų autorių kūriniai.

Projekto nauda

Įgyvendinus pristatomą projektą bus taupomos lėšos, kurių bibliotekoms trūksta būtiniausiai literatūrai įsigyti. 60 bibliotekų, priklausančių Lietuvos integralios informacijos sistemai ir dalyvaujančių projekte naudos gavėjų teisėmis, skaitytojų paslaugoms gaus skaitykles, kurios sukurtos vykdant šį projektą, – „Skaityti / parsisiųsti elektroninę knygą internetu“; „Užsisakyti / rezervuoti ir gauti elektroninių knygų skaityklę bibliotekoje“.

Projekto rezultatai darys tiesioginę įtaką viešųjų paslaugų teikimo kokybei, nes bus sudaryta:

galimybė pasinaudoti paslauga, nepriklausomai nuo buvimo vietos. Paslaugos teikiamos elektroninėje erdvėje, jomis naudotis galės visi pageidaujantys;

galimybė gauti paslaugas nemokamai. Vykdant projektą sukurtomis elektroninėmis paslaugomis vartotojai galės naudotis neišleisdami nė lito, paslaugos bus teikiamos visiškai nemokamai.

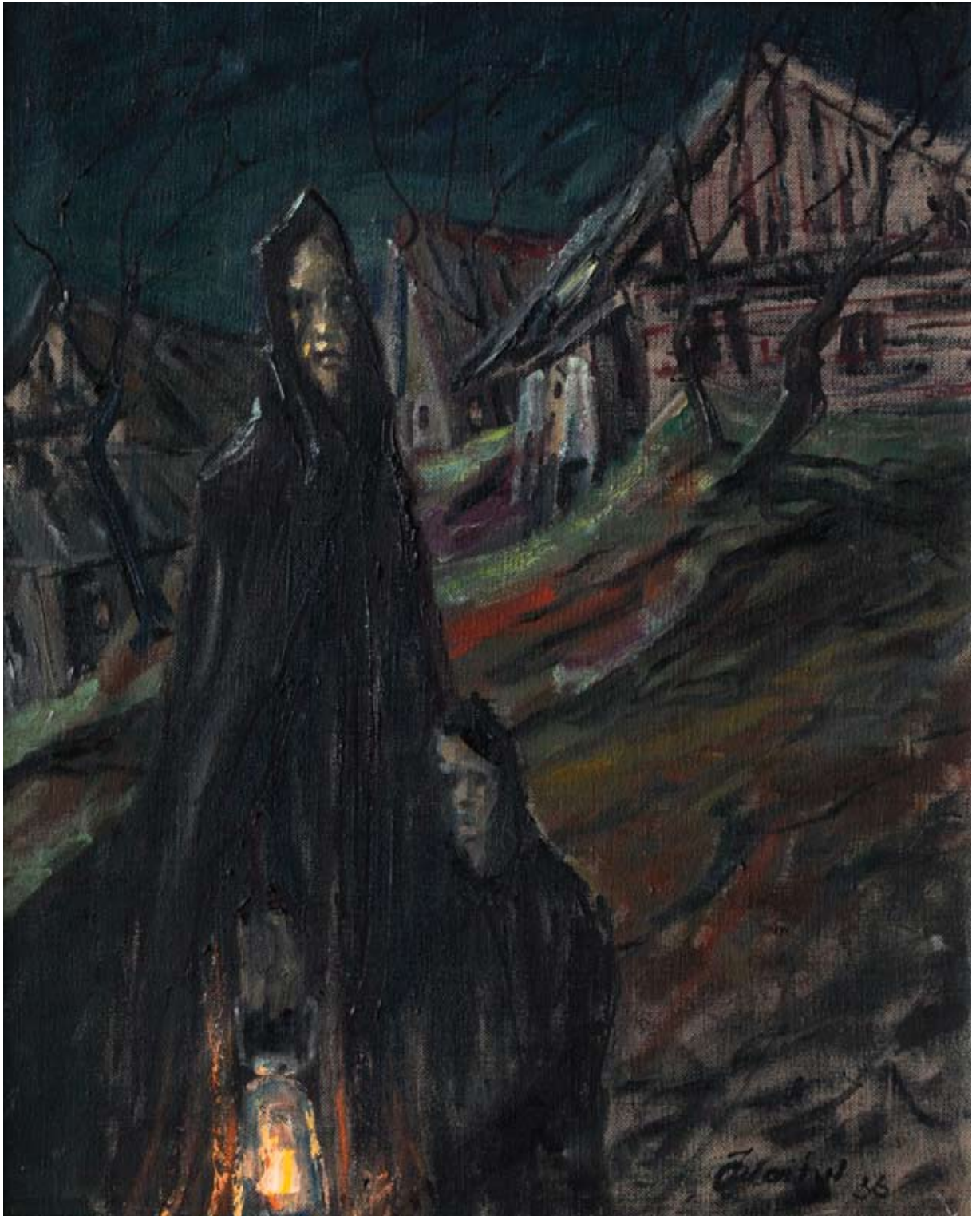
patogi naudotojo sąsaja. Kuriant ją vadovautasi šią sritį apibrėžiančiais standartais ir metodika, portalas pritaikytas ir neįgaliesiems.

efektyvi paieškos galimybė. Dar įgyvendinant anksčiau minėtą projektą „Virtualios elektroninio paveldo sistemos plėtra“, portale *www.epaveldas.lt* buvo sukurtas BAVIC tezasauras – bendras asmenvardžių, vietovardžių ir istorinių chronologijų žodynas, nurodantis prasminius jų tarpusavio ryšius. Tezaure įdiegtas terminų sąsajų modelis: terminai tarpusavyje yra saistomi hierarchiniais (pvz., Lietuva – Biržų rajonas – Braškiai), ekvivalentiniais (pvz., Litwa – Lietuva, Dumas, Alexandre – Diuma, Aleksandras) ir asociatyviniais ryšiais. Be tikrųjų terminų tezaurui priklauso ir pagalbiniai, patikslinantys hierarchinius ryšius (pvz., vietovės: vietovės tipas (geografinis, administracinis)). Tezauro paskirtis – *www.epaveldas.lt* portale esančius kultūros paveldo kūrinius kuo tiksliau susieti su jame atliekamos paieškos konceptuali (sąvokiniu) turiniu. Vartotojų požiūriu, BAVIC tezasauras – tai įrankis, leidžiantis atlikti daugiakomponentę semantinę paiešką, pasitelkiant istorinės chronologijos, geografijos ir biografines žinias.

didelė kūrinių pasiūla. Iki 2013 m. gruodžio pabaigos buvo sudarytos 104 atlygintinos licencinės sutartys ir įsigyta 250 kūrinių, pagal 23 neatlygintinas licencines sutartis įsigyti 45 kūriniai. 2014 m. parašyta 20 autorinių licencinių sutarčių dėl teisės 71 kūrinių atgaminti skaitmeniniu būdu ir viešai skelbti elektroninėje erdvėje, portale *www.epaveldas.lt* ir mobiliuosiuose įrenginiuose.

Valstybės institucijų teikiamų viešųjų elektroninių paslaugų populiarumas auga. Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2009 m. iš visų asmenų, kurie naudojo internetu asmeniniais tikslais, 17,4 proc. siekė gauti informaciją iš valstybės institucijų, pasinaudoti jų teikiamomis viešosiomis paslaugomis, 2010 m. tokių buvo 17,8 proc., 2011 m. jų skaičius padidėjo iki 23,9 proc.

Šio projekto rezultatai prisidės ir prie formaliojo ugdymo programų įgyvendinimo, didins poreikį mokytis, lavintis visą gyvenimą, o svarbiausia – padės įprasminti tautinį lietuvių tapatumą, plačiau skleidžiant lietuvių literatūrą kaip vieną svarbiausių jo veiksnių. ■

Jonas VAITYS. (1903 – 1963). Skurdas. 1936. Drobė, aliejus; 100 x 80

Iš parodos Kaune, Paveikslų galerijoje

Jonas VAITYS
Žiema kovo mėnesį. 1954
Drobė, aliejus, 54 x 65

Jonas VAITYS
Natiurmortas [su šv. Jurgiu]
1943. Drobė, aliejus, 52,7 x 68,6

Nacionalinis M. K. Čiurlionio
dailės muziejus
Rimantės Ropytės nuotr.

JONO VAIČIO DANGUS VIRŠ BRAZILKOS

Tapytojui Jonui Vaičiui likimas lėmė dalyvauti nacionalinės dailės formavimosi procese. Įvairialypė, parodoje gausiai eksponuojama jo tapyba atspindi kai kuriuos to meto dailei būdingus bruožus.

Gimė 1903 m. spalio 6 d. Kaune, šaltkalvio šeimoje, Pirmojo pasaulinio karo metais kartu su šeima pasitraukė į Rusiją. Gyveno Brianske, mokėsi gimnazijoje. 1918 m. grįžo į Kauną, kuris po metų, lenkams užėmus Vilnių, tapo laikinąja sostine. Tuo metu tai buvo tikras provincijos užkampis: pilkas, aptriušęs, skurdus, tapatintas, anot Jolitos Mulevičiūtės, su „striuka buržuazine morale, neišsilavinusių biurokratų savivale ir pragmatišku kapitalo interesu“.¹ Dailės gyvenimas iš Vilniaus, turinčio galias meno tradicijas, irgi persikėlė į Kauną, kuriame nebuvo nė vienos dailės mokyklos.

Justino Vienožinskio iniciatyva 1920 m. buvo įsteigti piešimo kursai, 1922 m. reorganizuoti į Kauno meno mokyklą. Joje dėstė žymiausi to meto dailininkai.

Vaitys 1922 m. išlaikė stojamuosius egzaminus, o baigė Meno mokyklą 1928 m., prieš mokinių streiką, po kurio ji buvo uždaryta.

Paveiksluose „Brazilka“, „Ruduo Brazilkoje“ (abu 1929) pavaizdavo lūšnas Kauno priemiestyje, kur spietėsi vargingiausi Kauno gyventojai: bedarbiai, gausios, menkai apmokamų darbininkų šeimos. Tamsios, niūrios spalvos, ekspresyvus braižas, pasirinktas rudeniškas metas sustiprina emocinį foną.

3-iojo dešimtmečio viduryje, ypač antrojoje pusėje, ėmė stiprėti antiromantinės nuotaikos, dažnai

susijusios su konstruktyvizmo estetika ir kairuoliška socialine ideologija. Jos šalininkai, pasak Mulevičiūtės, „ragino atsisakyti grožio idėjos, genijaus ir įkvėpimo sąvokų, neigė egzistuojant amžinas menines vertybes. Jie smerkė požiūrį į meną, kaip į prabangos ir puošybės atributą, savitikslio estetinio malonumo šaltinį“.² Šias idėjas puoselėjo daugiausia jaunoji karta. Jauną tapytoją Vaitį irgi paveikė emocingi kolegų samprotavimai apie meno paskirtį. Be to, per visą nepriklausomybės laikotarpį Kaunas laikytas tik tarpine stotele, jis nebuvo idealizuojamas.

Pirmieji Kauno meno mokyklos absolventai, siekę atsiriboti nuo pirmtākų, ėmė vienytis į grupes. Viena pirmųjų 1930 m. įsisteigė ir tų pačių metų pabaigoje surengė parodą Nepriklausomųjų dailininkų draugija, kuriai priklausė Antanas Samuolis, Viktoras Vizgirda, Liudas Truikys, Rimtas Kalpokas, Leonardas Kazokas, Česlovas Kontrimas, Bernardas Bučas, Mečislovas Bukla, Jonas Vaitys, kiti dailininkai. Nei pirmoji, nei antroji (1932) „Nepriklausomųjų“ paroda nesulaukė didelio kritikų susižavėjimo, neatlaikė 1932 m. įsikūrusios grupės „Ars“ konkurencijos. „Nepriklausomieji“ pristigo kūrybos laisvės, stilistiškai išlaikė savo pirmtākų impresionistų kryptį, neryškius drąsesnių ieškojimų daigelius rodo ekspresionistinė stilistika, socialinė kritika, kolorito parinkimas. Tai matyti ir Vaičio paveiksluose, nors apskritai ekspresionistiškai perteikiamos socialinės temos nebuvo stiprioji dailininko pusė. Nedažnai ekspresyvų braižą tapytojas naudojo ir kituose žanruose

se, iš kurių išsiskiria natiurmortai, nors jų yra vos keletas, čia pavaizduoti rūpintojėliai šalia gėlių puokščių. Rusvą skulptūrėlių toną Vaitys derino su kontrastingais ryškiais gėlių žiedais. Nesudėtingą kompoziciją tapė drąsiais ekspresyviais potėpiais, liaudišką primityvumą derindamas su modernios tapybos veržlumu.

Vaičio ekspresionizmas dažnai susipindavo su impresionizmu. Jo potėpis laisvas, bet kontroliuojamas, pamatuotas. Nenaudojo dailininkas ir itin daug ryškių, ekspresyvių spalvų. Būtent tapybos tamsumas, spalvų niūrumas labiausiai užkliūdavo Vaičio kritikams.

Vincas Dilka rašė: „Jis siekia stipriomis spalvomis, aštriais šviesos, šešėlių santykiais ne pačios esmės, bet efekto.“³ Kita vertus, tokiuose spalviniuose kontrastuose kritikai ir žiūrovai įžvelgdavo dailininko originalumą, antai Bronius Uogintas teigė: „Iš tapytojų savo gyvai šiltu kontrastingu spalvingumu labiau prie širdies panevėžietis Vaitys.“⁴

Žvelgiant iš dabartinės dailės kritikos pozicijos, ikinariai socialinės tematikos Vaičio paveikslai yra vieni geriausių ir įdomiausių.

Nepaisant tuo metu populiarių ekspresionistinės tapybos bandymų, impresionizmas į dailininko kūrybą veržėsi stipriau. Gana impresionistiškas, nors juntama kelių meno krypčių įtaka, paveikslas „Dvasios skurdžiai“ (1938). Teminės, grupinės Vaičio kompozicijos yra naivokos, stilistiškai suveltos. Kur kas labiau Vaičiui pavykdavo kurti impresionistiniu stiliumi, ypač peizažus. Kaimo peizažuose dažnai įkomponuodavo gyvulius, jo pavaizduotos karvės, ožkos, vištos žaismingos, nuotaikingos. Peizažuose virpan-tis, jautrus potėpis dažnai išsaugo net iškilią faktūrą. Įspūdžiui sustiprinti dailininkas naudoja tam tikrus ryškesnius spalvinius akcentus, neatsisako grynos baltos, ryškiai žalios, salotinės, melsvos, gelsvos, oranžinės. Toks netikėtas spalvų derinimas yra artimas Antano Žmuidzinavičiaus peizažams, kuriuose spalvos kartais atrodo per daug sutirštintos, nenatūralios. Peizažuose Vaitys siekia perteikti momentinę nuotaiką: pavasario („Sodas žydi“, 1929, „Medžiams žydint“, 1932), rudens, žiemos, ryto, vakaro. Stebi spalvas, kurios gamtoje pasirodo labai trumpai ir tik

tam tikru metu. Vaizduoja šiltomis spalvomis išmar-gintus rudens medžius, ankstyvą ryškų šaltą baltą sniegą, tamsiai violetinį vandenį.

Vaitys ypač daug tapė vandens peizažų, ne tik upių, ežerų, bet ir jūros, marių vaizdų. Marinistiniai paveiks-lai dažniausiai yra ypač mažo formato, primenantys eskizus, tačiau išbaigti. Jūros vaizduose dailininkas perteikia bangų ir debesų žaismą. Kartais pagrindinis akcentas yra dangus – debesų išsidėstymas, jų kryptis ir spalvos sukuria paveiklo nuotaiką.

Po 1940 m. kurtuose jūros, marių vaizduose daili-ninkas įkomponuoja valteles, nedidelius laivelius, uos-to detales. Taip lyg bando kurti temines kompozicijas. Dažnai vaizduoja tik dalį laivo, pasirenka įdomesnę ra-kursą. Laivas tampa tiesiog kompozicijos dalimi, sie-kiamą labiau estetinių negu ideologinių tikslų. Kaip iš-skirtinį tokio pobūdžio paveikslą galima būtų paminėti „Žiemos uoste“ (1942).

Jautriai, impresionistiškai, beveik puantilistiškai Vai-tys yra sukūręs ir portretų. Vienas ryškiausių – „Prie atviro lango“ (1935). Prie lango sėdinti rausvaskruostė mergaitė ryši raudoną skarelę, priešais ją – raudonas dubuo. Tokie ryškesni akcentai sudėlioti kompozicijoje, kuri nutapyta jautria maniera, atrodo, teptukas vos vos prisiliečia prie drobės. Šį paveikslą galima laikyti chrestomatiniu lietuvių impresionizmo pavyzdžiu.

Teminių kompozicijų dailininkas nemėgo, sukūrė jų mažai. Pirmenybę teikė peizažui, nors išnykus im-presionistiniam braižiui, jų kokybė suprastėjo. Temines kompozicijas Vaitys „kompensavo“ šienapjūtės ir rugia-pjūtės vaizdais. Taigi galėjo tapyti savo mylimą peizažą, papildytą socialine tematika. ■

¹ Jolita Mulevičiūtė, Modernizmo link. Dailės gyvenimas Lietuvos Respu-blikoje 1918–1940. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlonio dailės muziejus, 2001, p. 159.

² Ten pat, p. 70.

³ Vincas Dilka, Lietuvos dailininkų sąjungos paroda Panevėžyje, In: *Panevė-žio garsas*, 1940, nr. 20.

⁴ Bronius Uogintas, Dailės paroda per meno mėgėjo akinius, In: *Panevėžio garsas*, 1940, nr. 19.

DERVIŠAS IŠ KAUNO

*Romano ištraukos**

Kartą kažkas paklausė vieno šeicho, sėdinčio su būriu savo dervišų, ką šis žinąs apie sufizmą. Šeichas atsakė: viskas, ką žinau, yra tai, kur reikia atsisėsti, kad pirmasis gautum arbatos puodelį. Kai kurie dervišai nusijuokė, išgirdę atsakymą, nes palaikė jį juokingu, o kiti nutilo, nes neįžvelgė čia jokio humoro. Tik keletas suprato mokytojo mintį.

Iš „Sufijų šalies pasakojimų“

Kaimynystėje gyveno labai garsus dervišas, laikomas didžiausiu Turkijos filosofu. Jie nuėjo pas jį pasitarti. Panglosas tarė:

- Mokytojau, mes atėjome paklausti, kodėl yra sukurtas toks keistas gyvulys – žmogus?*
- Ko tu kišiesi? – nusistebėjo dervišas. – Argi tai tavo reikalas?*
- Bet, garbingasis tėve, – tarė Kandidas, – juk pasaulyje yra labai daug blogio.*
- Nesvarbu, – atšovė dervišas, – ar gėrio, ar blogio. Kai sultonas siunčia laivą į Egiptą, argi jam rūpi, ar pelėms laive gera, ar bloga?*
- Tai ką daryti? – pasiteiravo Panglosas.*
- Tylėti, – atsakė dervišas.*
- Aš tikėjau, – nusiminė Panglosas, – galėsių su jumis pasikalbėti apie pasekmes ir priežastis, apie geriausią iš galimų pasaulių, apie blogio kilmę, apie sielos prigimtį ir apie pirmą pradę harmoniją.*

Išgirdęs šiuos žodžius, dervišas jam prieš pat nosį užtrenkė duris.

Voltaire. „Kandidas“

Ne paslaptis, kad XII amžiuje Abu Abdas Alahas Muhamadas Al Idrisis Al Kurtubis Al Hasanis Al Sabtis lankėsi Kaune. Vis dėlto Kaunas – tai ne Vilnius... Jūs, seneli, turbūt nė nežinot, kad Lietuvos TSR laikais sostinės Arkikatedroje veikė ne dulkiną radijo prietaisų gamykla, o prašmatni Paveikslų galerija. Kiekvieną sekmadienį ten vykdavo stulbinantys vargonų muzikos koncertai. Jus transliuodavo radijas, Lietuvos televizija...

Mečislovas pažvelgė į nepažįstamąją. Raiščiu prisidengusi nosį moteris buvo apsvilkusi kaip vyras, kalbėjo su vos juntamu užsienietės akcentu, atrode, lyg būtų ne iš čia.

– Skirtingai nei sumautame Kaune, į Vilniaus bohemos pamėgtą „Literatų svetainę“, jūs nepatikėsit, bet ji buvo priešais Paveikslų galeriją, – toliau dėstė nepažįstamoji, – įsitrinti būdavo beveik neįmanoma. Duris saugojo nepaperkamas šveicorius – saugumietis pensininkas su Stalino ūsais. Nuo pavakario prospekte prie „Literatų svetainės“ nusidriekdavo tokios milžiniškos tarybinių rašytojų eilės, kad dori praeiviai nenoromis taip pat užsimanydavo ką nors smagaus parašyti – skundą arba platesnės apimties *donosą*.

Mečislovas, padėjęs laikraštį į šalį, siurbtelėjo arbatos. Ėmė gailėtis neradęs laisvo staliuko, todėl prisėdo šalia šitos moters.

* Romaną „Dervišas iš Kauno“ netrukus išleis *Kultūros barų* leidykla.

– Jūs, seneli, greičiausiai nebepamenate, tačiau ten, kur dabar yra „United Colors of Benetton“, anksčiau veikė „Vilniaus“ kino teatras. Buvo ir šioks toks bufetas. O štai Gedimino prospektas, kuris anuomet vadinosi Lenino... – bandė jį sudominti keista nepažįstamoji.

Mečislovas pritariamai linktelėjo galva. Valstybės veikėjas mintyse sau priekaištavo, kad leidosi į beprasmišką avantiūrą – gegužės saulės trenktas, pėsčiomis perėjo Gedimino prospektą ir atsisėdo kavinėje tarp liaudies.

– Moderniame „Palangos“ restorane, kokio Kaunas niekada neturėjo ir neturės, – čiulbėjo nepažįstamoji, – būdavo tiršta iki paryčių. Neapsieidavo be muštynių, *panožovščinos*. Dabar toje vietoje „Novotelio“ viešbutis. O „Vilijoje“ – šiandien ten „New Yorker“ skudurai ir kažkokios partijos būstinė – galėdavai išgerti „Benediktino“, desertui suvalgyti eklerą ar dubenėlį želė. Gretimoje „Šešupėje“, kuri buvo įsikūrusi „Vilniaus“ viešbutyje, veikė švediškas stalas – už tris rublius kaip kiaulė prisikimšdavai visai dienai.

Mečislovas nebuvo nusiteikęs klausytis, neužsičiaupiančios moteriškos kliedesiai ėmė nervinti. Iš pažiūros ji turėjo būti gerokai už jį jaunesnė, gal kokių keturiasdešimties. Užuo klausius tų paistalų, derėjo atsikelti ir išeiti. Bet arbata buvo karšta, Mečislovas nebūtų pajėgęs vienu mauku jos mostelti, kad dingtų neatsisveikinęs. Galėjo, žinoma, palikti garuojančią arbatą, tačiau taupiam vyrui toks poelgis atrodė nemandagus.

– Antraip nei pižonų garbintoje Kauno Laisvės alėjoje, Vilniaus Lenino prospekte, dabartinio „MacDonaldo“ vietoje, – nesiliovė nepažįstamoji, – veikė aromatais svajinanti saldainių parduotuvė „Svajonė“. Šalia, Centrinio knygyno pašonėje, tarsi sargybiniai saugojo ją penki gauoto vandens automatai. Juos naktimis, nesulaukę *gazirovkės* už kapeiką ar tris, spardydamo troškulio kamuojami chuliganai. O ten, kur šiuo metu „Zara“, buvo nuo šautuvų, kibirų ir traktorių lūžtantis *Vaikų pasaulis*. Mūsų Lenino prospektas buvo kaip Niujorko Brodvėjus, gyvas, pritvinkęs žmonių, sklidinasis klegesio. Čia važinėjo autobusai ir troleibusai. Talonėlis – įsivaizduokit! – kainavo tik 4 kapeikas! Iki vidurnakčio Lenino prospekte veikė ne tik Centrinis gastronomas, bet ir rimtesnės įstaigos: LTSR ministrų taryba, Statistikos valdyba, paštas... Be

to, Lietuvos komunistų partijos istorijos institutas, KGB, GRU biuras. Taip, seneli, – pabrėžė moteris, – ir socializmo laikais solidžių įstaigų, smagių kavinių, siautulingų barų ir restoranų čia netrūko: „Neringa“, „Dainava“, „Akimirka“, „Do Re Mi“... O antai greta mūsų įmesti penkiasdešimt gramų ar palaižyti likerio kvietė „Rūta“, „Rūtelė“, „Žarija“, – sovietmečio adoroatorė prisidėgė cigarete, užsimetė koją ant kojos ir varė toliau:

– Tai buvo brandaus socializmo laikai... Penkmečiai... Traukiniai... Plėšiniai... Darbo planai... Lenktynės... Komunizmo statybos... BAMas... Kauno „Kovo“ pagaminto „Kastyčio“ pakelis su filtru – nepatikėsit! – kainavo trisdešimt kapeikų! Vėliau, jau prie Gorbačiovo, keturiasdešimt. Tiek pat ir visada drėgna „Klaipėda“, supelijęs „Inkaras“, medinė „Regata“. O vietinių inteligentų garbinamas „Kosmosas“ ar „Kaunas“ – po šešiasdešimt. Restoranų durininkai šitas cigaretes iš po skverno parduodavo po rublį. Jūs, matau, norite paprieštarauti, tačiau bulgariškas tabakas, skirtingai negu žirneliai ar baklažanų ikrai, Lietuvoje tarybiniais laikais populiarius nebuvo. Tai galiu atsakingai tvirtinti, žinau, ką kalbu. Tarybinės Lietuvos žmonės tik iš bėdos rūkydavo „Vegą“, „Rodopį“, kartais „Stiuardesę“, „Tu-134“. Proletariatas iki pažaliavimo pešdavo savo mylimą „Primą“ po keturiolika kapeikų, rečiau – „Astrą“, kuri buvo po šešiolika. O papirosai „Belamor kanal“, „Kazbek“, „Liubitelskyje“ panašiai kaip rusai Kaune nebuvo itin mėgstami.

Moteris nervingai užgesino cigarete. Kurį laiką atrodė susimąčiusi.

– Už mūsų nugarų, – staiga šuktelėjo lyg būtų pažadinta, – tebestovi, kaip „Rambynas“ Kaune, anuomet visada buvęs sausakimšas „Tauro ragas“. Viešpatie, kiek trypčiota prie uždarytų tos aludės durų, kiek laiko sugaišta, stengiantis patekti vidun! Žiemą, drebiant sniegui, rudenį, pliaupiant lietui... Piktdžiugiškai – ką čia slėpti! – laukta, kol kas nors kaip arklys prisigers ir išeis apsimyžęs.

Mečislovas ėmė muistytis. It žnyplėmis spaudė galvą. Smilkiniuose nuo nepažįstamosios kalbų pavojingai tvinkčiojo.

Akimirką Mečislovui pasidingojo, kad ši kažin kur matyta, niekus tauškianti bobšė iš jo tyčiojasi. Tačiau ne, jos

akys liepsnojo tokiu entuziazmu, kad sunku būtų įtarti kalbančią nenuoširdžiai.

– Dabartinio Seimo vietoje, šalia Mažvydo bibliotekos, – užsivedusi aiškino, – buvo „Jaunimo“ stadionas. Žiemos, leiskite priminti, komunistų laikais būdavo atšiaurios, tai ne dabar. Todėl gruodžio pradžioje futbolo aikštę pavarsdavo čiuožykla. Ne tik per šventes ar savaitgaliais, bet ir šiokią dieną čia susiedavo vilniečiai. Smagumėlis! Skambant kariniams maršams iki ir po vidurnakčio stadione čiuoždavo susikibusios lietuvių ir lenkų poros, aukšti karininkai ir paprasti darbininkai, akiniuoti inteligentai, raudonveidžiai kolūkiečiai, miesto svečiai, Abu Abdas Alahas Muhamadas.... O priešais mus stovinčiame name – Lenino prospekto 49 – vieną naktį sufijaus Mirzos Kimbatbajevo nurodymu buvo nužudytas garsus kacapų aktorius.

Tarsi elektra trenktas, Mečislovas pašoko nuo kėdės. Ant staliuko metęs monetą, pasileido tekinas Lukiškių aikštės pusėn.

Bėgo neatsigręždamas. Nesidairydamas. Nugara jausdamas liepsnojantį nepažįstamosios žvilgsnį, vyras, tolstantis Gedimino prospektu, nieku gyvu nenorėjo klausytis apie įvykį, kurio pasyvus liudytojas buvo prieš ketvirtį amžiaus.

Jau ne pirmą dieną Mečislovui atrodė, kad jį seka. Prie nugaros prilipdavo paslaptingi šešėliai, kurie prapuldavo, vos jam atsisukus. Greta valkiojosi kampuoti siluetai, kurie pabaidyti ištirpdavo. Net aklinau užtraukęs užuolaidas, jausdavo, kad iš namų, stūksančių priešais, jį kažkas stebi.

Iš pradžių Mečislovas apsimesdavo, kad nieko nebijo. Tačiau persekiotojai įžulėjo. Nors slėpė veidus, sekiojo nesislapstydami. Vieni buvo pavydėtinais uolūs, kiti – beprotiškai gudrūs, neįtikėtinais landūs, o visi – neapsakomai galingi. Stebėjo kiekvieną Mečislovo žingsnį, fiksavo menkiausią jo mintį, raumenėlio krustelėjimą. Ir tuščioje gatvėje, ir vonioje – visur buvo jų pilna. Net tada, kai atrodė, kad seklių nėra, jie vis tiek buvo.

Štai, atrodytų, nieko ypatinga – atplasnoja karvelis. Nutupia Lukiškių aikštėje greta suoliuko, priešais buvusius KGB rūmus. Netrukus atskrenda kitas, ne mažiau

bjaurus. Trečias. Ketvirtas apsimetėlis... Mečislovas žinojo, kad po kojomis suskridęs balandžių pulkas jo pabertų trupinių nelies. Atidžiau įsiklausęs į paslaptinę burkavimą, išgirdavo, kaip tie sparnuoti parazitai, apsikeitę slaptažodžiais, siunčia vienas kitam koduotas žinias apie draugo Mečislovo pažiūras, kraujo spaudimą, ateities planus. O tada, viską atidžiai iššifravę, vėl tęsia savo nedorą darbą.

„Kur tie niekšeliai skrenda? – svarstydamas Mečislovas. – Turbūt ten, kur jiems reikia – į Maskvą. Kur ir visi *stukačiai*: referentai, inspektoriai, didžiųjų parduotuvių nežinybinė apsauga.“

Pajutęs neišvengiamą pavojų, palikęs šeimą, net piniigus, Mečislovas visada maudavo ten, kur atsigaudavo jo širdis, – į Kauną. Tik šiame mieste jautėsi saugus.

Šiandien apdairiai nenusipirkęs kasoje bilieto, tarsi jauniklis įšoko į netrukus pajudėsiantį traukinį. Vos durys užsidarė, mintis, kad vyksta į gimtąjį miestą, Mečislovą apramino.

– Lipk į viršų! – nepaleisdama skrybėlėtos ponios delno šuktelėjo ponia Jadvyga, pastebėjusi Mečislovą, įstrigusį garažo tarpduryje. – Aš tuoj...

Ponia Jadvyga, kurią Mečislovas pažinojo nuo pat vaikystės, buvo diplomuota kirpėja, kalbėjo prikimusi senos paleistuvės balsu, ant pakaušio turėjo prisismeigusi baltą šinjoną. Gyveno duobėtoje gatvelėje greta Savanorių prospekto, dviaukščiam mūriuke, kurio garaže, vos gyvą savo automobilį išstūmusi į kiemą, įkūrė būrimo, magijos, kitų panašaus pobūdžio paslaugų saloną. Prieš daug metų audringai išsiskyrusi su paskutiniu vyru, kuris laisvalaikio mėgo švaistytis kirviu, ponia Jadvyga puikiai vertėsi viena, o jos ramybę ir nedeklaruojamas pajamas saugojo voljere urzgiantis vilkšunis.

Netikėtas Mečislovo pasirodymas jos nenustebino. Buvo mačiusi jį visokį – geidulingai žavų, seksualiai apgailėtiną, net su prišalusiu snargliu panosėje. Visada, kai Mečislovui prirėkdavo diskretiškos aplinkos ar jam užplaukdavo, užuovėjos ieškojo Kaune, pas gerąją Jadžę. Net pavasarį, visiškai aptemus protui, žinojo, kad čia bet kuriuo paros metu bus įleistas, paguldytas, prieš miegą paguostas. Silikatinių plytų mūriuko palėpėje Mečislovas atsigaudavo, jautėsi persekiotojams nepasiekiamas.

– Atrodai susinervinęs, – konstatavo ponja Jadvyga.
– Supranti, – greitakalbe guodėsi Mečislovas, nors Jadvyga dingio ieškoti raminamųjų, – jie sugrįžo. Jaučiu. Mes naiviai tikėjomės, kad iš balos išlipsime sausi, tačiau skolas teks sumokėti. Jei tik pajėgtume nusikirsti uodegas... Jos velkasi dešimtmečiais, gramzdina. Ir nėra kaip jų atsikratyti. Nuolatos apie tai galvoju. Trisdešimt metų. Nesvarbu, kur būčiau...

– Užgerk, – ponja Jadvyga padavė stiklinę vandens.

– Nebepakeliama, – nurijęs tabletę pripažino Mečislovas. – Tikėjau, kad naujos aplinkybės bus palankios. Kai apsisitatėme stulpais, atsivėrėme sienomis, maniau, būsime nepasiekiami arba mus pamirš. Nieko panašaus. Gyvatės skaičiuoja žingsnius, velniai kolekcionuoja mintis. Mūsų bylos ten tiks kaip uždelsto veikimo bombos. Jose sukaupėta viskas, net ir tai, ko patys apie save nežinome. Baisu net pagalvoti. Kiekviena mūsų mintis aptariama, išnarstoma. Tik įsivaizduok, kokios dirba pajėgos! Savo voratinklius jos apraizgė visą pasaulį, niekur neliko saugios vietos. Net numirę nepajėgsime išsilaisvinti. Nebematau išėjimo...

– Prigulk, – liepė ponja Jadvyga. – Aš dar turiu tai labai išburti jauniki, netrukus grįšiu...

– Ne, vis tiek turi būti išeitis, – toliau su savimi kalbėjo Mečislovas. – Išeitis visada yra. Jei turėsime galvoje, kad visata yra begalinė, tada ir išeičių turėtų būti ne viena. Kur tokią rasti? Ką pasirinkti, kad neatsidurtum aklagatvyje? Ieškoti slaptų priežasčių? Įvardyti aplinkybes? Šių dienų liūdnos pasekmės slypi praeityje! Kokios priežastys lėmė, kad elgėmės vienaip, o ne kitaip? Kad šiandien esame ten, kur atsidūrėme? Taip... Iš pradžių buvo priežastys, aplinkybės, vėliau veiksmai. Protu nesuvokiami veiksmai! Ar jų ėmėmės laisva valia? Ar tą daryti priverstė aplinkybės? Ne, kad ir ką kas kalbėtų, iš čia gyvi neištrūksim.

– Iš kur?

– Iš šio pasaulio.

Mečislovas, įsmeigęs akis į lubas, dramatiškai svarstė, kur visatoje galėtų slėptis laisvos valios centras, pagrobtas piktųjų jėgų.

– Eime, – pertraukė ponja Jadvyga.

– Pasivaikščioti?... – lyg pažadintas iš sapnų nustebo svečias.

Tvirtai sugriebusi už riešo, Jadvyga išsivedė Mečislovą į lauką. Vedė lėtai, aplenkdamą ant duobėto šaligatvio telkšančias balas. Buvo saulėtas pavakarys.

Jadvyga, nors turėjo geležinę sveikatą, jautėsi nusivariusi nuo kojų. Ištisomis dienomis, neretai ir savaitgaliais, panirusi į paslaptinę prietamą, užsimetusi ant pečių žvaigždėtą skarą, juodai nusidažiusi lūpas, burdavo savo mūriuko garaže. Jos klientai – šalia garsiausių Kauno ponų – buvo ir gyvenimo neišlepinti, senstelėję priemiesčių gyventojai, ne itin pasiturintys, neretai suvaikėję ar kamuojami nepagydomo marazmo.

Per dieną garaže ponja Jadvyga priimdavo būrius silpnapročių, kiekvienam skirdama ne mažiau kaip pusvalandį. Brangiai už paslaugą neimdavo, kasos aparato nelaikė. Kortomis, iš delno ar kavos tirščių išburdavo ateitį kuo tiksliausiai, o jei apsirikdavo – pinigus sąžiningai grąžindavo. Jadvyga būrė pigiausiai mieste, todėl klientūros jai nestigo.

– Ar ne čia mes gyvenome? – susidomėjo Mečislovas, išvydęs priešais save blokinį penkiaaukštį.

– Aha, – abejingai patvirtino ponja Jadvyga.

Jiedu užaugo gatvėje, pavadintoje generolo Vinco Vitkausko vardu. Brandaus socializmo laikais vaikų kieme nestigo. Visi buvo daugmaž bendraamžiai. Mečislovo laiptinėje gyveno Bronislovas, dvyniai Stanislovas ir Vladislovas, lakūno sūnus Vaclovas. Kitoje laiptinėje – Boleslava, vadinta Bumerangu, šalia – Česlovas, pramintas Kaulu, virš jo – Jadvyga, Lada, Velta... Trečioje laiptinėje – chuliganas Kazimieras Grybas, greta – Kęstutis, Lionginas, Vytautas, Birutė...

Prie kiekvienos laiptinės durų augo dvimetinės tujos, stovėjo patvarūs mediniai suoliukai, ant kurių sutūpę paaugliai vakarais gliaudydavo saulėgrąžas, slapčiomis maukdavo rašalą ir brazdindavo gitaromis.

Po pamokų, šio to užkandę namuose, skubėdavo į kiemą pažaišti ant asfalto. Vasarą mergaitės po balkonais darydavo „sekretus“, kurių uoliai ieškodavo kiemo berniukai, kad nedelsdami sunaikintų. Vykdavo ir „pinčikų“ kautynės. Kovodavo kiemas prieš kiemą. Pasidarę laidynes, bėgiodavo ir tvatindavo vienas kitą *pinčikais* – sulenktais vielos gabaliukais, Vilniuje tokius vadino *špūlėmis*.

Ne futbolas, ne bulvė ir ne kvadratas, o karas buvo svarbiausia laisvalaikio pramoga. Kariaudavo, pasida-

liję į *rusus* ir *vokiečius*. *Rusais* būti nesinorėjo, tačiau, kad ir kaip žiūrėtum, paskutinį karą vokiečiai gėdingai pralaimėjo, todėl kiemo vaikai mieliau rinkosi būti nugalėtojais *rusais*, nuo mažens išsižadėdami lietuviškos tapatybės ir nevalingai kolaboruodami. Prisižiūrėję rusiškų filmų ir sučiupę *priešą*, kaip ir dera kare, kad iškvostų slaptažodį, tardydavo, atsakančiai kankindami vienas kitą daugiabučių rūsiuose, o artistiškesniai žaidėjai užgriūdavo kieme pasipainiojusių mergaičių pečius ir mirtinai sužeisto kareivio balsu maldaudavo: „Sesute, nunešk iki štabo...“

Gyvenimas generolo Vitkausko gatvėje virte virė. Savitgaliais čia atvažiuodavo senas barzdotas žydas handelis. Atvykęs kuino traukiamu vežimu, sustodavo priešais namą, skalambydavo varpeliu ir visa gerkle rėkdavo: „Handelio!... Handelio!...“

Tada iš laiptinių pabirdavo vaikai, tempdami namuose nebereikalingą *chlamaq* – skudurus, sunešiotus batus, nebepataisomus lagaminus, makulatūrą, gelžgalius. Už tai handelis atsiskaitydavo ne pinigais, o balionais. Jam išvažiavus, vaikai pūsdavo balionus, vėliau, pripylę vandens, susprogdindavo.

Orams atšilus, iš Tarybų Sąjungos pietų į asfaltuotą kiemą atklysdavo čigonų būriai. Margai apsitaisiusios, susėdusios atsikvėpti, nesidrovėdamos krūtimi maitindavo kūdikius. Po to nerdavo į laiptines, įkyriai skambindavo, belsdavo į duris, reikalaudamos užuojautos ir paramos.

Namuose paliktiems vaikams tėvai būdavo prisakę, gink Dieve, neatidaryti durų. Tačiau kartą, žvilgtelėjęs pro akutę, Mečislovas pamatė didžiulį papą. Nieko neklausdamas atrakino duris. Įsiveržusios ir pasklidusios po kambarius čigonės be ceremonijų naršė po spintas, rausė patalynę, o jaunasis Mečislovas, apstulbintas pirmąkart gyvenime regėtos nuogybės, baikščiai trypčiojo koridoriuje, nesiryždamas dumti laiptinėn ir šauktis kaimynų.

Beje, gretimą namą valdžia socializacijos sumetimais skyrė vietiniams Kauno čigonams. Šie didelių rūpesčių nekėlė, gyveno tykiai, pagal galimybes sąžiningai. Tiesa, vienas, matyt, jautęs itin stiprų ryšį su naminiais gyvuliais, į penktą aukštą užsivedė arklį. Kas nutiko vėliau, nežinia, tačiau sklido kalbos, kad šis ėmęs nepakenčiamai triukšmauti, o leistis žemyn jokiū būdu nenorėjo.

Prie „Saulės“ parduotuvės visais metų laikais būriuodavosi alkoholikai, vadinami *chroniais*. Nuo ankstauro ryto jie kombinuodavo, kaip prasimanyti gyvybės vandens. Ypač laukdavo rudens, vestuvių meto. Tada kiemo vaikų pavyzdžiu spalvotais popierėliais išpuostomis vielomis užtvėrė kelią, iš vestuvininkų palydos reikalauodavo ne saldinių, o „baltosios“.

Du kartus per dieną prie namo atvažiuodavo dvokianti šiukšlių mašina. Šaižus jos signalas – tai komanda gyventojams atsikratyti atliekų. Šiukšlių kibirai buvo be dangčių, tad, papūtus stipresniam vėjui, po kiemą sklandydavo ne tik sviesto ar margarino pakuotės, bet ir „Lietuvos pionieriaus“, „Sporto“, „Kauno tiesos“, kitų laikraščių skiautės, panaudotos higienos reikmėms.

Namo gyventojai, nors didelių simpatijų vienas kitam nerodė, vis dėlto sugyveno taikiai. Tik kartais, kai įsisiautėję vaikai apsistumdydavo ar susimušdavo, aršesni gimdytojai – kas su pizama, o kas vienais apatiniais – lėkdavo kieman ginti savo atžalų. Persimetę keliais necenzūriniais žodžiais, netrukus jau pliekdavosi tarpusavyje. Tada plačiai atsiverdavo daugiabučio langai, pasižiūrėti nemokamo spektaklio į balkonus išeidavo kaimynai. Pasiskirstę „už“ ir „prieš“, jie šūkaudavo negailėdami patarimų, kur geriausia smogti, kad priešininkas sukluptų ar būtų „atjungtas“.

Ypač aktyvus buvo nuolat kieme skriaudžiamo Kaulo tėvas. Ekstremaliai ūmus, į gaidį panašus inžinierius vis gaudavo guzų nuo Stanislovo, Bronislovo ir kitų vaikų fiziškai stipresnių tėvelių. Išvoliotas purve, pažemintas, piktas kiūtindavo namo, tačiau po dienos kitos, kieme išiplieskus naujam konfliktui, ir vėl puldavo tarsi gladiatorius į žūtibūtinę kovą.

– Čia aš vemdavau, – Mečislovas stabtelėjo prie mūrinės garažų sienos. – Kiekvieną rytą, – išdidžiai pridūrė.

– Nusišneki, – susierzino ponias Jadvyga. – Tu vemdavai darželyje per pusryčius.

– Ir per pusryčius, ir prieš pusryčius.

– Mečislovai, neišsigalvok, – paprieštaravo Jadvyga. – Nesąmonė. Ką tu nevalgęs galėtum išvemtiti?

– Tėvai, prieš išleisdami į darželį, vertė valgyti pusryčius. Prie garažų išvemdavau. Grupėje, paragavęs valdiškos košės, vemdavau antrą kartą.

– O kodėl per pietus nevemdavai?

– Per pietus vemdavo Bronislava, Stanislovas ir Vladislovas, tas iš mano laiptinės trečio aukšto. Ar tau teko jį sutikti?

– Seniai, jis advokatas.

– O Kazimieras?

– Turbūt kalėjime.

– Bumerangas?

– Nežinau.

– Feifala?

– Girdėjau, dingio be žinios. Bet vis dėlto kodėl tu vemdavai? – susidomėjo ponias Jadvyga.

– Nežinau... – susimąstė Mečislovas. – Turbūt nepatiko tarybinė santvarka.

– Eik jau, eik... – nepatikėjo būrėja. – Niekas dėl to anais laikais nevemdavo.

Girstupio policijos nuovadoje, į kurią atvežė su žiburėliais, Mečislovas neužsibuvo. Pareikalavęs telefonu susisiekti ne su advokatu, o su ponias Jadvyga, netrukus sulaukė greitosios pagalbos.

Po keleto ponios Jadvygos skambučių paaiškėjo, kad rūstaus policijos komisaro žmona yra nuolatinė jos būrimo salono lankytoja, kuri labai gerbė Savanorių prospekto būrėją, ypač po to, kai ši kauliukais išbūrė, esą komisaro žmonos laukia svaiginanti kelionė, praturtinta romantiškos pažinties su kryžių karaliumi pajūrio viešbutyje. Be to, paaiškėjo, kad nuovadoje tarnauja Mečislovo vaikystės draugo Bambizo vienturtė dukra, girdėjusi daug smagių istorijų apie nutrūktgalvį tėvo draugą, kuris po balkonais Vitkausko gatvėje drąsiai smaukydavosi, rūkė suktines iš laikraščių skiaučių.

Nepraėjus nė valandai, nuovados komisaras demonstratyviai – išrikiuotų pavaldinių akivaizdoje – suplėšė viešosios tvarkos pažeidimo protokolą.

Mečislovas išėjo į laisvę.

Taksi pargabentas pas Jadvygą, iš pradžių buvo niūrus, nekalbus. Nuleidęs galvą sėdėjo virtuvės kamputyje. Tačiau gavęs gaivinančios mėtų arbatos, pamaitinęs smegenis keturiais penkiais cukraus šaukšteliais, netrukus vėl jautėsi žvalus ir sklidinąs minčių, kurio mis nedelsdamas norėjo pasidalyti.

– Supranti, Jadvyga, – pareiškė jis, – jei filosofas Fridričas Engelsas nebūtų buvęs turtingo fabrikanto sūnus, o Karlui Marksui neželtų barzda, Lietuvos istorija būtų susiklosčiusi visai kitaip. Sen Simonas. Basanavičius. Simukas. Fichtė. Fojerbachas. Priešybių vienybė ir kova. Dialektika. Kiekybės virsmas kokybe. Neigimo neigimas. Visa ši Hegelio abrakadabra gulėtų palaidota bibliotekose, o Plechanovas niekada neužsimintų nei apie proletarinę revoliuciją, nei apie renegatą Kautskį. Tai labai svarbu, o mes kažkodėl linkę sumenkinti atsitiktinumo vaidmenį istorijoje. Tik pagalvok, jei Baden Badeno kazino Dostojevskis būtų susitikęs savo amžininką Engelsą... Šimtas procentų, kad rašytojas būtų įsukęs fabrikanto sūnų į pragaištingą lošimų verpetą. Mes juk puikiai pažįstame Dostojevskį, girdėjome apie ūmų jo būdą, bjaurų charakterį. Iš „Idioto“ ir laiškų žmonai matyti, koks jis įkyrus. Dostojevskis nebūtų paleidęs Engeldo iš nagų. Apžavėjęs genialaus rašytojo charizma, kaulių pinigų, gundyto lošti kortomis, rulete, kauliukais. Ir kokį gi vaizdą matytume vėliau? Praėjus keleriems metams Engelsas jau bastytųsi po Europą plikas kaip tilvikas. Pasaulis taip nieko ir nesužinotų apie „Darbo vaidmenį beždžionės sužmogėjimo procese“. O Karlas Marksas? Šis moraliai smuktų, prasigertų ir niekada neparašytų „Kapitalo“. Marksui niekas neištiestų rankos, nes prasišošęs Engelsas – vienintelis jo rėmėjas – gyventų skurde. Eikime dar toliau. Jeigu po lemtingos pažinties su Dostojevskiu Engelsas nuskurstų, nebūtų nei kruvinų revoliucijų, nei Lenino raudonojo teroro, nei Trockio, tirono Stalino, galvažudžio Mao, budelio Pol Poto... Kiek gyvybių būtų išgelbėta – šimtai milijonų!

Ponias Jadvyga klausėsi, neturėdama ką pridurti.

– O jeigu Josifo Stalino mamytė, ryžtingai treptelėjusi koja, būtų uždraudusi šiam ne tik gerti vyną, rūkyti pypkę, bet ir mesti Tbilisio dvasinę seminariją? Tikėtina, kad tada gruzinai savo panteone turėtų ne piktadarį, bet pagarbos vertą vyskupą, sektiną atsiskyrelį vienuolį ar net stačiatikių šventąjį. O draugas Gorbačiovas – TSKP CK generalinis sekretorius?.. Jeigu jo mylimos žmonos Raisos brolis nebūtų prasigėręs, Tarybų Sąjungos komunistai nebūtų iškirtę Moldovos vynuogynų. Kaukaze, Kryme, Stavropolio krašte irgi vešėtų daugiau svaigios žalumos. Tada ir Černobylio avarijos pasekmės mūsų

Žemei nebūtų tokios pragaištingos. O gal – jeigu jau apie tai prašnekome – ir to *gnydos* Simuko gyvenimas nebūtų taip palankiai susiklostęs.

Mečislovo nuotaikos poniai Jadvygai kėlė vis didesnę nerimą.

– Simukas... – prie vietinių realiųjų persimetė Mečislovas. – Panašiais į jį niekšeliais rėmėsi nusikalstama sistema ir tarybinė santvarka. Simukas buvo fanatiškas aktyvistas. Atitiko griežčiausius horizontalių ir vertikalinių reikalavimus, – siurbtelėjęs arbatos, Mečislovas tęsė:

– Jei paimtume dvimatę koordinacių sistemą ir horizontalę pažymėtume *x*, o vertikale *y*, tai pirmojoje išsiričiuotų darbininkai, kolūkiečiai ir tarybinė inteligentija. Kylant hipotetinės karjeros vertikale, seka būtų tokia: spaliukai, pionieriai, komjaunuoliai, kandidatai į komunistus ir komunistai. Ties komunistų padala prasidėdavo jau kita lyga – trimatė sistema. Tai milijoninė armija, KGB ir partinės struktūros. Patogiausia, žinoma, nuosekliai kopiant sovietinės karjeros vertikale, būti kilusiam iš darbininkų. Valstiečiai, sovietų suvaryti į kolchozus, buvo ne itin vertinami, o tarybine inteligentija valdžia nepasitikėjo. Bet Simuko visa tai, žinoma, nelietė. Po vaikų darželį jis vaikščiojo kaip povas, aukštai iškelta galva, iššaukiamai už nugaros sunertomis rankomis. Nors dar ne spaliukas, bet kilęs iš nomenklatūrininkų, jau tada žinojo, kad žais aukštesnėje lygoje, trinsis tarp panašių į save. Iš ten tiesus kelias jei ne į KGB, tai į komjaunimo, komunistų partijos viršūnes. Tačiau pakeliui Simuko laukė tarpinės stotelės – rajono, miesto, net visos Lietuvos partorgo pareigos. Ir, įsivaizduok, tas niekšas Simukas, kai darželyje žaidėme kaladėlėmis, buvo paskirtas statybų brigadininku...

Po savaitės tokių kalbų poniai Jadvydai įsimetė nervinis tikas, ėmė spengti ausyse, sušlubavo širdis. Mečislovas neužsičiaupdamas suko vis tą pačią plokštelę. Pasisodinęs Jadvygą virtuvėje, kalbėjo apie sovietinių šiukšlių prikimštą lietuvio sąmonę, nepateisinamą atminties koroziją, kuria serga šiuolaikinė visuomenė, minėjo sensacingus Lietuvos industrializacijos faktus, papildydamas juos spekuliatyvais išvedžiojimais, kas būtų, jeigu būtų.

– Įsivaizduok, jei mieste šiandien nestovėtų Kauno HE, o mūsų žilagalvis Nemunas tekėtų kaip prieš šimtus tūkstančių metų... Mes net nesusimąstome, kokios grės-

mės akivaizdoje gyvename. Juk reiktų tik šiek tiek valios ir tinkamo kiekio sprogmėnų, kad išverstum tą komunistų pastatytą užtvanką. O tada – nereikia ypač lakios vaizduotės – Kauną nušluotų dvidešimties metrų cunamis.

Iš pradžių poniai Jadvyga valdėsi, nerodė nepasitenkinimo. Tačiau, priversta nuolatos klausytis Mečislovo, vis labiau linkstančio į katastrofizmą, pamatė, kad stringa jos būrimo ir magijos verslas. Kelis kartus poniai Jadvyga atsiprašė klientų, deja, negalinti jų priimti. Netrukus ant garažo durų prisegė raštelį, kad negaluoja, o dar po savaitės pakabino didžiulį plakatą, skelbiantį, kad būrimo salono „Žvelk giliau“ aiškiaregė išėjo ilgalaikių atostogų.

– Sisteminiai geopolitikos pokyčiai yra akivaizdūs, – samprotavo Mečislovas, – bet jie nėra esminiai. Viskas taip supainiota, kad neatseksi galų. Nepriklausomoje Lietuvoje niekam nekelia nuostabos faktas, kad buvęs tremtinys ištisis dešimtmečius vadovavo partinei organizacijai, pasitaikius menkiausiai progai, piktybiškai kenkdamas tiems, kurie nepritarė sovietinei santvarkai. Maža to, šiandien jis vaikšto su tremtinio pažymėjimu ir naudojami transporto lengvatomis! O minėtas Simukas prašmatniai gyvena privačiame name ir net nesusimąsto, kad tai amoralu. Anuomet, kai vaikų darželyje žaidėme kaladėlėmis ir buvo atvykusi komisija iš Maskvos...

To poniai Jadvygai buvo jau per daug! Vis dėlto ji, iš prigimties būdama geraširdė, nesiryžo išgrūsti Mečislovo iš savo namų. Atvirkščiai – norėjo jam padėti.

Aišku, galėjo tą silpnąprotį atiduoti psichiatrams, uždaryti Kuzmos gatvėje. Tačiau toks žingsnis poniai Jadvygai atrodė nesąžiningas, juk su Mečislovu ją siejo bendra praeitis, dvasinis ryšys, kuris tarp kauniečių visada ypač tvirtas.

Naktį, plieskiant pilnačiai, kai psichinis paliegėlis, šimtą kartą iškeikęs niekšėlį Simuką su visa tarybine santvarka, užmigo, poniai Jadvyga, nuspjovusi į daktarams ir būrėjams šventą taisyklę „nepakenk“, nusprendė burtais išvaryti Mečislovą apsėdusią piktają dvasią.

Su degančia žvake įslinkusi palėpėn, jam ant krūtinės atsargiai padėjo iš popieriaus iškirptus kūjį ir pjautuvą. Ant šių simbolių pamažu varvindama pomidorų padažą ir sukdamą juos prieš laikrodžio rodyklę, gerkliniu šamano balsu iš pradžių sugiedojo LTSR, paskui TSRS himną.

Tačiau Mečislovas knarkė kaip knarkęs. Tada ponია Jadvyga sumojo šiam prieš nosį pamojuoti raudonomis vėliavėlėmis, kurias atstojo pašluostės.

Mečislovas griausmingai nusičiaudėjo. Tai buvo ženklas, kad burtai veikia. Norėdama sustiprinti jų galią, ponია Jadvyga įsakmiai pakartojo: „Laisvųjų respublikų sąjungą amžiams tvirčiausiai subūrė didžioji Rusia...“

Mečislovui išrasojo kakta, patino akių vokai, pamėlo lūpos. Ėmęs spjaudytis iki raudonumo įkaitusiomis žvaigždėmis, jis begėdiškai pagadino orą, bandė keltis, verždamasis tuojau pat žygiuoti į ateitį šviesią. Laimei, apdairi ponია Jadvyga buvo pririšusi jį prie lovos.

Nurimo užburtasis tik paryčiais. Kad neliktų įkalčių ir nekiltų nereikalingų klausimų, popierinį pjautuvą su kūju ponია Jadvyga suplėšė ir sudegino, o pašluostę pamerkė skalbti.

Pabudusiam po paros Mečislovui, galvoje skambėjo eilėraštis, atklydęs iš „Saulutės“ elementoriaus:

*Čyru vyru vyturiukas
Virš tarybinių laukų,
O aš dirbu traktoriuką
Su tėvelio plaktuku...*

Kaip niekada gerai išsimiegojęs, staiga užsimanė degtinės „Dar po vieną“, kilkių tomataų padaže, daktariškos dešros. Netrukus ir stiklinės kefyro su batonu už 22 kapeikas...

Įsivaizdavo, kaip smagu būtų per televizorių nedelsiant pasižiūrėti visų laikų geriausią tarybinį filmą „Šarvuotis Potiomkinas“, vėliau pavartyti LKP CK organą „Tiesa“, paskaityti „Komunistą“, „Tarybinę teisę“.

Spoksodamas į lubas svarstė: jei įvyktų stebuklas ir šiandien išauštų Gegužės 1-oji arba Lapkričio 7-oji, jis mielai dalyvautų darbo žmonių demonstracijoje, galbūt net pirmose demonstrantų gretose. Drauge su Lietuvos komunistais ir nepartinių bloku neštų transparantą „Taika pasauliui“ arba vienos iš socialistinių respublikų – Kirgizijos, Azerbaidžano, tarybinės Latvijos – vėliavą. O jei šiandien išauštų Kovo 8-oji, gastronome nupirkęs puokštę tulpių, butelį „Sovietskoje šampanskoje“, grįžtų namo svirduliuodamas ir pavydėtinai pakilios nuotaikos.

Nesuprasdamas priežasties, iki tol keiktą tarybinę epochą Mečislovas ėmė regėti šviesiomis spalvomis, neįtikėtinais skaidriais ir tyrais. Šiame visuotinio gėrio ir kolektyvinės palaimos fone net Simuko paveikslas, trumpam šmėstelėjęs Mečislovo atminties paraštėse, atrodė ne tik mielas, bet ir sektinas.

Laisvės alėja, pagrindinė Kauno arterija, Mečislovo vaizduotėje iškilo kaip gatvė, šimteriopai pranokstanti Niujorko Brodvėjų. Čia mirguliavo spalvotos reklamos, rėksmingai kvietė menkaverčiai teatrai, abiem kryptimis zujo lengvieji automobiliai, burzgė sunkvežimiai, stumdėsi žmonių minios.

Antraip nei iš betono drėbtame Berlyne, į unikalų Tado Ivanausko Zoologijos muziejų buvo galima patekti, perėjus jaukų pasažą, kur glaudėsi tuzinas miniatiūrinių parduotuvėlių. Priešais Centrinį paštą įsikūrusios vaikų žaislų parduotuvės pavadinimas, šių dienų akimis žiūrint, buvo įžūliai provokuojantis – „Du gaideliai“. Šalia jų šliejosi valgykla „Aukštaičių patiekalai“, kur dažniau pristigdavo padėklų negu klientų.

Miesto sodo pašonėje, priešais Muzikinį teatrą, neabejotinai ypač garbingoje vietoje, tarsi dar vienas Kauno fortas stūksojo iš silikatinių plytų sumūrytas viešasis tualetas. Jis taip ir vadinosi – „Tualetas“. Šią kvapnią įstaigą neakivaizdžiai kontroliavo Senamiesčio čigonės. Nuo ryto iki vėlumos slampinėdamos aplinkui, jos viliojo lengvatikes *cielkas*, kurioms siūlėsi iš delno *pavarazyti*. Nors ši paslauga kainavo rublį, norinčių sužinoti artimesnę ar tolimesnę ateitį netrūko.

Nusivedusios prie gynybinės miesto sienos griuvėsių, čigonės tol pūsdavo lengvatikėms miglą, kol ištuštindavo piniginę, išviliodavo papuošalus. Tada šauktis pagalbos būdavo jau per vėlu.

Laisvės alėja žingsniuojant Soboro link, netoli Lėlių teatro ir istorine tematika ambicingai išpuoštos „Teatro“ vaistinės, svaigiais *obščepito* aromatais viliojo „Kauno svetainė“. Šią valgyklą, kurią ne kartą klatingai bandyta uždaryti dėl sanitarinių normų nepaisymo, buvo ypač pamėgę Centro paaugliai. Įstaigos kieme, nepatingėję iškalti skylę stiklinių blokelių sienoje, jie praleisdavo nemenką laisvalaikio dalį. Vedami įaudrintos vaizduotės, kamuojami hormonų audros, lipte prilipę

prie tos skylės, atkakliai laukdavo, kol į valgyklos tualeto kabiną užeis kokia nors moteriškė, o šiai pasirodžius, praradę amą stumdydavosi, kuris bus pirmesnis ir galės pasimėgauti, spoksodamas, kaip nieko nenučiuokianti kaunietė, pasilipusi ant unitazo, pasikelia sijoną...

Kaune, priešingai negu sumautame Paryžiuje, greta Centrinio knygyno, veikė nepateisinamai erdvi žuvies parduotuvė, kurios gale buvo keraminėmis plytelėmis išklotas baseinas. Ir nors, antraip nei žuvingame Marselyje, jūros gėrybių įvairovė šis prekybos taškas negarsėjo, tačiau kartais ten užveždavo gyvų karpį. Tada geraširdės pardavėjos, iki tol nuobodžiusios prie nepaklausaus sidabrinio *cheko*, visiems norintiems leisdavo žvejoti baseine. Centro vaikai čia sugužėdavo apsirūpinę ne tik meškerėmis, bet ir jauku – kas baltos duonos trupiniais, kas sliekais, o kas lauko išvietėse su semtais dzikais. Tirštai apsidė baseino bortą ir užmetę bambuko meškeres, jie smagiai raudavo užkibusius karpį, kuriuos netrukus paleisdavo atgal. Tokia žvejyba neretai tęsdavosi iki pat parduotuvės uždarymo.

Už Dramos teatro buvo įsikūrusi kauniečių mėgstama kanceliariinių prekių parduotuvė. Kai išmesdavo tualetinio popieriaus, per Laisvės alėją nusidriekdavo bendraminčių eilė, kartais net iki Maironio ar Mickevičiaus gatvių. Buvo galima atpažinti joje stovintį nusipelnusį chirurgą ir gerbiamą advokatą, milicijos majorą ir populiarių artistą, įžymų sportininką, dešimtis kitų garsių kauniečių. Šmaikštesni praeiviai, aplenkdami eilę, kandžiai replikuodavo: o, varge, ir tie neturi kuo subinės nusivalyti. Įžymūs kauniečiai rausdavo iš gėdos, bet apsimesdavo negirdintys bjaurių užgauliojimų.

Po Laisvės alėjos rekonstrukcijos – darbų apimtis, deja, neprilygo Barselonos La Ramble, – kai ji virto pėsčiųjų gatve, čia pridėjo puošnių kavinių, kvapais viliojančių konditerijų. „Laumė“ buvo viena iš jų. Žiemą sumetę paltus krūvon ir sutūpę ant palangių, vasarą įsikūrę lauke prie staliukų, jauni kauniečiai iki pat išnaktų čia postringaudavo apie marksizmo ribotumą, budizmo dvasingumą, sektiną avangardinį Vakarų meną, narstė kitas metafizines temas.

Tarp KGB agentų atidžiai prižiūrimo jaunimo kartais įsimašydavo ir solidesni dėdės. Šie, apsimetę *v dosku* savais

ir prisidengę visažinių išminčių kaukėmis, naiviems Kauno neformalams dėstydavo *kritišką* savo požiūrį į esamą santvarką. Vėliau visa tai, žinoma, suguldavo į ataskaitas.

Paėjus Laisvės alėja toliau – šalia kišeninės vyrų kirpyklos – veikė į nieką nepanaši mėsos kombinato *firminė* parduotuvė. Atkakliam maisto medžiotojui čia pavykdavo nučiuopti vieną kitą karvės uodegą, kiaulės šonkaulį, kvapnaus servelato ar burnoje tirpstančių „Pieniškų“ dešrelių, kurios – skirtingai negu „Frankfurto“ – labai tiko pusryčiams su raugintais kopūstais ir bandele už 3 kapeikas...

Ties Laisvės alėjos ir Simono Daukanto gatvės kampe, kadais klestėjusios lietuviškos akcinės bendrovės „Pieno centras“ patalpose, nuo pat Smetonos laikų veikė gardžių pieno produktų parduotuvė. Kauno senbuvius artimiaus pažįstančios vyresnės kartos pardavėjos šiems (*po blatu*) pasaugodavo šokoladu glaistytų varškės sūrelių, kuriuos neišlepinti anūkai šlamšdavo dešimtimis ir neapsivemdavo.

Visai kitaip negu Londono Pikadilis, išskirtinė Kauno Laisvės alėjos oazė buvo „Tulpė“, anksčiau vadinta „Konrado“ kavine. Ši visuomeninė maitinimo įstaiga, nepaisydama istorinių kataklizmų, herojiškai tęsė Laikinosios sostinės tradicijas. Prie kavinės, nepakeitusios interjero, kaip ir anksčiau veikė konditerijos gaminių kepykla, prekiausi ypač mėgstamais griliažiniais tortais, įvairiaisiais sausainiais, kitais saldumynais.

Vakarais „Tulpės“ kavinės estradoje skambėdavo siautulingas džiazas, o greta veikiančiame vadinamajame Prietulpyje, satelitinėje kavinukėje, kasdien buvo galima pamatyti vieną kitą anų laikų Kauno bohemos legendą – kaip antai su tarybų valdžia susipykusį teatro dailininką, panosėje nusipiešusį ūsus, apsigaubusį šeškų kailiniais, arba į Drakulą panašų muzikos klasiko sūnų, kuriam negaliojo draudimas rūkyti, o padavėjos net neprašomos kaskart paduodavo jam kavos ir taurelę konjako.

Laisvės alėjoje dar veikė senus laikus menantis „Metropolio“ restoranas (su naktine pasilinksminimo programa), „Akimirka“, „Orbita“. Šalimais – Liepos 21-osios gatvėje – „Vakaras“ (seniau vadintas „Versaliu“). Ir, žinoma, pavojingai gundantis alaus baras „Rambynas“, kuriame būdavo galima gauti ne tik virtų žirnių, pupų, bokalą „Žigulinio“ alaus, bet ir į galvą.

Prie Laisvės alėjos ir Maironio gatvių kampo ne vieną dešimtmetį stovėjo trys gazuoto vandens automatai, veikiantys pagal užgaidą. Kaskart, kai įkaušę „Orbitos“ restorano svečiai po vidurnakčio klegėdami pabirdavo po aprimusią gatvę, juos staiga apimdavo troškulys. Gretimų namų gyventojai, vos išgirdę, kaip cvankteli įmesta moneta, instinktyviai susigūždavo ir kišdavo galvą po pagalve, mat netrukus Centrą užliedavo kurtinantis daužomo ir vis nuožmiau spardomo automato gailus džeržgesys.

Atvirkščiai nei Madride ar kur nors Amsterdame, netoli Soboro atsiradusią vaikų kavinę „Pasaka“ architektai suplanavo genialiai. Dešinėje buvo įrengta salė vaikams – su nykštukams skirtomis kėdutėmis ir miniatiūriniais stalieliais. Kairėje – baras visiškiems pilnamėčiams. Kol vaikučiai stiprindavosi, kirsdami kiškio blynelius, ar vitražais kaip pasakų nameliai išpuoštuose boksuose siurbčiodavo pieno kokteilius, tėveliams buvo sudarytos sąlygos pamiršti kasdieninius rūpesčius, ramia širdimi atsipalaiduoti. Susėdusiems bare už pasagos formos stalo, jiems siūlydavo ne tik kavos, arbatos, bet ir gerokai stipresnių gėrimų. Dėl šios priežasties vaikams savaitgaliais ėmus ziršti, kad ir vėl nori į „Pasaką“, net sunkiausių pagirių kamuojamas tėvas nesipriešindavo ten nueiti.

Skirtingai nei abstinentų musulmonų valdomame Kaire, užsimanius nedelsiant išgerti, Laisvės alėjoje bėdų nekildavo. Jei poreikis būdavo *pigiai ir greitai*, tarp „Romuvos“ ir „Laisvės“ kino teatrų tam reikalui buvo dislokuotas visas automatų su alkoholiniais gėrimais divizionas. Apgaubti romantiškos prietemos, detalėmis neapkrautame interjere pilkai dažyti įtaisai stovėjo pasieniuose ant amžinai lipnių grindų, pasirenę prileisti raudonojo ir baltojo vyno, išrankesniems klientams – šimtgramį konjako. Vyno stiklinė šioje visais požiūriais demokratiškoje girdykloje kainavo kelias dešimtis kapeikų, moldaviškas brendis, nepelnytai vadintas konjaku, buvo dvigubai brangesnis. Nuolatiniai lankytojai čia ilgai neužsibūdavo, įstaigoje tvyrojo dalykiška atmosfera. Sumetę monetas ir sulaukę, ko pageidavo, senbuviai užsiversdavo stiklinę ir vienu mauku ją ištušinę – jei tik negerdavo antros, – patraukdavo svarbesniais reikalais.

Nestigo Laisvės alėjoje ir savų keistuolių. Anksti ryte iš Maironio gatvės atsuoliuodavo skarota močiutė su amžinai tuščiu pieno bidonėliu. Atrodė susirūpinusi ir pavojingai pikta. Galbūt praeityje ją kažkas nuskriaudė ar stipriai nuvylė, mat be tikslo varinėdama zigzagais tarp alėjos liepų, visa gerkle rėkdavo „Už py... griebk! Už py...!“ pakeliui rodydama, kaip tas darytina.

Kita tipeno iš lėto, susilenkusi dvilinka. Vėjo perpučiama, geltonu veidu, ji sukinėdavosi po „Kauno svetainės“ apylinkes. Vaikščiojo, prisidengusi nosį juodu raiščiu. Kai įsidrąsinę vaikai paklausė, kodėl to raiščio nenusiriša, atsakė, kad jai smirda ši santvarka.

Apie vidudienį Laisvės alėjoje pasirodydavo aukštas, gyvaplaukiais apšepęs jaunuolis, net karščiausią dieną apsilikęs nenusakomos spalvos apdriskusiu, jam ankštoku paltu. Mūvėjo išstampytais mėlynais treningais, visais metų laikais vengė kojinių, avėjo nunešiotus vasarinius sandalus. Atstatęs petį, nelanksčią koją vilkdamas iš paskos, jis žingsniuodavo alėja, ritmiškai padrebindamas ranką, nuleistą šalia genitalijų. Vaikai, prasimanę nemokamą pramoją, būriu sekdamo iš paskos, mėgdžiodami juoką jiems keliančius judesius.

Paauglį, vilkintį juodu kostiumu, buvo galima sutikti visur – sėdintį troleibuse, invalidams skirtose vietose, slampinėjantį prie Karininkų namų, stoviniuojantį tarp funikulieriaus ir karinio komisariato arba Laisvės alėjoje. Vos pastebėjęs nekaltą žvilgsnį, lyg netyčia praskleisdavo švarko skvernus ir parodydavo liemenę, tirštai nusagstyta sovietiniais ordinais, žvilgančiais medaliais. Pažvanganęs apdovanojimais, netrukus uždarydavo „parodą“.

Bepasmis Dainų švenčių ir PDG ženkliskus renkanti Mečislovą ištikus mėnesius kamavo klausimas, iš kur silpnaprotris pagyrūnas visa tai gavo, per kiek laiko ir koku būdu surinko stulbinamai vertingą, pavydą keliančią kolekciją? Mokykloje pramokęs rusiškai, kartą ryžosi pasiteirauti. Prie „Kanklių“ kino teatro užkalbintas *kollecininkas* atsakė išsamiai, bet neįtikėtina. Atseit kūdikystėje iškritęs iš lopšio, tik per stebuklą likęs gyvas. Tarybų valdžia už šį nuopelną paties TSKP CK generalinio sekretoriaus draugo Leonido Iljičiaus Brežnevo dekretu Maskvoje apdovanojo jį *visais* TSRS šlovės ordinais ir Didžiojo Tėvynės karo veterano medaliais. ■

Liudvika POČIŪNIENĖ

KODĖL ŽELIA RUTINOS PIKTŽOLĖS, KEROJA UŽGAIDŲ BRŪZGYNAI

Užrašai paraštėse 3

Kam reikalingas menas? Argi neapsieiname kuo puikiausiai be jo? Juolab kad ir jis šiais laikais dažnai apimtas tokios pačios depresijos, nuo kokios kaip įmanydami stengiamės gintis... Aptardama kūrėjų tykančias pagundas (*Užrašai paraštėse 2*, KB nr. 2), jau rašiau, kad nei grožis, nei bjaurumas, pasireiškiantys gyvenime, kai yra atspindimi meno, tiesiogiai nelemia kūrinio vertės. Grožis ir bjaurumas apskritai nekonfliktuoja, tai tik motyvai, įkūnijantys vertybinę dramą. Jei šių motyvų buvimas kūrinyje nėra giliau įprasmintas – tai aiškus ženklas, kad susidūrėme su lėkštos saviraiškos rezultatu.

Paties kūrinio grožis – tai darni visų jo dalių, apčiuopiamų ir numanomų, visuma, teisingos proporcijos. Šis kriterijus nesikeičia tūkstančius metų, nepaisant maištingų naujovių, kurios kyla ir nyksta. Laiką įveikia tik gerų proporcijų, adekvačiai įprasmintos formos kūriniai, nes tik tokie yra visaverčiai.

Jeigu menininkas yra stipri asmenybė, jo kūrinijų prasmė, jo misija, jo atsakomybė prieš visatą jam rūpi labiau negu pasisekimas rinkoje. Jei nestokoja talento ir energijos, jis galiausiai laimi grumtynes su rinkos konjunktūra, kad ir po mirties... Jis nesvyruoja, susidūręs su amžininkų pašaipomis, – antai Henry's Moore'as neabejodamas tvirtino, kad didis menas vis dėlto yra tik tas, kuris „traukia aukštyn“. Šiuos žodžius skulptorius pasakė tada, kai kritikai ėmė kalbėti, esą jis atsilieka nuo „šiuolaikinio meno“ tendencijų. Moore'as – vienas iš nedaugelio modernistų, aiškiai mačiusių grynos, intelekto nesužalotos saviraiškos aklagatvius.

Pirmųjų estetinių XX a. akibrokštų autoriai to ėmėsi juokais, bet jų sekėjai amžiaus pabaigoje darėsi vis rimtesni ir agresyvesni, vis labiau stengėsi šokiruoti. Buvo nueitas ištis ilgas kelias nuo pisuaro eksponavimo parodoje iki deimantais inkrustuotos kaukolės... Ir, aišku, visuotinis dėmesio deficitas lėmė, kad skandalistai buvo pastebimi labiau negu tie, kurie vis dar jautė atsakomybę ir liko ištikimi meistriškumui.

Lygiai taip pat ir filosofai siekė būti kuo labiau matomi, kuo reikšmingesni, todėl griebdavosi kuo drastiškesnių prieštaravimų, siūlė radikaliausias pasaulio pertvarkymo programas. Tokiame kraštutinio liberalizmo ir materializmo kontekste reikėjo nemenkos drąsos, kad prabiltum apie pasaulio harmonijos pagrindus, kuriuos mini senovės išminčiai – mistikai ir poetai. Vienas iš tokių XX a. filosofijos ir sociologijos donkichotų – Eugenius Rosenstockas-Huessy. Šis Sartre'o amžininkas, paaukojęs akademinę karjerą, nusprendė apie aktualius egzistencinius klausimus kalbėti žmonėms suprantama kalba. Pačiame siauros akademinės specializacijos apogėjuje jis atkakliai skynė kelią multidisciplininėms studijoms ir tyrimų metodams, kurie dabar jau plačiai pripažįstami. Šis žydų kilmės krikščionis mąstytojas turėjo pakankamai drąsos, kad materialistinės arogancijos apimtoje aplinkoje reabilituotų ne šiaip ką nors, o Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheimą (1493–1541), plačiau žinomą Paracelso vardu. *„Kaip netinka apie Goethe spręsti iš proginių jo sonetų, taip netinka ir Paracelsą vertinti pagal proginius jo ho-*

roskopas, – sakė filosofas. – *Senoviniai mokymai tuo ir puikūs, kad jie pranašiški. Jus reikia vertinti rimtai, tik jokiū būdu ne pažodžiui...*“

Rosenstockas-Huessy atkreipia dėmesį į dvidešimt aštuntaisiais gyvenimo metais, taigi dar visiškai jauno, Paracelso parašytą traktatą apie penkias visų ligų priežastis („*Paramirum de Qinqe Entibus Omnium Morborum*“), pranokstantį viską, kas jo parašyta vėliau. Paracelsas mini penkias „laiko sferas“, sudarančias laikų pilnatvę ir veikiančias kiekvieno iš mūsų gyvenimą. Tai žvaigždynų (negyvosios gamtos) sfera, augmenijos sfera, valingos veiklos sfera, dvasinė sfera (*ens spirituale*) ir dieviškoji (*ens Dei*). Huessy vadina tai laiko spektru arba penkiais bangų diapazonais, kurie susiję su penkiomis ligų priežastimis ir penkiais gydymo būdais, aptartais Paracelso. Jie savotiškai sutampa su skirtingais gyvybės laipsniais: gyvybės praradimas (mirtis), miegas (vegetacija), valia, meilė ir Logos – visos gyvybės šaltinis. Kitaip tariant, kaip miegantysis skiriasi nuo mirusiojo, taip būdraujantis, valingai siekiantis pasirinkto tikslo skiriasi nuo miegančiojo. Meilės ir bičiulystės lydimas žmogus netgi dirba kitaip, jo tarsi nebeveikia sunkio jėga. Ne visiems žmonėms lemta patirti šią likimo dovaną. Tai gerokai gyvesnis buvimas negu vien kasdieninis darbas ar apgalvotas tikslo siekimas. Čia susiduriame su paslaptimi, daug gilesne, negu įstengia paaiškinti racionali analizė, bet vis dėlto neklystamai atpažįstame ją, tuos jausmus išgyvendami. Paracelsas vadina tai *ens spirituale*, bet gradacijos viršuje yra *ens Dei* – dar sudėtingesnė, dar gyvybingesnė sfera, kurią pažinti leidžia tiksliai tikėjimas. Ji tokia sudėtinga, kad daugeliui žmonių, linkusių apsiriboti vien tuo pasauliu, kuris prieinamas jusliškai, sunku net patikėti jos egzistavimu. Toks „senoviškas“ mokymas apie pasaulio sąrangą, Huessy manymu, daug geriau paaiškina, kas ir kaip veikia mūsų gyvenime, negu mokymas apie visatos istoriją, paremtas nerealiais skaičiais.

„*Hohenheimas (Paracelsas), kalbėdamas apie ligas, siūlo įsiklausyti į didžiąją paslaptį, kuri byloja, kad gydančiosios jėgos atiteka iš penkių skirtingų lygmenų. Jis, kaip ir Platonas, įsiklauso į sielos disharmoniją, kuri tampa pretekstu kreiptis į pasaulio tvarką, kad pagelbėtų atstatyti dvasinę harmoniją. „Kam mums reikalingi lengvi mu-*

zikos garsai? – retoriškai klausia Platonas. – Mano siela trokšta visatos harmonijos ir tik dėl jos mums dera kreiptis pagalbos į Mūzas.“ Taigi, gydomoji galia tampa išraiška to, ką Paracelsas vadina sferų harmonija, veikiančia per gydytoją. O Platonas kreipia dėmesį į muzikinę ritmiką, kuri Mūzų pastangomis meniškai reiškiasi pasaulyje.

Remdamasis tuo, kad Mūzos nuo amžių sieja žmones su visomis sferomis, vienas drąsus Platono sekėjas net Mūzų vardą ėmė kildinti iš sferų muzikos, neva jos yra tiesioginės sferų skambesio valdovės, tačiau pats vėliau atsižadėjo tokios lingvistinės pretenzijos. Vis dėlto pamėginsiu apginti šį puikų italų genijaus bandymą aiškiai išreikšti Platono Tikėjimo Simbolį. Ugo Foscolo, italų poetas ir literatūros istorikas (1778–1827), Mūzas vadina „Eternatrici le armonie divine, Eternatrici le armonie secrete“ (įamžinančiomis dievišką harmoniją, įamžinančiomis paslaptinę harmoniją). Argi ne tokia Mūzų esmė? Argi jų meno ir gydančios galios misija nėra gelbėti turtingą tikrovę, kad iš penkių sferų sąskambio ji nedegraduotų į mirtingą vien fizinio pasaulio ribotumą?

Deja, visam mokslui nuo 1500 m. iki 1900 m. ši gili prasmė atrodė esanti beprasmiška. Tuo laikotarpiu mokslas laikėsi nuomonės, kad teisinga yra tai, kas paprasta, o ne tai, kas sudėtinga. Toks argumentas nuosekliai veda radikalią išvadą link: Dievas turi būti paprastas, kad galėtų būti tikras. Argumentas, vertas nebent pajuokos. Tai tipiška penktoko logika. Ką gi, lai paprastumas triumfuoja mokyklos klasėje: paprasti dalykai lengviau išmokstami. Tačiau vertinti realybę pagal patogesnio išmokstamumo laipsnį – tai jau tikras idiotizmas. Deja, būtent šis, penktoko logika grįstas būdas aiškintis pasaulio paslaptis dominavo keturis pastaruosius šimtmečius. [...]

Gimusį imta aiškinti pagal mirusį, dvasinę pagal bedvasį, mylimą pagal nemylimą... Ir visus tuos keturis šimtus metų tai niekam nepasirodė juokinga. Šis lavonų traukos laukas, neigiantis harmoniją ir ritmą, gydančiąją jėgą ir menus, su žudančiu rimtumu vis dar laikomas ir mūsų pačių kilmės versme“, – rašo Huessy, primindamas antikinį pasaulio supratimą, kai būtent mūzoms teko pareiga rūpintis sferų, simboliškai siejamų su saulės sistemos planetomis, harmonija, kad aukštesniosios sferos globotų žemesnią-

Vaizdas nuo Tauro kalno. Vilnius

šias, o žemesniosios neįgytų neproporcingai didelės galios. Menininko pašaukimas – tarnauti mūzoms.

Viskas apsvirtė, atrodo, būtent Renesanso laikais, kai genijumi imta laikyti ne įkvėpimo dvasią, kuri užvaldo kuriantį žmogų, o patį menininką... Tarnystė mūzoms, harmonijai atrodė jau pernelyg menkas uždavinys. Taip siekta meną „išvaduoti“ iš sakralumo... Tačiau harmonijos ilgesys, kartais ryškesnis, kartais prislopintas, vis tiek išlieka. Jeigu ne mene, tai gyvenime. Juk neapsieiname be muzikos (tegul tik populiariosios) arba architektūros, nors ji labai praktiška, funkcionali...

Teisingų proporcijų paieškos rūpi ir šiuolaikinei urbanistikai. Miestų augimo šimtmečių patirtis labai aiškiai parodė, kad harmonijos stoka gali gyvenimą mieste paversti pragaru, tačiau būtent tos skaudžios pamokos tampa stimulu imtis naujų harmonijos paieškų. Pasivaikščiojimas po Vilnių – labai tinkamas veiksmas, norint užčiuopti tokios harmonijos pradus. Ir kalbėti tektų ne vien apie architektūros proporcijas. Gamtos ir architektūros kaimynystė gali būti chaotiška, bet gali tapti ir puikių urbanistinių sprendimų prielaida. Tai lemia racionalaus mechanizmo santykis su organiška istorinio miesto plėtra. Architektai, kalbėdami apie tai, ko gero, griebtusi matų ir skaičių, bet aš pradėsiu nuo poezijos – štai vienas Czesławo Miłoszo eilėraščio fragmentas:

*Nesupratingi buvom toj tykioj vietoj,
Miestas nutolęs nuo mūsų gal pora šimtmečių,
Betgi retkarčiais man vis dar nutinka,
Kad girdžiu varpus ir slidinėtojų šūksnius,
Kariškų pakinktų girgždesį
Ir seselių abitų šnarėjimą.
O iškabose – aštriailčiai liūtai ir tigras
truputį panašūs į vietinius žmones.
Ir aš, smagus, kad pamokų neužduota,
Skubu skaityt apie klajones Tomo Zano.
Mums, bebarzdžiams, didieji rūpėjo menkai,
Nors vaikščiojom jų takais Panerių kalvose ar po Vingį,
O sekmadienio rytą važiuodavom į Jašiūnus
Ir pamerkiais svajodavom apie nuotykius,
tolimą sostinę ir Jureko sesę.
Niekur daugiau nemačiau aš tokio baroko,
Nei tokių skaidrių vandenių,
Nei tokios debesų aukštybės...
Nei tokių keistenybių ir atsilikimo,
Garbinamų taip, tarsi tai ir būtų tėvynė.
Jaučiuosi dėkingas tam kraštui, bet dėl jo neliūdžiu.
Galbūt dar aptiksiu kur Kvebeke ar Monrealyje
Kokią panašią fosiliją – tokios nekaltos provincijos...
Tačiau, tarp mūsų kalbant, ta žemė puiki
Visiškai nebetinkama tapo gyventi.
Ir jau nebenoriu traukti iš atminties
Tų snaudulingų paveikslų...*

Kodėl paauglystę ir jaunystę Vilniuje praleidusiam Nobelio premijos laureatui būti čia pasidarę nebeapakeliama? Kodėl pradėjęs nuo nostalgijos, jis baigia ironija? Gal viską paaiškina eilėraščio parašymo data – 1949-ieji, metai, kai geležinė uždanga užsitrenkė aklinais ir, atrodė, visiems laikams? Bet jeigu eilėraštis reikštų tik ano istorinio momento atspindį, jis tikriausiai jau būtų pamirštas. O nepamirštas jis todėl, kad ir šiandien savęs klausiamo: ar tapo labiau įmanoma čia gyventi per dešimtmečius, praėjusius nuo tada, kai šis eilėraštis parašytas? Gal nelemties sindromas tik įgavo kitus pavidalus? Vilnius keičiasi, bet ar jis nyksta, ar atsinaujina? Nelygu, kaip pažiūrėsi...

Toks nerimas apėmęs ir du senus bičiulius, ne kartą išvaikščiojusius miestą skersai išilgai, dažniausiai su fotoaparatais. Tai architektas Vytautas Brėdikis ir fotografas Algimantas Kunčius. Kartą visi išsiruošę pasižvalgyti, pirmiausia nuo Tauro kalno. Tikėjomės malonaus akiai reginio, bet architektas, žvelgdamas į brūzgynus, užstojančius miesto panoramą, ir savaime pasisėjusius medelius, augančius tiesiog ant namų fasadų, pasakė: „Pasižiūrėkit... Atrodo, dar suvokiam, kad atsikėlus reikia nusiprausti, nusiskusti. O čia? Ar tai reiškia, kad labai mylim medžius? Tikrų medžių čia – vos vienas kitas. Visur šabakštynai, želiantys iš apsilaidimo. Aš jau esu tokio amžiaus, kad galiu daryti išvadas. Ir tada klausiu, kas kaltas, o, pasirodo, niekas nekaltas...“

Sunku prieštarauti – miesto veidas tikrai truputį apšepęs, sakytum, neskustas. Stabtelim prie plaketės, kurioje sužymėti svarbesni objektai, matomi iš tos vietos. Kai kurie tikrai matyti visai neblogai, net geriau, negu norėtusi... Užtat Šv. Petro ir Povilo bažnyčios tenka valandėlę paieškoti. Panašu, kad mažiausiai keletą dešimtmečių miesto panorama, matoma nuo Tauro kalno, formavosi stichiškai, nė nesusimąstyta apie tai, kas šiandien laikoma vertingu paveldu. O ko nepažįstame, to ir nebranginame... Žinoma, Vilnius negalėjo likti toks, koks buvo prieš pusantro šimtmečio, kai mėgavosi imperijos užkampio ramybe. Lėta, melancholiška gyvenimo

tėkmė ištikus dešimtmečius teikė šiam miestui poetinio žavesio, dar ir visiškai neseniai...

Ne tik Algimantas Kunčius jautriuose senamiesčio kiemelių etiuduose geba paprasčiausią tvorą paversti menine fotografija, perteikti nepakartojamą nuotaiką. Aidas Marčėnas, jau gerokai po karo gimęs poetas, sako dar irgi prisimenantis tokį snaudžiantį Vilnių – griuvėsių miestą su gaidžiais ir daržais...

*su bažnyčiomis vėjais ir gatvėm
su vienatvėm pūgom ir dvasia
šitas miestas išplaukia į naktį
įsižiebęs šviesas languose*

*su varpais kurie bokštuose skamba
kurių niekas išgirst nesiryš
žiemose šitas miestas nuskendo
ir jau rodosi niekad negrįš*

*šitas miestas vagių ir piratų
kurie miega dugne naktimis
ir tik tas kuris vaikšto be batų
žengia gatvėmis apsnigtomis*

„Taip, Vilnius ilgai buvo miegantis, o dabar bunda...“ – sako poetas.

Vis dėlto miestas bunda turbūt ne taip, kaip žmogus... Po karų ir epidemijų ištuštėdavęs Vilnius kas kart pasipildydavo naujais gyventojais. Po Antrojo pasaulinio karo senųjų vilniečių beveik neliko, o tie, kurie suvažiavo iš kaimų, jau nekalbant apie kolonistus, neiškart pasijuto čia kaip namie...

Marcelijus Martinaitis – vienas iš tų kaimo vaikų, kuriems pirmas įspūdis buvo susijęs su baime pasiklysti gatvių raizgalynėje. Jis dar matė, kaip buvo griaunama Vokiečių gatvė (ko neįveikė bombardavimai, pribaugė „šviesaus rytojaus“ statytojai). „Nieko neišmaniau tada apie tų pastatų vertingumą. Mačiau tuos rūsių skliautus, pusiau užpiltus. Ir kažkaip labai gaila buvo...“ – pasakojo jis. Keistai susiklostė, bet šitas vaizdas, kaip griaunamos šimtmečius stovėjusios sienos, rūsių skliautai, ne vien

Martinaitį paveikė likimiškai. Lietuvos kaimų vaikais pajuto paveldėję miestą su ženklais ir pėdsakais žmonių, kurių mąstysena ir gyvenimo būdas labai skyrėsi nuo to, kas jiems patiems buvo įprasta, užtat kiekviena smulkmena atrodė nuostabi, net egzotiška. Kai 7-ajame dešimtmetyje vėl buvo užsimota prieš „praeties atgyvenas“, tie jauni Vilniaus inteligentai priėmė iššūkį kiekvienas savaip. Dailininkas Arūnas Tarabilda, dvivamzdžiu ginkluotas, neleido darbininkams nuversti kryžiaus nuo Šv. Kazimiero bažnyčios, kiti mynė aukštų partijos pareigūnų slenkščius, įtikinėdami, kad sustabdytų barbarybę, ir kryžius virš kunigaikščio karūna vainikuotos bažnyčios liko nepaliestas. Dar kiti išbandė parašų rinkimo praktiką. Dabartiniams dvidešimtmečiams turbūt jau nieko nebesako „garažų istorija“, o tai buvo bene pirmoji padrašinanti vilniečių inteligentų pergalė prieš funkcionierius – pavyko sustabdyti didelių požeminių garažų vietoj sugriauto Vilniaus geto statybas. Ta pergalė, žinoma, buvo simbolinė – saugotinas archeologinis sluoksnis kasant duobę buvo jau sunaikintas, laimėta tik tiek, kad „ponų“ garažai nebuvo pastatyti. Nebeišdrįso tuometinė valdžia ir pro pat Katedrą tiesti sumanytos šešių juostų magistralės Turniškių link. Marcelijus Martinaitis juokavo, kad garažų grupė ir buvo tikroji sąjūdžio Vilniuje pradžia.

Bet ir iškovota nepriklausomybė savaime dar nereiškė, kad istorinis paveldas Vilniuje jau visiškai saugus. Dabar susidūrė kapitalo ir paveldosaugos interesai. Buvo toks vienas garsus posėdis, per kurį archeologas Sigitas Lasavickas mirė nuo širdies smūgio... Jis atėjo į posėdį, kuriame visos suinteresuotos pusės turėjo galutinai sutarti dėl skvero priešais Arkikatedrą užstatymo planų, tikėjosi galėsias parodyti ir įrodyti, kad šiame plote esama labai svarbių Vilniaus istorijai senojo miesto liekanų, kurias būtina ištyrinėti, prieš imantis statybų. Bet Lasavicko, kuris savo iniciatyva, niekieno neįgaliotas domėjosi archeologiniais radiniais šiame plote, posėdžio dalyviai klausytis nenorėjo. Šiurkščiai nutildytas, jis grįžo į savo vietą pasienyje ir susmuko... Po visus

sukrėtusio įvykio suprojektuotas mažesnis viešbutis, tolesnių statybų skvere atsisakyta ilgam...

*...aš ne taip gyvenu pagalvojau nuo Bekešo kalno
ir į Vilnių nuslinko tamsi tartum amžius naktis
ir baisi nei mirtis dar žiauresnė mintis mane kando
čia ne tavo namai ir ne tavo šita praetis...*

Tos kelios Marčeno eilutės skamba tarsi vis dar tebesitęsiančio vertybinio konflikto aidas...

Skveras priešais Arkikatedrą bent jau sutvarkytas. Daug didesnis miesto rūpestis dabar – didžiulė duobė tarp Salomėjos Nėries gimnazijos ir Liejyklos gatvių, jos amžių nesunku numanyti iš ten želiančių medžių. Plane ši teritorija pažymėta žalia spalva – kadaise čia vešėjo gražiai prižiūrėtas vienuolyno sodelis, kelis šimtmečius beveik nesikeitęs, su gėlynais, prieskonių ir daržovių lysvėmis... Dar ir dabar – tai atrodo neįtikėtina – iš sodelio šis tas likę, nors paslaptingos jį užveisusios seserys turbūt jau seniai ilsisi dangaus soduose... Bažnyčios nuosavybė atkurta, tačiau nebėra tų rūpestingų rankų, kurios apglostydavo kiekvieną žolyną. Nebėra, kas įpustų šiam kampeliui gyvybės... O gal kažkieno nuožmus noras pasipelnyti laiko šią vietą apleistą jau ne pirmą dešimtmetį? Bet koku atveju dykvietė miesto viduryje – tai dar vienas nebylus vertybių dramos liudytojas.

Pasikeitė kartos, pasikeitė požiūriai. Ar žmonės vis dar jaučia harmonijos ilgesį? Kai ima beatodairiškai dominuoti kuri nors viena laiko sfera, prarandame kažką esmingą. Nutrūksta ryšys su praeties kartomis, kūrusiomis šį miestą, o kartu pametame originalią ateities viziją – tokią, kuri leistų atpažinti Vilniaus veidą, dėl kurio Senamiestis pripažintas UNESCO saugoma vertybe. Ne koks nors vienas statinys, net ne statinių grupė, o pats Senamiestis, išlaikęs unikalų santykį su gamta. Istorijos audros negailėjo šito miesto, bet jame vis išgyvendavo žmonės, nepraradę harmonijos „instinkto“. Du iškilūs prozininkai – Jurgis Kunčinas ir Ričardas Gavelis, regis, užčiuopė, kaip tas instinktas silpsta. Kunčino teks-

tai skamba tarsi nostalgiskas apraudojimas, kupinas autoironijos: pasiverčiantis šikšnosparniu „Tūlos“ herojus, uždarytas girtuoklių gydykloje, pasakoja apie ilgesingus savo skrydžius į mylimosios pastogę. Tas nudėvėtas, nudrengtas benamių Vilnius – Užupis, brūzgnais ir šiekštom užvirtę Vilnelės krančiai... Menestreliai su *maxi* paltais, nedainuojantys jokio popso... Negaila išleisti paskutinių kapeikų už jų serenadą po išrinktosios langais. Kiekvienas gatvės vingis, tarpuvartė, suklypęs sandėliukas čia turi gyvą istoriją...

Gavelio tekstas – negailestingas. Tarsi skalpeliu rėžtų per vis dar gyvą, bet jau pasmerktą kūną:

„Vilniuje neegzistuoja visatos pradai. Šito miesto būtis griaua visas teorijas: ir graikų materialistų, ir kinų daosų, ir chasidų. Šito miesto pasaulis sudarytas visai kitaip, čia ir pradai kitokie: mėšlas, smarvė ir beribė slogi lietuviška negalia. Jokia ugnis čia neruse-na, tad ir tu negali būti liepsna. Tavo pirminiai pradai šaukiasi laisvės reikštis, bet Vilniaus visata lamdo ir darko net pačius pradus. Esi pasmerktas ne tik nuo laikų pradžios, bet ir iš pačių gelmių. Tiesa, yra dar vienas pradai – alkoholis.“

Arba: *„...Vilnius – tai bedvasis desperatų miestas. Čia visi paversti padarais, kokiais niekam nederėtų būti. Čia nerasi jokios vilties, išpirkimo ar šviežio vėjo. Čia kiekviena pozicija – gryna gynyba, nes nebėra jokių galimybių pagimdyti nauja iš vidaus, tėra tik puspriemonės, kurios geriausiu atveju tegali trumpam sulaikyti visišką prapultį. O ji sėlina vis arčiau ir arčiau. Dar kiek – ir tapsim dvidešimtojo amžiaus prūsais, išnyksim visų akivaizdoj, ir niekas mūsų nepasiges.“*

Abiem atvejais tai – diagnozė, tačiau Gavelio šalta, beveik ciniška, o Kunčino keistai viltinga. Į objektyvumą pretenduojančio proto žvilgsnis dažniausiai nepasiekia tos saulėtos atmosferos, kuri persmelkia visiškai kasdieninius daiktus, paversdama juos kažkuo kitu, pakylėtu... O Kunčinas tai jaučia, gal todėl, kad jis – dar ir poetas?

Štai jo „Pavasaris nuo Bekešo kalno“:

*aštuonkampė aikštelė nedidelis delnas žvalgybai
kaip juda pavasaris ką veikia pavasaris ką
tu gali pamatyti žmogau cirkuliuojantį orą
vyrą užmetusį meškerę moterį su skalbiniais
mažą verkiantį vaiką vyrus gurkšnojančius alų
katiną vos įžiūrimą su uodegos antena
jeigu įstengsi užuosti aitrų kvepiantį dūmą
dūmą rusenančių lapų tavo pernykščio rudens
ar įžiūrėsi mergaitę einančią tako skląstymu
o jeigu įžiūrėsi atspėk ką ji mąsto
eina kareiviai eina dar žvitrūs senutės
orus ir vienišas eina sudžiūvėlis kunigas
matai kaip du žmonės mušas, o trečias stovi ir spokso
į traktoriaus priekabą verčia pilką nugriautą sandėlį
daugel gali pamatyti nuo aštuonkampės aikštelės
jeigu diena jau skaisti ir jeigu netingi žiūrėti
o kol žiūrėjai pradėjo nykti akiraty bokštai
čerpių stogai tikrai vietom droviai suraudonuoja
tikras pavasaris jeigu stogų nematyti
vaizdą lengvai pasigrobia tirštėjanti žaluma
tai pastovėk dar ant kalno viską galvon susidėki
ir lig pavasario kito kietai laikyk atminty*

Poetui iš tikrųjų nekliūva Vilniaus vaizdo netobulumai, jis tiesiog stebi gyvybės pulsavimą, akimirkų kaitą... Visiškai kitaip miesto realybę mato architektas urbanistas. Jis nepaliauja sielotis dėl to, kad Vilnius yra keistai nusigręžęs nuo upių, davusių jam pradžią. Su Vytautu Brėdikiu stovime maždaug ten, kur Vilnelė įteka į Nerį. „Nors kiek savigarbos reikėtų turėti, – sako jis, – čia juk beveik miesto centras, visai šalia Šventaragio slėnio. Čia turėjo būti pėsčiųjų krantinė, dviračių takas. Brūzgnai menkaverčiai želia. Sluškų rūmų beveik nematyti. O čia kas – šaltinis ar kanalizacija? Gerai, kad kamera kvapų nefilmuoja...“

Nejučiomis prisimeni Bernhardo knygą „Senieji meistrai“ – tai garbaus amžiaus žmogaus nepasitenkinimo tirada, kurios pabaigoje pagaliau paašškėja tikroji to sielojimosi priežastis. Tada jau nebegali atsainiai vadinti herojaus senu bambekliu.

Iš tikrųjų sunku būtų ginčytis, nes architektas mato visas abipus Neries padarytas nesąmones, vie-

na iš jų – aukšta, tiesiog pavojinga krantinė kitoje upės pusėje, be jokių turėklų ar laiptelių, kuriais galėtum išsikapstyti, jei netyčia įkristum.

Iš tikrųjų atrodo, kad ir tie, kurie valdo miestą, ir tie, kurie čia gyvena, vis dar jaučiasi svetimi, neradę savo vietos, savo misijos miesto kosmose. Niekieno neįvesdinti į miesto tvarką, harmonijos arba taisyklingų proporcijų pasaulį. Vis dar kaimiečiai, įsitikinę, kad gamta pati padarys savo darbą... O ji daro miestą nebešanašų į miestą.

Atrodo, lyg miestas būtų palengva gožiamas džiuŋglių. Bet valstietis miestą ir laiko džiuŋglėmis – jose didesnis ryja mažesnę, gudresnis apgauna žioplesnę, o nuskriaustasis savo nuoskaudą išlieja teršdamas, triukšmaudamas ir terliodamas sienas. Tas nuskriaustasis jaučiasi svetimas mieste ir nenuilsdamas ženklina savo teritoriją, pasiduodamas tam pačiam instinktui, kuriam paklūsta laukiniai gyvūnai. Jis nebūtinai stokoja pinigų, bet neabejotinai stokoja išmanymo ir neišvaizduoja geresnės taktikos negu užgrobimas. O jeigu čia ne mano nuosavybė, tai kas man darbo...

„Džiaugiamės, kad Vilnius yra žaliausias miestas, – sako Brėdikis, – bet kokia tų želdinių kokybė? Čia, Vilnelės krante, yra netgi bebros urvas... Ir šlakiai neršia, ir upėtakiai...“

Bet gal tai vis dėlto nieko bloga – juk, pavyzdžiui, Stokholmas ištisą dešimtmetį valė užterštus vandenis, kad galėtų meškerioti upėtakius miesto centre. Kita vertus, Vilnelė – maža upė, teršiama tikrai kaimų aukštupyje. Neries lemtis daug blogesnė.

Ar prisimenate, koku džiaugsmingu tonu televizijos naujienos ir kino kronikos kadaise pranešdavo apie naujas statybas Žirmūnuose ir Antakalnyje? Niekas tarsis nepastebėdavo, kad upė pamažu virsta kanalizacijos grioviu. Prie pat Neries įsikūrusiems miestiečiams ilgainiui nebekilo mintis ne tik maudytis – net ir pasivaikščioti paupiu. Užtat pakrančių brūzgynai ir tapo rojumi valkatoms, geriausiu atveju – šunparkiais, kur nuo takelio geriau nenužengti...

Nėra ko stebėtis, kad šiandien vilniečiai lyg kokio stebuklo pasižiūrėti miniomis plūsta į atnaujintą

Bernardinų sodą, kur bene pirmą kartą per daugelį metų gamtos ir miesto santykis neprimena žūtbutinių grumtynių...

Keli Užupio gyventojai savo jėgomis bando sukultūrinti Vilnelės krantą, kur kadaise buvo pilamos šiukšlės. Daro tai privačiai, be jokios europinės paramos – tiesiog gailestingai pridengia miesto gėdą... Griūvanti gamykla kitame Vilnelės krante – jau postindustrinės epochos ženklas. Atėjo laikas gamykloms pasitraukti iš istorinio miesto...

Vis dėlto klausimas, kas vyksta – degradavimas ar atsinaujinimas – vis dar atviras. Čia vertėtų vėl prisiminti Eugeną Rosenstocką-Huessy ir jo mokymą apie laiko sferas. Sociologo nuomone, atgimimas, kaip irimo, degradavimo priešingybė, įmanomas tik tada, kai aukštesnio gyvybės laipsnio sferos teikia globą toms, kurios yra mažiau gyvybingos. Kad miestas taptų gera vieta gyventi, labiausiai ir padėtų tokia globa – kaip samanų ir krūmokšniai globia negyvus akmenis, taip racionaliai suprojektuotas, dinamiškas ir veiklus miestas turėtų apglėbti išpuoselėtus gamtos kampelius. Bet ir to dar negana – jeigu šalia intensyvios veiklos zonų nebus erdvių, palankių bendrauti žmonėms, jie ilgainiui ims jausti neapykantą įkalinančiai darbovietai, bendradarbiams (ar daugiabučio kaimynams). Šito galima išvengti, jeigu prospektus ir dangoraižius globia palankumo erdvės, geros susitikimų vietos, kurios, racionaliai žiūrint, nėra būtinos. Jaukumas nėra vien istorinių senamiesčių privilegija, tačiau tik sumezgus tradicijos giją, tą gerų proporcijų nuojautą, besiplečiantis miestas bus gyvas. Ir tai dar ne viskas – europietiško miesto bendruomenę jau daugelį amžių lydi varpų skambesys, kaip sutelkiantis simbolis, nuolat primenantis, kad geri žmonių jausmai skleidžiasi tik nuolatinės Aukštybių palaimos gaubiami. Atrodo naivu? Pernelyg paprasta? O ką, jeigu senasis Eugenus teisus?

„Siela turi tapti pajėgi atpažinti savo dienos tvarką. Todėl visas rutinos piktžolės privalome išravėti. Tikrai ištare „ne“ savo užgaidų brūzgynams, galėsime pasakyti kūrybingą „taip“, kuriuo prasidės gyvenimas rytoj.“ ■

Jurgis STAŠAITIS

KĄ BYLOJA VIENIŠI KRYŽIAI

Kryžius Kanio raiste

Aukštaitija žavi savo ežerais, šviesiais pušynais, vaizdingomis apylinkėmis. Jeigu nuo Molėtų pasuksime Labanoro link, važiuosime nuotaikingu banguotu plentu – nuo vieno kalnelio kilsime ant kito, matysime laukus, išsimėčiusias kaimų sodybas, už miško išvysime nuostabaus grožio Baltųjų Lakajų ežerą. Vaizdingi ežero krantai, salos ir įlankos, nepaprastai skaidrus vanduo... Vilniaus universiteto studentų biologų palapinių stovykla buvo įsikūrusi šiauriniame ežero krante, prie žvyruoto paplūdimio, netoli Mindūnų kaimo. Vienoje iš sodybų gyveno miela, nuoširdi moteris Elena Rusteikienė. Prižiūrėjo nedidelį savo ūkelį, laikė dvi karves, kasdien duodavo studentams puskiбірį šilto pieno. Netoliese, buvusios jos tėvų sodybos vietoje, rymojo aukštas kryžius.

Kai su studentų grupele svečiavomės jaukiuose Elenos namuose, ji prisiminė senus laikus – čia vietoj kryžiaus ir senos, plačiašakės liepos stovėjusi graži, tvarkinga sodyba, kurioje gyveno gausi Marijonos ir Antano Kučinskų šeima su aštuoniais vaikais. Buvo erdvus aukštaitiškas gyvenamasis namas, svirnas, klojimas, tvartas, ratinė, šulinys. Prie atokesnio pušynėlio – pirtis. Elena pameną, kad brolis ruošėsi statyti namą, jau buvo suvežtos lentos, rąstai. Bet abu jos broliai žuvo. Jai buvo skaudu prisiminti tą tragediją, sunku pasakoti apie negyjančią žaizdą. Tad mes daugiau neklausinėjom.

Praslinkus dvidešimčiai metų su Elena Rusteikiene vėl susitikome, dabar jau Vilniuje, jaukiame jos dukters Birutės Vilkelienės bute.

Birutė prisimena: kai rusų kariuomenė išvijo vokiečius ir vieni okupantai pakeitė kitus, apylinkėje pradėjo siautėti enkavėdistai ir sovietiniai aktyvistai. Jie naršė po so-

dybas, ieškojo partizanų, jaunų, sovietinėje kariuomenėje tarnauti tinkamų vyrų, krėtė namus. Vertė mokėti duoklę, eiti balsuoti valdžios „rinkimuose“. Molėtuose, Labanore, Švenčionėliuose buvo organizuojami stribų būriai (iš pradžių juos oficialiai rusiškai vadino *istrebiteli* – naikintojai), daugiausia iš nuskursių degraduotų asmenų.

Labanoro miškuose jau telkėsi partizanai, jie ginklavosi frontui pasitraukus užsilikusiais ginklais, kasė bunkerius. Vieni iš pirmųjų šiose apylinkėse susibūrė, telkdami partizanus pasipriešinimui, Antanas Tarakavičius ir Antanas Kraujalis. Senojoje Kučinskų sodyboje jie su bendražygiais dažnai lankydavosi. Elena su motina aprūpindavo juos maistu, o Birutės tėvas Antanas Rusteika, siuvėjas, partizanams siuvo drabužius. Po pirtele prie pušynėlio Tarakavičius įsirengė bunkerį, kuriame neretai dienodavo. Vėliau Tarakavičius su Jonu Vyšniausku buvo enkavėdistų sučiupti ir žuvo. Tai liudija įrašas, rastas ant Švenčionėlių kalėjimo kameros sienos. Mykolas Lipeika buvo įkalintas.

Elenos Rusteikienės broliai Adolfas (26 m.) ir Petras (24 m.) Kučinskai, kaip ir daugelis šio Mindūnų kaimo vyrų, nėjo tarnauti okupantams. Jie įsirengė bunkerį tėvų sodyboje. Nuo karo turėjo sukaupe ginklų, kuriuos atidavė partizanams. Gana erdvų bunkerį įsirengė šulinio medinių rentinių apačioje, iškasę įėjimą į jį šone. Nusileidus į šulinį svirtimi, pro šone esančias dureles patenkama į vidų. Ten buvo gultai, knygų, daug nuotraukų, lempa, net atsarginis išėjimas. Svirtimi jiems nuleisdavo ir maisto.

Deja, Molėtų stribai sužinojo, kur slapstosi broliai, kažkas juos išdavė. 1945 m. vasario 18-ąją, sekmadienį, būrys, vadovaujamas enkavėdisto Sorokino, atvažiavo penkiais vežimais ir apsupo sodybą. Šaudydami žemyn

į šulinį, kur buvo bunkeris, brolius sužeidė. Ištraukę iš šulinio, juos abu pagal Sorokino komandą nušovė, o devyniolikmetei Elenai keliose vietose peršovė sijoną. Norėta ją pagąsdinti. O gal paskutiniu momentu jos pasigailėta. Sunku įsivaizduoti visą tą siaubą ir tą neviltingą, kai žudoma artimųjų akivaizdoje.

Budeliai, atlikę juodą darbą, išnaršė visą sodybą. Sudeginę pirtelę, po ja rado bunkerį. Tempė iš namų, iš svirno vertingesnius daiktus, maisto atsargas, krovė į vežimus, nušovė ir ten pat sumetė kiaules. Tada išvažiavo kaip viduramžių užkariautojai su prisiplėštu grobiu.

Žiuriai egzekucija tuo nesibaigė. Eleną ir jos mamą areštavo, uždarė į Švenčionėlių kalėjimą. Dieną ir naktį jas abi tardė, neleidami pailsėti. Rengė akistatas su partizanais. Laikė uždarę baisiomis sąlygomis, pusbadžiu, gelbėjo tik artimųjų siuntinėliai. Kalėjime laikė 11 mėnesių, bet 1946 m. paleido, bylos nesudarė ir nenuteisė. Grįžusios namo, nepaisydamos stribų persekiojimo, palaikė ryšius su partizanais. Kučinskų šeimos parama partizaninei kovai buvo įvertinta – Elena Rusteikienė pripažinta Laisvės kovų dalyve.

Važiuojant toliau, kitoje plento pusėje plyti vaizdingas Stirnių ežeras. Šalia – senos kapinės, o prie pat ežero – dvarvietė, dar 1974 m. ten stovėjo medinis dvaras. Kiek toliau išlikęs senas saugomas ąžuolas.

Įspūdinga akmeninė Šv. Jono Krikštytojo nukankinimo bažnyčia, pastatyta iš skaldytų ir tašytų lauko riedulių. Nors meninių vertybių joje nedaug, įspūdinga solidžiu savo paprastumu. Pradėta statyti 1937 m., vėliau statybas tęsė ir pabaigė klebonas Jonas Daugėla 1940 m., padedamas geranoriškų parapijiečių. Tačiau netrukus jis tragiškai žuvo.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Raudonosios armijos daliniai traukėsi ir pro Stirnius. „Birželio 28 d. bolševikai, pasitraukę į Rytus, staiga vėl sugrižo į Stirnius, nes kažkas jiems pranešęs, kad ten dar yra kunigas. Sugrižę suėmė kleboną ir, nuvedę prie ežero, sušaudė.“ (Bronius Kviklys, Lietuvos bažnyčios, 4 t., Čikaga, *Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla*, 1984).

Kiek kitaip ir detaliau tuos įvykius prisimena Stasė Budrytė. Ji domisi Aukštaitijos partizanų kovų istorija. Vilniaus universitete baigusi lietuvių kalbos ir literatū-

ros studijas, daug metų dirbo redaktore *Vagos* leidykloje, redagavo ir Romo Kauniečio sudarytą knygą „Aukštaitijos partizanų prisiminimai“.

Stasė Budrytė prisimena 1941 m. karštą saulėtą birželio popietę. Dulkėtu keliu nuo Molėtų Labanoro link traukėsi rusų kariuomenės daliniai. Apsišvietusių, pažangių ūkininkų Stasės ir Jono Budrių sodyboje Paužuolių kaime prie Stirnių ežero svečiavosi du Stirnių bažnyčios kunigai, artimai bendravę su Budriais. Nors Staselei ėjo tik šešti metukai, ji gerai prisimena, kad vienas iš jų – Stirnių bažnyčios klebonas Jonas Daugėla (tą vėliau pasakodavo ir jos tėvai) nusivedė ją pažiūrėti, kaip traukiasi rusų kariuomenė. Kunigas ją panešėjo, kai kopė į kalnelį, kad geriau matytų vieškelį, kuriuo slinko sunkvežimių kolonos, patrankos, kareivių voros...

Tuo metu prie Budrių sodybos prijojo du raiti rusų kareiviai. Palikę arklius pasiganyti, užėjo į namus ir pareikalavo, kad šeimininkė juos pamaitintų. Budrienė prikepė pilną dubenį blynų. Staselė, grįžusi su kunigu, matė ir aiškiai prisimena, kaip godžiai kareiviai valgė tuos blynus, taukus semdami šaukštais. Stasės tėvas vėliau pasakojo, kad kunigas Daugėla, kalbėdamas su raudonarmiečiais, neatsargiai taręs, lyg ir pasišaipęs: „O ką jūsų politrukai dabar veiks, kai visi traukiate?“ To ir užteko. Kareivis metė šaukštą, atsistojo ir persimainiusiu balsu liepė jam eiti kartu į štabą. Daugėla suprato, kuo tai baigsis. Vedamas paežere, kur augo krūmai, plytėjo nendrynas, kunigas nusprendė bėgti. Puolė prie ežero kranto, jau pasiekė nendryną, bet pasigirdo šūviai. Kunigas krito vietoje. Išgirdę šūvius, namiškiai suprato, kas įvyko. Vengdami panašaus likimo, pasislėpė – Budrys po svirno grindimis, o kunigas namo palėpėje.

Parapijiečiai neteko jauno, energingo, visų mylimo klebono. Stirnių bažnyčios šventoriuje iškilo žemės kauburėlis su kryžiumi ir užrašu – „Stirnių bažnyčios klebonas Jonas Daugėla 1909.04.21–1941.06.28.“ Prie keliuko į Budrių sodybą Paužuolio kaime jo atminimui pastatytas kryžius.

Už Stirnių plentas vingiuoja pro Labanoro girią. Abi puskelio rikiuojasi išlakios aukštos pušys. Šalikelėje žemuogių pievelės, spalvingi gėlių kilimai, toliau – tankūs mėlynių uogienojai. Nuo Labanoro girios į šiaurę plyti Minčiagirė ir Ažvinčių giria. Miškuose yra ir kaimų, dir-

bamos žemės plotų, ežerų, pelkių. Tai didžiulis miškų masyvas, tapęs Lietuvos partizanų prieglobsčiu.

Štai Kanio raistas, iš kurio vingiuoja Kanelės upelis. Paežerėje yra dviejų sodybų liekanos, giliau girioje, prie pelkės, būta dar dviejų. Tik nedidelė laukymė miško tankmėje, sulaukėję alyvų ir serbentų krūmai primena, kad čia gyventa žmonių. Buvusias sodybas sribai sunaikino arba išardę išsivežė, kad nebūtų prieglobsčio partizanams. Sako, kai kas net namus pasistatydino Švenčionėliuose... Buvo ištremtų į Sibirą, vienos iš tų sodybų šeimininkas Antanas Tarakavičius, rėmęs partizanus, sribų sučiuptas dingo be žinios.

Kanio raistas giliai įsiterpęs į girią. Toliau plyti pelkėjantis Kanio ežeras siūbuojančiais krantais. Netoliese iškilęs smėlėtas šlaitas, apaugęs šimtametėmis pušimis. Čia buvo partizanų bunkeriai. Nemažose duobėse likę supuvusių rąstų, lentų.

Šlapiame raisto beržyne pavasarį melodingai trimituoja gervės. Karštą dieną čia vėsoma ir net prietema nuo tankių berželių lajų. Eini, ir kojos klimpsta į storą samanų kilimą, žliugsi vanduo. Retas paukštelis čia sučirškia, kartais sukranksi juodvarnis, ir vėl tylą. Nyki, tyli pelkių glūduma – tik berželių viršūnės ošia.

Netikėtai prieš akis išnyra aukštas medinis kryžius. Ištašytas iš pušies rąsto, jau pasviręs, aptvertas paprasta tvorele – keturiais skersiniais, pritvirtintais prie kuolelių. Keista, viduryje raisto – kryžius! Jokio užrašo nėra. Sustojame, tylėdami apžiūrime, apimti nerimo. Aišku, kad čia kažkas žuvo. O gal čia pat ir palaidota?

Tokį vaizdą mes, VU studentai biologai, čia matėme 1966 m. Kai lankėmės po ketverių metų, kryžius jau buvo nuvirtęs, bebaigiantis sunykti. Po daugelio metų Švenčionyse pavyko visai atsitiktinai išsiaiškinti, kas raiste įvyko. Mums patarė apsilankyti Laukagalyje, Godų sodyboje.

Laukagalis – šalia kelio į Labanorą glūdintis nedidelis kelių sodybų kaimelis. Arčiausiai plento stovi tvarkingas geltonai dažytas namas, senutėlis svirnas, kieme – šulinys. Išsikerioję seni, dar amžiaus pradžioje sodinti klevai, du aukšti maumedžiai, sena kupli liepa, nuberta kvapniais žiedais. Keletas avilių su dūzgiančiomis bitėmis – birželio pabaigos medunešis... Čia, į senųjų Godų sodybą, mus ir atvedė daugelį metų ramybės ne-

duodanti mintis, kokią tragediją liudija vienišas kryžius, stovėjęs Kanio raisto glūdumoje.

Sodybos šeimininkai – devyniasdešimtmečiai senukai. Malonaus veido, mielų akių Godienė kviečia užėti, vaišinti pienu ir sūriu, atpjauna korio su kvapniu medumi. O jos vyras Balys Goda guviai prisimena senus laikus. Jis gimęs XIX a. pabaigoje. Eigulio sūnus, visą gyvenimą ir pats dirbo eiguliu Labanoro miškuose. Pažįsta atkampiausias girios vietas. Ir jo brolis Juozas buvo eigulys. Godos augino tris vaikus – sūnų ir dvi dukras. Kai prakalbo apie sūnų, senukų akys pritvinko ašarų. Sužinojome tik tiek, kad sūnus Vladas seniai žuvęs. Nenorėjome aitrinti jų žaizdos ir daugiau neklausinėjome.

1994-aisiais vėl apsilankėme Laukagalyje. Senųjų Godų neberadome. Atgulė amžinojo poilsio šalia vienas kito smėlėtose Labanoro kapinėse. Geltonajame name lyje šeimininkavo jų duktė Aldona Godaitė-Mekišienė, buvusi mokytoja. Išėjusi į pensiją, ji dar aštuonerius metus dirbo pamėgtą pedagogės darbą. Mokytojavo Joniškyje, dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. Užaugino dukrą ir sūnų, susilaukė anūkų. Aldonos sesuo Danutė Jackevičienė irgi mokytoja, iš jos ir sužinojome apie įvykusią tragediją.

Artėjo 1945-ųjų Kalėdos. Žmonės ruošėsi Kūčioms, tvarkė namus, šėrė gyvulius. Net ir pokario nepriteklių slegiami, stengėsi padengti Kūčių stalą. Staiga pasigirdo sunkvežimių variklių ūžimas. Privažiavę kaimą sustojo, išsoko enkavėdistai su automatais, apsikarstę granatomis. Baudėjai skubėjo, net nekrėtė sodybų. Pasklidę vora kas keliolika metrų pradėjo šukuoti mišką. Sunerimo visas kaimas, nes visi žinojo, kad Vladas ir jo draugai – Kazys Juzelskas iš Šnipiškių kaimo, Petras Dičius iš Paminėlio kaimo, vengdami tarnybos Raudonojoje armijoje, slapstosi prie Kanio raisto įrengtame bunkeryje.

Po keleto valandų baudėjai grįžo, susėdė į sunkvežimius išvažiavo. Tėvai, nesulaukdami sūnaus, sunerimo, puolė jo ieškoti. Bunkerį rado susprogdintą ir tuščią. Visas kaimas kelias dienas jų ieškojo aplinkiniuose miškuose, klausinėjo kaimuose, bet veltui. Tėvai lankėsi Švenčionėlių kalėjime, važiavo į Vilnių – niekas su jais net kalbėti nenorėjo.

Balandžio mėnesį, nutirpus sniegui, pelkėse dažnai būdavo spanguoliaujama. Ir tą kartą kaimo moterys

Kanio raiste rinko pernykštes spanguoles. Petro Dičiaus sesuo Vanda rado visų trijų nužudytųjų kūnus. Tapo aišku – juos išdavė sniegas. Tą lemtingą Kūčių dieną šukuodami mišką baudėjai susekė juos pagal pėdsakus šviežiame sniege. Ištrūkti nepavyko. Apsupę suguldė vieną šalia kito ir šaudė į galvas.

Artimieji apiplovė juos Kanio ežero vandeniui. Naktį parvežė į namus. Tėvas sukėlė karštą iš baltų pušinių lentų, trumpam pašarvojo, kitą naktį slapčia palaidojo seniosiose Labanoro kapinėse. Sunku aprašyti tėvų ir artimųjų skausmą, sielvartą. Aldona prisimena: nebuvo tokios dienos, kad tėvai neminėtų sūnaus, sielojosi dėl netekties visą gyvenimą. Vladui buvo 20 metų, kaip ir jo draugams. Baigęs Labanoro mokyklą, dirbo Laukagalio girininkijoje, svajavo toliau mokytis. Sesuo prisimena: buvo aukštas, gražus jaunuolis, tvarkingas, linksmas. Nevartojo alkoholio, nerūkė. Turėjo gerą muzikinę klausą, puikiai griežė smuiku. Mėgo groti liaudies dainas, valsus. Po to tėvas nebegalėjo žiūrėti į sūnaus smuiką, likusį kabėti ant sienos. Šeima auklėjo vaikus patriotine dvasia, gyveno viltimi, kad Lietuva kada nors vėl bus nepriklausoma.

Aldona pasakojo, koks gūdas buvo pokaris. Žmonės slėgė nuolatinė įtampa ir baimė. Siautėjo enkavėdistai, užgriūdavo kareivių būriai. Stribai nuolat krėsdavo namus – ieškojo partizanų, spintose, stalčiuose naršė vertingesnių daiktų. Stribas iš Labanoro Aldonos akivaizdoje susigrūdė į kišenę gražias išėigines jos pirštinaites.

Miškuose būrėsi partizanai, kasė bunkerius, ginklavosi, ragino žmones nepaklusti okupantams. Daug kas pasirinko pasyvų pasipriešinimo kelią – slapstėsi, kad išvengtų rekrūtų dalios sovietų armijoje. Aišku, jėgos buvo nelygios, daug partizanų žūdavo. Aldona pasakoja: „Veža ir veža žuvusius partizanus baltų lentų karstuose. Ir aprauda, ir laiduoja naktį, paslapčia, bijodami. Begalinis skausmas slegia žuvusiųjų artimuosius, degina neapykanta atėjūnams.“

Molėtuose, Labanore, Joniškyje išniekintus partizanų kūnus suguldydavo aikštėse, dažniausiai priešais bažnyčią, stribai iš jų tyčiodavosi ir stebėdavo, ar pažins kas iš artimųjų. Joniškyje, prie tada dar nenugriauto paminklo Lietuvos nepriklausomybei, tarp kitų išniekintų partizanų buvo ir mokytojo Juozo Stravinsko iš Juseniškių kaimo kūnas. Stribas iš Joniškio gyrėsi pats

mokytoją pašovęs, po to šis ir mirė. Prasidėjus Atgimimui, paminklas buvo atstatytas, bet partizanų palaikai tada ten ir liko neperlaidoti. Labanoro aikštėje priešais bažnyčią, kur buvo niekinami partizanų palaikai, dabar pastatytas kryžius.

Enkavėdistai, stribai jautė malonumą, tyčiodamiesi iš partizanų, juos kankindami. Sužeistą Juozą Palakauską užbadė durtuvais. Aldonos tetos Čibinienės, mamos sesers, abu sūnūs išėjo į mišką ir abu žuvo. Stribai motinos akivaizdoje tyčiojosi iš sūnaus Algimanto kūno, numesto Labanoro aikštėje. To sukrėtimo palaužta, vėliau ji nebevaldė nei rankų, nei kojų. Mamos brolio, pasienio policininko, sūnus Algirdas iš Ažubalių kaimo irgi išėjo į mišką. 1947 m. karštą vasaros dieną grupelė partizanų maudėsi nedideliame Dobulio ežere. Apsupti stribų, visi žuvo. Tarp jų ir Rusteika iš Vidugirio kaimo.

Stribai daugiausia buvo tamsūs, nuskurę, primityvūs tipai, dažnas įnikęs į alkoholį. Toks buvo stribas iš Labanoro, dirbęs kroviku parduotuvėje, kur nuolat galėdavo gauti degtinės. Du Labanoro stribai ir stribas iš Joniškio ypač žiauriai kankindavo sugautus partizanus, terorizuodavo kaimų žmones.

Nenuostabu, kad partizanai keršydavo ir stribams, ir išdavikams, kurie įskūsdavo partizanus arba jų rėmėjus. Teisdavo ginkluotus plėšikus, kurie žudė gyventojus, apsimesdami partizanais. Buvo ir nekaltai nukentėjusių. Neaiškiomis aplinkybėmis Labanore žuvo Tarakavičiaus žmona ir Lipinskių šeima. Narušių šeima buvo išžudyta ir sudeginta namuose Jonavos kaime.

1951–1952 m. dauguma partizanų jau buvo žuvę. Bet liko pavienių kovotojų. 1952 m., kai visos viltys žlugo, partizanas Žaptorius dar bandė telkti Labanoro apylinkėse išlikusius jaunos vyrus kovoti su okupantais.

Neatpažįstamai pasikeitė Lietuva, tapusi nepriklausoma. Slenka į užmarštį baisūs karo ir pokario metai. Vis rečiau jie prisimenami, nes išaugo jau kelios kartos.

Gausu poilsiautojų šviesiuose Labanoro šiluose, ežerų pakrantėse. Žmonės grybauja, uogauja, maudosi Rašyje, Stirniuose, Baltuosiuose Lakajuose. Bet ar dažnas susimąsto, kiek daug čia sudėta aukų, kad Lietuva pagaliau taptų laisva? ■

Almantas SAMALAVIČIUS

LITERATŪROLOGIJOS MILŽINO PAUNKSMĖJE

Profesorių Wolfgangą Iserį prisimenant

Wolfgangas Iseris (1926–2007) priskiriamas prie svarbiausių praėjusio amžiaus literatūros teoretikų, palikusių ryškų, nedylantį pėdsaką. Visame pasaulyje žinoma jo įkurta originali literatūros tyrimų mokykla, paremta „estetinio atsako teorija“ (*Wirkungsaesthetik*), padarė didžiulį poveikį literatūros mokslui. Kartu su bendražygiais – pirmiausia Hansu Robertu Jaussu ir Jurijum Striedteriu, plėtojusiais literatūros „receptijos“ (*Rezeptionsaesthetik*) teoriją, – „svorio centrą“ nuo autoriaus pozicijos perkėlė prie suvokėjo. Ši teorinė perspektyva rado šalininkų ne tik Europoje, bet ir kitapus Atlanto. Šiandien jau galima drąsiai teigti, kad Iseris priskirtinas reikšmingiausiems praėjusio amžiaus literatūros teorijos krypčių ir tendencijų kūrėjams, be to, šioje „gyvųjų ir mirusiųjų draugijoje“ jis užima išskirtinę vietą.

Iseris gimė Marienberge, Saksonijoje, anglistiką, germanistiką ir filosofiją studijavo Leipcigo universitete, vėliau, išsirūpinęs leidimą palikti sovietų kontroliuojamą rytinę Vokietijos zoną, persikėlė į Vakarų, įstojo į Tiubingeno universitetą, kuriame dėstė buvęs jo profesorius Hansas Georgas Gadameris. Doktorantūrą baigė Heidelbergo universitete, ten įgijo filosofijos daktaro laipsnį, parašęs disertaciją apie XVIII a. anglų romanistą Henry Fieldingą. Kurį laiką dėstė Heidelbergo universitete, vėliau metus praleido Glazgo universitete Škotijoje, o grįžęs į Vokietiją skaitė paskaitas Kelno ir Viurcburgo universitetuose, kol buvo pakviestas

užimti profesoriaus vietą eksperimentiniame Konstancos universitete, įsteigtame 7-ajame dešimtmetyje. Čia ir susiformavo garsioji literatūros teorijos mokykla, neretai vadinama tiesiog šio miesto vardu. Įdomu, kad gavęs profesoriaus ir katedros vedėjo vietą, Iseris atsisakė posto ir su kolegomis subūrė novatorišką tyrimo grupę, paremtą „lygiųjų“ principu. Vokiškame (o ir europiniame) akademiniam kontekste naujovė anuomet buvo ir tai, kad jis ir jo bendraminčiai, įsteigę „literatūros mokslo“ padalinį, atmetė įsisenėjusią akademinę tradiciją, esą instituciškai tyrinėti ir dėstyti literatūrą reikia pagal jos priklausomybę šaliai ar kalbai. Wolfgango Iserio, Roberto Jausso, Dieterio Henricho poetikos ir hermeneutikos tyrimų grupė pripažinimą pelnė tiek Vokietijoje, tiek tarptautiniu mastu. Frankfurto mokyklos kūrėjo Theodoro W. Adorno nuomone, tai buvo geriausia mokslininkų humanitarų tyrimų grupė visoje ano meto Vokietijoje.

Nepaisant tam tikrų bendrumų (juos išreiškė ir kartu rengtas tęstinis tyrimų leidinys – per 35 metus išleista 17 tomų), Konstancos hermeneutikos ir poetikos grupės narių interesai šakojosi skirtingomis kryptimis. Iseriui, kuriam neretai klaidingai priskiriama sociologinių intencijų kupina „receptijos“ teorija, rūpėjo ne tai, kaip individualus skaitytojas ar skaitytojų grupė skaito ir suvokia konkrečius literatūros kūrinius (tuo dažniausiai ir domisi literatūros sociologija), bet kaip juos *galėtų* skaityti idealus, jo žodžiais tariant, numanomas (implikuotas) skaitytojas. Būtent įsivaizduojamoje erdvėje tarp teksto ir suvokėjo pasireiškia

literatūros kūrinio poveikis. Ši teorinė prieitis reiškė, kad atsisakoma įprastinių autoriaus ir skaitytojo, fikcijos ir realybės polių, konstruojama gerokai sudėtingesnė tarpinė suvokimo ir interpretacijos erdvė. Jos įtvirtinimas teorijoje reiškė, kad grožinė literatūra ir jos suvokimas apima ne vien tai, kas yra realu, o ir tai, kas numanoma, kas galėtų būti.

Šią teorinę perspektyvą išreiškė ir įtvirtino pirmieji profesorius veikalai – „Numanomas skaitytojas“ (1972) ir „Skaitymo aktas“ (1976), po poros metų išleistas anglų kalba. Abu netrukus sulaukė pripažinimo ne tik Vokietijoje, bet ir toli už jos ribų, buvo išversti į daugelį pasaulio kalbų. Beje, prieš keliolika metų vienoje akademinėje konferencijoje bendravau su Kinų akademijos Taivane profesoriumi, išvertusiu „Skaitymo aktą“ į kinų kalbą.

Iseris nesiliovė tyrinėjęs, kokį poveikį skaitymas daro žmogaus patirčiai, jo savasčiai, ir atrado naują – literatūros antropologijos – perspektyvą. Visa tai nagrinėjama veikaluose „Perspektyvinimas“ (1989), „Fiktyvumas ir įsivaizdavimas“ (1993). Studiją „Interpretacijos spektras“ (2000) profesorius parengė pagal paskaitų ciklą Kalifornijos universitete Irvine, skaitytą 1994 m. ir skirtą iškiliam literatūros mokslininkui René Wellekui atminti. Paskutiniaisiais gyvenimo metais Iseris parašė ir išleido veikalą „Kaip kurti teoriją“. Įdomu, kad visus savo veikalus, parašytus vokiškai, į anglų kalbą išvertė pats, skirtingai negu elgiasi kai kurie lietuvių akademikai, apsiskelbę rašantys angliškai ir pageidaujantys, kad kas nors už valdiškus pinigus verstų tuos opusus net į gimtąją jų kalbą...

Be minėtų mokslo veikalų, Iseris parašė keletą monografijų, vienoje nagrinėjo XVIII a. romanisto Laurence'o Sterno kūrybą (1988), kitoje – Shakespeare'o istorinės tematikos pjeses („Politikos perkėlimas į sceną“, 1993). Dar viena knyga, skirta teorijos plėtrai, liko nebaigta.

Unikalų profesorius įnašą į literatūros teoriją, humanitarinius mokslus ir humanistiką bendrąja prasme liudija gausybė jam suteiktų garbės vardų ir apdovanojimų: jis buvo išrinktas Heidelbergo meno ir mokslo akademijos nariu, Britų akademijos nariu korespondentu, Amerikos meno ir mokslo akademijos Bosto-

ne garbės nariu, Europos akademijos nariu, Štygeno, Sofijos Naujosios Bulgarijos ir Bukarešto universitetai suteikė jam garbės daktaro vardus, Prahos Karolio universitetas skyrė aukščiausią šios institucijos akademinį apdovanojimą – Aukso medalį...

Tačiau pirmoji monografija, nagrinėjanti Wolfgango Iserio literatūros antropologiją, pasirodė vos prieš dvejus metus. Veikiausiai todėl, kad interpretuoti sudėtingus, daugiasluoksnius profesorius veikalus nėra lengva.

* * *

1991-aisiais Iseris formaliai baigė akademinį darbą Konstancos universitete, kasmet po pusmetį praleisdamas Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kalifornijos universitete Irvine, kur iki 2005 m. dėstė literatūros teoriją. Anglų ir lyginamosios literatūros katedroje dirbusių akademikų – Josepho Hilliso Millerio, Jeano François Lyotard'o, Jacques'o Derrida ir Wolfgango Iserio pastangomis šis universitetas, kaip kadaise Konstancos, tapo vienu svarbiausių pasaulyje literatūrologijos centrų.

Mano ir Iserio keliai netikėtai susikryžavo 1993-aisiais, kai profesorius, pasibaigus pavasario semestru Kalifornijoje, grįžo į tėvynę, kur jo laukė vietinių ir tarptautinių akademinų programų maratonas...

Tais metais laimėjau konkursinę stipendiją dalyvauti tarptautiniame Kultūros studijų seminare, kurį rengė Štutgarto universitetas. Šias akademinų studijų „stovyklas“ (iš viso jų įvyko penkios) inicijavo Štutgarto universiteto rektorė (vėliau ėmusi vadovauti privačiai aukštajai mokyklai) profesorė Heidi Ziegler. Jauna ambicinga literatūrologė, kartu vadovavusi anglistikos ir amerikalistikos institutui, užsibrėžė tikslą paversti savo universitetą rimtu tarptautinių mokslo renginių centru.

Gavęs rektorės kvietimą su žinia, kad man paskirta 4000 DM stipendija, ėmiau rūpintis Vokietijos viza. Ambasados konsulinis skyrius buvo gulte apgultas, vos prašvitus išsirikiuodavo gyva prašytojų eilė, tad šansų suspėti turėjau nedaug. Laimė, kažkas patarė susisiekti telefonu su ambasados pareigūne, atsakinga už kultūrinis ir akademinis ryšius. Vizą netrukus gavau.

Į Štutgartą vykau, praleidęs porą savaičių neformaliai renginyje Danijoje, kur susipažinau su šios šalies al-

ternatyviomis lavinimo institucijomis, vadinamosiomis *folkhogskolle* (tautos mokyklomis). Traukinio bilietus buvau įsigijęs dar Vilniuje, tačiau tik Kopenhagoje įlipęs į vagoną apsižiūrėjau, kad mano viza pradės galioti, praėjus keturioms valandoms po to, kai kirsime Danijos ir Vokietijos sieną. Sunerimau. Kaip paaiškėjo, ne be reikalo. Įlipę į vagoną du uniformuoti vokiečių pasienio policijos pareigūnai pareiškė, kad mano – jų žodžiais tariant, *kinder* (vaikėzo) – viza kol kas negalioja. Tarpusavyje tarėsi, kaip mane – įtartina Rytų europietį – išsodinti iš traukinio. Skubiai išsitraukiau oficialų seminaro kvietimą, pasirašytą universiteto rektorės, su kvietimu jau šį vakarą dalyvauti priėmimo pas Štutgarto merą. Tituluotų asmenų raštai su antspaudais ir parašais pareigūnams, matyt, padarė įspūdį, nes man maloningai leista kirsti sieną. Taip pasiekiau Štutgartą, o vėliau ir Liudvigsburgą, kuris tiesiog pribloškė savo grožiu. Kultūros studijų seminaras vyko didingoje barokinėje pilyje, kurią supa išpuoselėtas itališko stiliaus parkas, visi dalyviai – ne tik profesoriai, bet ir klausytojai – buvo apgyvendinti šalia esančiame prabangiame penkių žvaigždučių viešbutyje. Man, atvykusiam iš varganos „vagnorinės“ Lietuvos, tvarka, ramybe ir saikinga prabanga tviskantis Liudvigsburgas atrodė pasakiška vieta...

Per priėmimą Štutgarto merijoje tarp pusšimčio kviestinių svečių išsyk atpažinau Wolfgangą Iserį – aukštą, pasitempusį, vilkintį geru kostiumu...

Kitą rytą prasidėjo seminaras. Profesoriaus Iserio grupę be manęs pasirinko archeologė iš Varšuvos, bulgarė, bebaigianti literatūros mokslų doktorantūrą JAV Duke'o universitete, albanė literatūrologė, ką tik gavusi stipendiją doktorantūros studijoms Jungtinėse Valstijose, ir lenkas, filosofijos doktorantas. Suvokęs, kad galėsiu kasdien klausytis pasaulinio garso akademiko paskaitų vos keleto žmonių draugijoje, pasijutau taip, tarsi būčiau tapęs išskirtinio klubo nariu.

Rytai rinkdavomės į „mažuosius“ seminarus, kurie dažniausiai vykdavo parke, po atviru dangumi. Kas keletą dienų popiet susiburdavome nedidelėje viešbučio salėje, kur visi mūsų profesoriai: Wolfgangas Iseris, Williamas H. Gassas (ne tik akademikas, bet ir garsus amerikiečių rašytojas postmodernistas), Paulas

B. Armstrongas, Patrickas O'Donellas, Geraldas Vizenoras (turintis šiek tiek indėnų kraujo) pakaitomis skaitydavo paskaitas visiems seminaro dalyviams, į jas ateidavo ir universiteto rektorė. Prie mūsų prisijungdavo būrelis jaunesnių mokslininkų, dirbusių anglistikos ir amerikanistikos institute. Seminaro programa numatė ir visos dienos išvykas po Vokietijos pilis, ten buvo skaitomi kadaise jas aplankusių literatūros klasikų kelionių įspūdžiai. Vakaraus netrūko pramogų – lankėmės vynuogynuose, kur degustuodavome vyną ir sūrius, susipažinome su vokiečių vyndarystės tradicijomis. Liudvigsburgo pilyje klausydavomės klasikinės muzikos koncertų, tiesa, ten rinkdavosi tokia rafinuota, išsipusčiusi publika, kad dėl kuklios savo aprangos jausdavausi kiek nejaukiai...

Kultūros studijų seminaro programa buvo nepaprastai intensyvi. Vis dėlto dvi radikalių feministės, viena iš Danijos, kita iš Anglijos, nuolatos diskutuodavusios apie feminizmo svarbą, po pirmosios studijų savaitės pasirūpino, kad būtų surengti šokiai. Prisijungė ir profesūra, Iseris su žmona irgi sušoko keletą lėtesnių šokių.

Seminaro atmosfera, nepaisant gana griežtos vokiškos tvarkos, nebuvo perdėtai oficiali ar slegianti. Vis dėlto pamiršti, ko čia susirinkome, irgi nebuvo leidžiama, ypač po to, kai keli seminaro dalyviai išsinuomotu automobiliu išrūko į Prancūzijos pasienį apžiūrėti Strasbūro. Kvietė prisijungti ir mane, bet sukliudė tai, kad buvau atvykęs su anuomet dar galiojusi sovietiniu užsienio pasu. Keturis tos išvykos dalyvius išsikvietė universiteto rektorė. Kaip būtų pakomentavusi sovietmečio spauda, pokalbis vyko „šiltoje ir draugiškoje atmosferoje“. Daugiau norinčių švaistyti studijoms skirto laiko neatsirado...

Iserio seminarui apie kultūros išverčiamumą ir tarpkultūrinį diskursą turėjome perskaityti anglų literatūros klasiko, eseisto Thomaso Carlyle'o kūrinį „Sartor Resartus“, žydų filosofo Stefano Rosenzweigo veikalą „Atpirkimo žvaigždė“, amerikiečių filosofo, estetiko Stanley'o Cavellio knygą „Stebimas pasaulis“. Apžvelgęs seminaro medžiagą, Iseris lyg tarp kitko tarė: „Žinote, Amerikoje, studentai mėgsta į dėstytojus kreiptis vardais.“ Kažkodėl pasijutome nejaukiai. Supratau, kad

iškiliam vokiečių akademikui tokie įpročiai ne prie širdies ir suskubau patikinti, kad mums, europiečiams, priimtinau savo mokytojus vadinti profesoriais...

Po keleto dienų „seminaristai“ ėmė bruzdėti. Jauni, ambicingi, kritiškai mąstantys žmonės (daugelis jau apgynę doktoratus) gana skeptiškai vertino Berklio profesoriaus Geraldo Vizenoro paskaitas, ypač jo grožinės literatūros kūrinį „Lokė“, skaitytą per viešas paskaitas. O mūsų grupelėje studijuojanti bulgarė (bebaigianti doktoratą pas Juliją Kristevą, matyt, todėl labai pasitikinti savimi) pareiškė prigriebsianti „tą Iserį“ su visomis jo teorijomis. Pakvipo akademiniu iššūkiu. „Seminaristės“ apibertas kritiškais klausimais, profesorius ramiai ir grakščiai, retsykiais šypeldamas (regis, puikiai perpratęs provokaciją) leidosi į intelektualinę ekskursiją po literatūros istoriją ir vokiečių filosofiją. Po poros užsiėmimų karingoji bulgarė pasidavė, o vėliau tapo aistringa „to Iserio“ šalininkė.

Per rytinius užsiėmimus profesoriaus žmona Lore įsitaisydavo kur nors netoliese su knyga arba mezginiu, o popiet jiedu eidavo pasivaikščioti aplink parko tvenkinius. Kartais prie jų prisijungdavo kuris nors iš kolegų, kartais Iseris pakviesdavo draugėn ir šių eilučių autorių. Jis gyvai domėjosi Lietuvos nepriklausomybės byla, klausinėdavo apie lietuvių kelią laisvės link. Seminarui artėjant į pabaigą, profesorius vėl pasiūlė pasivaikščioti. Ir netrukus dalykiškai pasiteiravo, kokie mano ateities planai. Paklausė, ar nenorėčiau akademinės karjeros tęsti Vokietijoje, jo universitete. Paaiškino, kad būtų geriausia, jei atvykčiau po kelerių metų, jau apgynęs doktoratą. „Padirbėjęs penketą metų mano asistentu, galėsi rinktis bet kurį pasaulio universitetą“, – patikino profesorius. Netikėtai atsivėrė anksčiau nė nesapnuota akademinė perspektyva. Apstulbęs tylėjau. Supratęs mano būseną, Iseris neskubino: „Grįžęs rimtai pagalvok apie tai, ką kalbėjome“, – pasakė. Pažadėjęs apsvarstyti pasiūlymą, pasiteiravau, ar profesorius nenorėtų kada nors apsilankyti Lietuvoje. Atsakė, kad Baltijos šalys, ypač Lietuva, pirmoji pradėjusi ardyti Sovietų Sąjungą, jį labai traukia. Jei susiklostytų palankios aplinkybės, po viešnagės Lietuvoje norėtų pasiekti Karaliaučių, kad aplankyti Immanuelio Kanto kapą...

...Baigiantis vasarai, grįžau į Lietuvą. Nors profesoriaus pasiūlymas masino, priimti tokį akademinį iššūkį nebuvau pasirengęs. Be kitų dalykų stabdė ir tai, kad „didžioji teorija“ (*high theory*), kalbant akademiniu žargonu, tuomet nebuvo mano siekiamybė. Vis dėlto tiesaus atsakymo kurį laiką vengiau. Dar Liudvigsburge Iseris užsiminė, kad galėtų atsiųsti man reikalingos akademinės literatūros. Viename iš laiškų parašiau, kad norėčiau turėti jo „Skaitymo aktą“, dar keletą teorinių veikalų, tarp jų ir Ivano Illich'o knygą „Teksto vynuogyne“. Mano prašymą profesorius patenkino, tiesa, Illich'o knygos tiražas buvo jau parduotas. 1995 m. išleistą Štutgarto kultūros studijų seminaro paskaitų rinkinį „Kultūra ir vaizduotė“ profesorius atsiuntė man su autografu ir priedašu „Mūsų susitikimui Štutgarto seminare 1993-iaisiais atminti“.

Vieną iš akademinų tekstų, paskelbtų „Kultūroje ir vaizduotėje“, nutariau išversti į lietuvių kalbą. Tai buvo nemenkas iššūkis, nes šiame tekste Iseris operavo sudėtingu keleto disciplinų, tarp jų kibernetikos ir bendrosios sistemų teorijos, žodynu. Konsultacijomis, patarimais man pagelbėjo Bronys Savukynas, jis ir išspausdino Iserio tekstą „Apie išverčiamumą: interpretacijos kintamieji“ *Kultūros baruose*. Tai pirmoji Iserio publikacija, pasirodžiusi lietuvių kalba. Sovietmečiu jo veikalai buvo priskirti „vakarietiškam formalizmui“ ir įtraukti į akademinį *Index librorum prohibitorum*.

Žurnalo numerį, kuriame buvo paskelbtas jo teksto vertimas, nusiunčiau profesoriui. Gavau laišką su nuoširdžiais komplimentais žurnalo turiniui ir išvaizdai. Pasirodo, Iseris įdėmiai perskaitė visų tekstų angliškas santraukas.

* * *

1996–1997 m. šmėstelėjo viltis profesorių pakviesti į Lietuvą. Keletą metų iš eilės kartu su literatūrologu Rimantu Skeiviu ir lituanistu Ramūnu Korsaku, baigusių stažuotę Iliojaus universitete, dalyvavau Šiaurės ir Baltijos šalių literatūros kritikų konferencijose. Kolegos skandinavai vieną iš susitikimų pasiūlė surengti Lietuvoje. Pagalvojau, kad tai būtų puiki proga plenariiniu pranešėju pakviesti Wolfgangą Iserį. Lietuvos uni-

versitetai lėšų kviesti profesoriams tuo metu, žinoma, neturėjo, bet jau veikė Atviros Lietuvos fondas, kurio valdybos pirmininku neseniai buvo tapęs tam tikruose sluoksniuose žinomas literatūrologas. Tad per vieną ALF'o finansuotų knygų pristatymą neformalioje aplinkoje naująjį pirmininką pasiteiravau, ar fondas remtų tokį renginį. Atsakymas apstulbino. „Susikviesi čia visokius savo draugus...“ – priekaištingai numykė literatūrologas. Nesupratau, ar jis mano, kad žmonės, sutikti konferencijose, automatiškai tampa „draugais“, ar kad į mokslo renginius, vykstančius Lietuvoje, reikėtų kviesti išimtinai „priešus“? Tačiau aiškiai supratau kitką – pirmininkas idėją palaidojo, jos nė nesvarstęs, taigi teikti paraišką fondui buvo beprasmiška.

Wolfgango Iserio knyga „Fiktyvumas ir įsivaizdavimas“ 2002 m. išleista lietuviškai. Deja, kaip prisipažino knygos vertėjas, savo neįveiktiems uždaviniams komentuoti paskyręs ištisą *Šiaurės Atėnų* puslapį, vertimas nebuvo sėkmingas. Pastaruoju metu Iserio veikalai pagaliau sulaukė ir Lietuvos literatūrologų dėmesio, yra aptarti ir pristatyti leidiniuose „XX amžiaus literatūros teorija: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams“ (2011), „XX amžiaus literatūros teorija: konceptualioji kritika“ (2010). Aušros Jurgutienės monografijoje, aptariančioje literatūros hermeneutiką, irgi pristatoma Iserio koncepcija. Deja, kaip Algis Kalėda prieš keliolika metų, taip ir Aušra Jurgutienė šio mokslininko veikalus priskiria literatūros recepcijos teorijai, nors profesorius ne kartą yra pabrėžęs, kad plėtoja „literatūros atsako“ (*Wirkungstheorie*) teoriją, o ne „recepcijos estetiką“ (*Rezeptionstheorie*).^{*} Šis skirtumas nėra elementarių niuansų reikalas. Apmaudu, kad profesoriaus veikalai Lietuvoje taip netiksliai interpretuojami jau ne pirmą dešimtmetį.

Pridedu keletą Iserio laiškų buvusiam jo seminaro klausytojui (ko gero, vieninteliam lietuviui, su kuriuo profesorius yra ilgiau bendravęs). Tikiuosi, ši kukli publikacija skaitytojams atvers lietuvišką šio iškilaus mokslininko interesų „dėmenį“.

* Plačiau žr. Wolfgango Iserio knygos *The Act of Reading*, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1978, pratarmę.

1995 kovo 8

Brangus Almantai,

ačiū tau už malonų laišką, rašytą sausio 7-ąją, ne per seniausiai man persiuntė jį laikinuoju amerikietišku adresu. Atsiprašau už pavėluotą atsakymą.

Man buvo liūdna išgirsti apie įvairias ligas, užklupusias tave po to, kai paskutinį kartą matėmės Štutgarto seminare. Nuoširdžiai tikiuosi, kad būsi atsigavęs, kai šis laiškas tave pasieks. Linkiu tau kuo puikiausios sveikatos ir kad visi tavo sumanymai dabar išsipildytų.

Žinoma, aš atsiųsiu tau savo knygą „Skaitymo aktas“, kai sugrįšiu į Vokietiją balandžio viduryje, ir keletą veikalų, kurių tau gali prireikti taviesiems užsiėmimams. Atsiųsk man trumpą sąrašą knygų, kurias minėjai laiške mano vokiškuoju adresu. Viliuosi, kad sugebėsiu gauti jas Vokietijoje.

Taip pat norėčiau padėkoti už esė rinkinį, pavadintą „Lithuanian Shift“. Kol kas užmečiau žvilgsnį tik į kelias iš jų, bet išvalgos apie Sovietų dominuojamų Baltijos kraštų erstwhile kultūrą man pasirodė labai skvarbios. Nenumatytos problemos, išnirusios po to, kai buvo atgauta nepriklausomybė, man regis, ypač gerai atskleidžia situaciją, apie kurią žmonės Vakaruose žino labai mažai. Ypač patiko tavo esė apie tai, ką vadini šiaurės atėniečiais, ir su jais susijusią naująją pagonybę.

Linkėdamas tau visko, kas geriausia savo ir žmonos vardu

Nuoširdžiai tavo

W. Iser

1995 rugpjūčio 8

Brangus Almantai,

ačiū tau už malonų liepos 2 dienos laišką, kurį gavau grįžęs į Konstancą. Nors trumpą akimirką buvau čia ir balandžio viduryje, bet man teko daugiau ar mažiau paskubomis vykti į Bazelį, Šveicariją, kur dėščiau visą vasarą.

Atskirame voke išsiųsiu tau ir „Skaitymo aktą“, ir Štutgarto seminaro leidinį, kuriame įdėtos tuo laikotarpiu mano skaitytos paskaitos. Kai knygos tave pasieks, pranešk man, kad jas gavai. Kartais knygų siuntiniai į Rytų Europos šalis pasimeta.

Dėl kitų knygų, kurias įtraukei į sąrašą, bijau, tau teks truputį palūkėti, galėsiu jas nupirkti tik Jungtinėse Valstijose. Nėra prasmės užsakyti jų iš čia, nes bus uždėtas importo mokestis. 1996-ųjų pradžioje vėl būsiu Kalifornijoje ir ten pasirūpinsiu išpildyti tavo prašymą.

Likusią metų dalį būsiu namuose, tęsiu su vertimo teorija susijusį savo projektą, kurio pirmasis žingsnis buvo mano pasakaita „Apie išverčiamumą“.

Gerai laikykis! Linkėdamas puikios vasaros,

Širdingai tavo

(Wolfgang Iser)

1995 rugsėjo 26

Brangus Almantai,

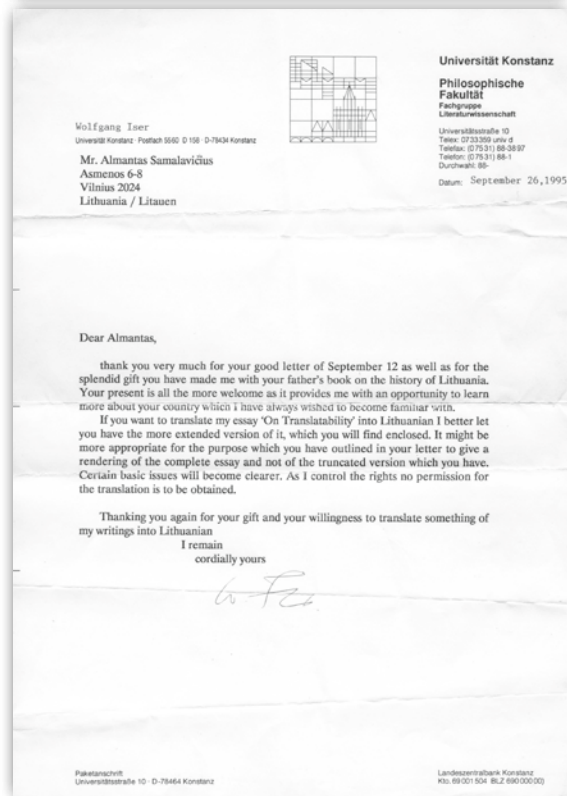
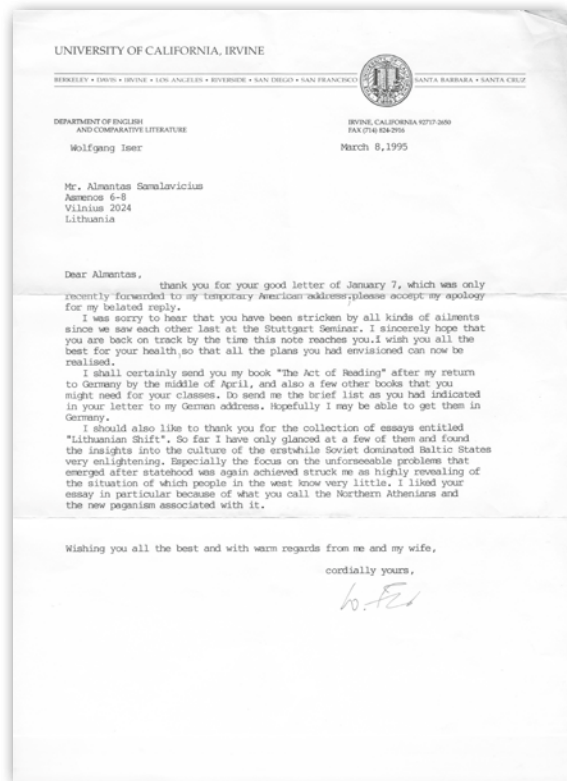
labai ačiū tau už tavo malonų rugsėjo 12 dienos laišką ir už nuostabią dovaną – kad atsiuntei man savo tėvo knygą apie Lietuvos istoriją. Ši dovana ypač maloni todėl, kad ji leidžia man daugiau sužinoti apie savo šalį, su kuria visada norėjau geriau susipažinti.

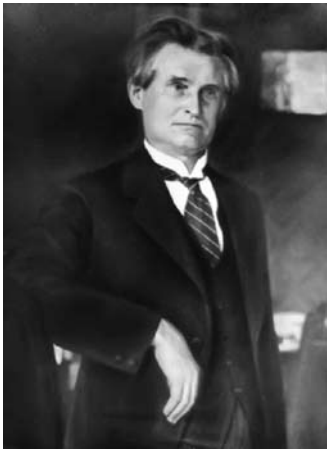
Jei norėtum į lietuvių kalbą išversti mano esė „Apie išverčiamumą“, imkis verčiau išplėstinio jos varianto, kurį rasi pridėtą prie laiško. Veikiausiai tam tikslui, kurį nusakei savo laiške, labiau tiks išbaigtos esė, o ne sutrumpinto jos varianto, kurį turi, vertimas. Kai kurie esminiai klausimai taps aiškesceni. Kadangi pats kontroliuoju autorines teises, nereikia rūpin-tis jokių leidimų vertimui.

Dar kartą dėkodamas už tavo dovaną ir norą išversti kai ką iš mano raštų į lietuvių kalbą

lieku širdingai tavo

W. Iser ■

Kęstutis SKRUPSKEĻIS

KAZYS GRINIUS – POLITIKAS IŠ REIKALO, GYDYTOJAS IŠ PAŠAUKIMO

Prezidento postas vainikuotų bet kokio politiko karjerą, tačiau Kazys Grinius buvo neeilinis politikas. Štai 1926 m. birželio 8 d. naujasis Seimas išrinko jį prezidentu, o birželio 26 d. Kaune jis dalyvavo *Draugijos kovai su tuberkuliozu* skyrių atstovų suvažiavime, bet ne kaip garbės svečias, o kaip savo pareigas toliau einantis laikinosios centro valdybos pirmininkas. Pristatė draugijos veiklos planą ir sąmatą. Beje, renkant naują centro valdybą, jis laimėjo vos vienu balsu – 16 už, 15 prieš.¹ Sunku įsivaizduoti prezidentą Smetoną be frako, be uniformuotų palydovų, dar sunkiau – svarstantį, kaip efektyviau paskirstyti kuklų, vos 8 000 Lt draugijos išdą.

Jau parašytos dvi Griniaus biografijos – Alfonsas Eidintas (1993) ir Gediminas Ilgūnas (2000) pristato jį kaip atgimimo veikėją, kairiųjų pažiūrų visuomenininką, politiką. Tačiau abu autoriai tik prabėgomis pamini tai, kuo Grinius rūpinosi nuolatos, – mokslinės medicinos populiarinimą ir tautos sveikatą. 1912 m. Grinius rašė: „*Sveiki vaikai yra ne vien tėvų, bet visos tautos turtas.*“² Manau, tai nuoroda į pagrindinį jo gyvenimo darbą: politikas jis buvo iš reikalo, o gydytojas – iš pašaukimo.

Abu biografai paskelbė tą pačią Griniaus rašinių bibliografiją, parengtą Zitos Medišauskienės. Sužinome, kad į knygas įtraukta tik dalis „*itin gausios K. Griniaus publicistikos [...] visai atsisakyta medicininių straipsnių*“.³ Sprendimas suprantamas: sumedžioti begalę – kokius du šimtus – slapyvardžiais pasirašytų ir visai nepasirašytų gabaliukų yra milžiniškas darbas, mažai teišryškinantis Griniaus kaip visuomenininko ir politiko veiklą. Kita vertus, jo rašiniuose, skirtuose medicinai populiarinti, ypač ryškiai atsiskleidžia savita jo asmenybė.

Jei vartotume terminą, kuriuo piktnaudžiavo sovietų propaganda, Grinius buvo liaudies sūnus. To negalima pasakyti apie daugelį kitų kaime augusių inteligentų, nes, einant mokslus ir gyvenant mieste, liaudiškumas dažniausiai išsitrina, juo labiau kad sąmoningai siekiama nuslėpti visus kilmės iš prasčiokų pėdsakus. Jeigu akcentuotume ne kilmę, bet galvosėną ir manieras, dauguma komunistų vadų nebuvė liaudies sūnūs, sociologiškai žvelgiant, jie užaugo kaip buržujai. O Grinius daug ką iš kaime praleistos jaunystės išsaugojo iki pat mirties. Jis turėjo nuostabią atmintį: norintiems sužinoti, kaip kaimo virtuvė-

se po gospadinių kojomis maišydavosi ėriukai, vaikai, vištos, kiek sienomis laipiodavo tarakonų, arba ketinantems išmokti skaldyti balanas, iš avių lajaus pasigaminti žvakių, užteks perskaityti jo atsiminimus, paskelbtus 1926 m.⁴ Vėliau išėivijoje jis rašė nesiremdamas nei dienoraščiais, nei dokumentais, nes viskas liko okupuotoje Lietuvoje. Nepaisant to, atsiminimai kupini vardų, datų, smulkiai aprašytų įvykių. Medicininiuose rašiniuose apstu liudijimų, kaip kaime sirgta, kaip gydyta. Jo išsaugotas kaimiškas žodynas turėtų būti aukso kasykla kalbos istorikams. Suprasdamas, kad tuos raštus skaitys menko išsilavinimo žmonės, jis liaudiškai aiškino ne vien medicinos laimėjimus, bet ir mokslo teorijas. Neatrodė, kad į paprastus žmones būtų žiūrėjęs iš aukšto: ką galvojo, tą ir parašė, be menkiausios užuominos, esą kaimiečiams geriau nė nereikia. Manau, teisingas Albino Rimkos teiginys, kad Grinius „*nesidrovi draugauti ir viešai rodytis su paprastais sodžiaus žmonėmis kaip lygus su lygiais*“.⁵

Kyla pagunda jo raštus cituoti ištiesai, nes daug kas čia skamba tarytum smagus anekdotas. Bet prieš šimtą metų kitaip šviesti krašto žmonių nė nebuvo įmanoma. Reikėtų pridurti, kad juokas čia nepiktas, niekas nėra išjuokiamas, menkinamas. Stačiai linksma įsivaizduoti save, technologijų išlepintą miestietį, atsidūrusį sename kaime. Tai padeda suvokti, kokį ilgą kelią lietuvių inteligentijai teko įveikti nuo Griniaus jaunystės iki mūsų laikų. Pavyzdžiui, tarp Amerikos ano meto ir dabartinės inteligentijos skirtumas yra gerokai mažesnis.

Laikui bėgant, Grinius įsitikino, kad esama glaudaus ryšio tarp žmonių sveikatos ir krašto gerovės. Citavau jo teiginį, kad sveiki vaikai yra didelis tautos turtas. O štai jo spėlionės, kodėl lietuviai skursta: „*Daug randama priežasčių, kodėl mums namie duonos nepritenka. Verčiama bėda ant tingumo, tamsumo, nerangumo, blogo valdymo sutvarkymo, ant žemės reformos ir dar ant ko kita. Bet maža kam ateina galvon tai, kad mes esame neturtingi, nedarbštūs ir nedarbingi dėl to bent ne iš mažos dalies, kad esame per daug liguisti, jog per dažnai ir per ilgai sergame, jog sveikatos rei-*

kalai pas mus yra labai užmiršti.“ Taigi skurstame, nes nesuprantame švaros, tyro oro, švaraus vandens ir apskritai higienos reikšmės. Tai itin atsiliepia kūdikių mirtingumui, kuris, atsižvelgus į pažangesnius kraštus, galėtų būti perpus mažesnis.⁶ Panašias sąsajas tarp žmonių sveikatos ir tautos gerovės pačioje nepriklausomybės pradžioje išvelgė ir Griniaus redaguojamoje *Sveikatoje* išdėstė gydytojas Danielius Alseika: „*Tik sveikas žmogus tegali būti laimingas, tik sveika tauta tegali sutvarkyti savo gyvenimą taip, kad lengva būtų eiti į gerą arba laimingą ateitį.*“⁷

Pasak Griniaus, būtina sveikos tautos sąlyga yra žindančios motinos: „*Tos tautos pralenks kitas, kuriose bus daugiau motinų, savo krūtimis maitinančių kūdikius.*“ Esu skaitęs ne vieną prigimtinių teisių sąrašą, bet, kiek žinau, tik vienas Grinius įtraukia vaiko teisę į motinos pieną: „*Motinos pienas yra kūdikio savastis ir niekas neturi teisės jos atimti.*“ Žindyti yra patriotinė motinų pareiga. Jo argumentas pakankamai logiškas: tautos gerovė priklauso nuo žmonių darbingumo, darbingumas – nuo sveikatos, sveikata – nuo ugdymo, o ugdymas – nuo to, kaip maitinami kūdikiai. Jis įsitikinęs, kad žindomi naujagimiai auga sveikesni, ir daro išvadą: „*Dėl to kiekvieno patrioto yra reikalas tarp kita ko neužmiršti, kad iš mūsų kūdikių nebūtų atimamas natūralinis jų maistas.*“ Į Lietuvą iš Europos skverbiasi mada krūtimi nepenėti: „*Tai liūdni mūsų tautai reiškiniai. Tokias motinas galima išvadinti nukrypėlėmis, išdykėlėmis.*“ Reikia jas gėdinti: „*Čionai darosi plati dirva patriotams, kunigams, gydytojams ir šiaip susipratusiems žmonėms.*“⁸

Tikėtina, kad rašinyje „*Krūčių įdegimas*“ slepiasi ir tautininkų režimo kritika, nes šį straipsnį Grinius rašė, praėjus vos metams po perversmo. Politinę interpretaciją siūlo ilgoka pastraipa apie didelį pataikūną Damoklą, kuris, galų gale pastebėjęs virš jo galvos kabantį kardą, suprato: „*Ant diktatorių galvos visada aštrus kalavijas kabo.*“ Mintis tokia: žindančios motinos, kaip tas Damoklas, nesupranta, kokie pavojai jų tyko – jas supa aibė nematomų mikrobu, tik ir laukiančių progos į kūną įsiskverbti ir užkrės-

ti. Žinoma, pasakyti tą patį buvo galima ir daug paprasčiau.

Šąsajas tarp sveikatos ir gerovės Grinius mėgo išreikšti skaičiais, apskaičiuodamas, kiek kokia liga ar žalingas paprotys kainuoja. Pasirodo, lietuviai persivalgo, ir tai, jo apskaičiavimu, per metus kraštui padaro 125 milijonus rublių nereikalingų išlaidų, taigi persivalgymas pirmiausia „atsiliepia į kišenių“. Laimingesni „mūsų žydėliai“, mažiau valgantys, bet tokie pat darbingi: „Ar jie yra atsinešę iš karštos Palestinos mažesnių skilvių, ar brangus košerio valgis privertė per ilgus amžius jų skilvius susitraukti?“⁹ Pastaba apie skilvių susitraukimą, beje, yra užuomina į evoliucijos teoriją, kuri šiuo atveju suprantama labai paviršutiniškai. Lengva ir neteisingai suprasti pastabą apie žydus, nors pats Grinius dažnai laiko juos sektiniais pavyzdžiais, iš kurių turėtume mokytis švaros ir sveikos gyvensenos. Pavyzdžiui, aiškina, kodėl Rusijos imperijoje pagal statistiką Lietuvos gyventojai radosi tarp blaiviausių: „Bet čia turbūt parodydavo mus geresnė šviesoj, negu verti buvom. Mat mes turėjome apie 14% žydų, kurie yra labai blaivūs žmonės ir maža monopolinės gerdavo.“ O antai okupantai vokiečiai, save laikantys aukštesnės kultūros atstovais, „gyvuliškai maukdavo tą pačią mūsų naminę degtinę“.¹⁰

1937 m. sausio 11 d. kalbėdamasis su XX amžiaus korespondentu, Grinius pabrėžė, kad investicijos į sveikatos sistemą tikrai atsiperka. Lietuvoje per metus būtų galima išgelbėti kokius 5 000 gyvybių, metinį mirtingumą sumažinant nuo 35 000 iki 30 000. O kitų kraštų apskaičiavimai rodo, kad „įdėtas kapitalas kovai su ligomis kelis kartus net apsimoka“. Beje, jis pabrėžia, kad lietuvių kūdikių mirtingumas yra kokius tris, keturis kartus didesnis negu Lietuvos žydų.

Daug sveikatos negerovių kyla todėl, kad mokslinės medicinos žinios retai ką pasiekia: žmonės paprasčiausiai nemoka švariai ir sveikai gyventi, lietuvių galvosena labai menkai paveikusi mokslinė medicina. Kalčiausi čia kalbiniai, tautiniai, klasiniai barjerai, inteligentią izoliavę nuo lietuvių valstiečių: „Mūsų inteligentijos įtaka į liaudies higienos žinyną

nedidelė buvo. Nei dvarininkai, nei valdininkai, daugiausiai svetimos (lenkų, rusų, vokiečių, žydų) kultūros žmonės, atskirti nuo liaudies, nedaug tegalėjo suteikti jai ir medicinos žinių.“¹¹ Jis prisimena caro laikus, kai, epidemijai kilus, atvažiavęs pareigūnas „žmonėms nesuprantama kalba“ mokydavo, ką reikia daryti.¹² Griniaus rašiniuose, skirtuose medicinos žinioms populiarinti, akivaizdi instrumentinė lietuvių kalbos vertė: siekiant kelti plačiųjų masių gerovę, būtina informaciją skleisti joms suprantama kalba.

Visur daug naujovių plečiasi horizontaliai, informacija teka žmonių kasdieninių socialinių ryšių kanalais, o didelė lietuvių dalis bendraudavo tik su tokiais kaip jie patys, apie mediciną, švarą, higieną tiek pat mažai nusimanančiais. Iki savos valstybės sukūrimo žmonių, informuotų apie naująją mediciną ir mokančių lietuviškai, buvo labai nedaug. Retam lietuviui pasitaikydavo proga su žinovais išsiaiškinti ar atsitiktinai kokią naujieną nugirsti. Juo labiau kad dėl menko išsilavinimo daug ko suprasti jie net nebūtų įstengę. Taigi trūko ne vien švietėjų, bet ir žmonių, gebančių gaunamą informaciją suprasti, ja pasinaudoti. Grinius rašo daugiau tikėjęsis iš kunigų, nes jie turi progų su žmonėmis bendrauti, bet ir šie jį nuvytlė, nes platesnės švietėjiškos veiklos retas kuris ėmėsi.

Liaudies medicinos Grinius nemenkino, kartu pripažino, kad apie ligas ir jų gydymą žmonės pasakoja daug nebūtų dalykų. Pavyzdžiui, aiškino: „Nei iš dantų gedimo, nei iš karščio, nei iš rujojimo šunes nepasiunta – tai tik pasakos.“¹³ Šundaktarystę skyrė nuo liaudies medicinos: šundaktariai yra apgavikai, jų tikslas – pelnas. Plačiau aptaręs, kodėl homeopatinis gydymas neduoda naudos, pabrėžė, kad homeopatija „yra tinklas neišmanėlių skatikams gaudyti“.¹⁴ Gana moderniai aiškino, kodėl šundaktariams sekasi, kodėl atrodo, kad jie tikrai išgydo: „Bepig liga išgydyt, kai jos nėra.“ Pavyzdžiui, įkandus pasiutusiam šuniui, susergera gal tik pusė žmonių, bet, kadangi liaudis to nežino, visi mano, esą „tam tikri nuo pasiutimo nužadėtojai [...] ką tai šnabždėdami ligą nuveja“. Galima pridurti, kad nuo daugelio ligų žmonės pasveiksta, nesvarbu, ar gydomi, ar negy-

domi, ar pasikviečia gydytoją, ar šundaktarį, tik paskutinioji niekada nei pati išgyja, nei pasiduoda gydytojų ar šundaktarių pastangoms.

Liaudies mediciną Grinius vertina atlaidžiai: „*Negalima sakyti, kad liaudies prietarai visada sveikatai būtų absoliučiai blogi. Kai kurie jų net daro žymios naudos žmonių sveikatos užlaikymui.*“ Jis netgi siūlo reabilituoti žodį *prietaras*, nes tas „*žodis dabar yra kiek sukompromituotas*“. O kilęs jis iš veiksmažodžio *pritirti*: „*Tai būtų prityrimo išvados, padarytos iš ilgų metų pastebėjimų.*“ Pavyzdžiui, lietuvių paprotys prie šaltinių statyti kryžius: „*Juk tai tikriausias esamomis aplinkybėmis apsaugojimas vandens nuo užteršimo: niekam neateis galvon prie kryžiaus [...] dasileist kokio nešvarumo.*“¹⁵

Kita vertus, jis nevengia ir kritiško žodžio. Pavyzdžiui, dėl mirusiojo nuo užkrečiamos (limpamos – to meto kalba) ligos šermenų perspėja: „*Jei atsitai-ko nuo skarlatinės kam pasimirti, tai nekelkite tokių skaitlingų šermenų, nesilankykite visomis gaujomis numirusio kambaryje, negerkite ir nevalgykite tenai.*“¹⁶ Daug žalos padaro Lietuvos kaimuose paplitęs kūdikių vystymas, kai šie apvyniojami tiek, kad negalėtų pajudėti. Motinos teisinasi, esą nesuvystyti kūdikiai išaugtų kreivomis kojomis, jiems išsiveržtų „bambutė“, jie nagais akis išsidraskytų. Visa tai netiesa: standus vystymas neleidžia kraujui tekėti, suspaudžia pilvą ir krūtinę, vaikas šunta nuo šlapimo ir prakaito.¹⁷ Apskritai Grinius negaili karčių žodžių lietuvėms motinoms, kurios, palyginti su žydėmis, vaikais nesirūpina, nes rūpintis jais nemoka.

Nedaug ką galima prikišti patarimams, kad reikia valytis dantis, praustis su muilu, gyventi higieniškai, tinkamai prižiūrėti kūdikius. Bet kartais ir jam sveiką protą užtemdo gilūs prietarai. Antai jis mano, kad onanizmas kenkia sveikatai, nors, pasak jo, ir ne tiek, kaip dažnai gąsdinama. Su šiuo nesveiku įpročiu reikia kovoti. O svarbiausia – stengtis neleisti to pradėti. Kokiomis priemonėmis? Kartais mažiems vaikams gelbsti toks būdas: „*atsinešus dideles žirkles ir peilį ir pagąsdinus, joguei bus operacija, jei taip darys*“. Giliau XIX a. galvosenoje įsitvirtinęs toks receptas:

„*Reikia užvesti tokis papratimas, kad kas rytas nuogas vaikas nupilti kambario vandeniui, nervai sustiprės ir onanizmui atsispirs.*“¹⁸ Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad panašius patarimus apie valios grūdinimą šaltu vandeniui dosniai dalijo ir Amerikos to meto dorovės puoselėtojai. Vėliau Grinius šia tema rašė blaiviau, bent jau savo redaguojamuose leidiniuose.

XIX a. mokslo pažanga neatsiejama nuo biologijos mokslų: intensyviai tyrinėtoms smegenų ir nervų sistemos funkcijoms, buvo sukurtos teorijos apie jų veikimą, bendrais bruožais išsilaikusias iki mūsų laikų. Atrasta, kad žmonių kūnuose gyvena daugybė nematomų gyvių, naudingų ir kenksmingų, sužinota, kad saulė ne vien šildo ir šviečia, ji siunčia įvairiausių spindulius, tiek gydančius, tiek žalingus. Biologijos mokslų pažanga labai paveikė gydymo meną – mokslinė medicina yra vienas didžiausių XIX a. vaisių. Seniau buvo sunku žolelių prisirinkusių kaimo žiniuonę atskirti nuo tikro gydytojo, nes jie abu rėmėsi tradicija ir savo patirtimi. Senesniais laikais tiek liaudies mediciną, tiek gydytojų praktiką lėmė patirtis ir spėlionės, nors kartais jos ir pasirodydavo teisingos. Naujaisiais laikais svarbesnės tapo ne tradicijos ir asmeniškai gydytojų stebėjimai, bet tyrinėjimai, ieškant ligos priežasčių ir būdų, kaip ją išgydyti.

Griniui svarbiausia, kad ir paprasti žmonės Lietuvoje galėtų džiaugtis mokslinės medicinos laimėjimais. Tuo tikslu jis ne tik populiarino žinias apie higieną, apie ligas, bet ir aiškino medicinos teorijas, dažnai darydamas tai gąsdinamai spalvingai, kaip ir pridera liaudies vaikui. Pavyzdžiui, rašė: „*Aplink mus, visuose daiktuose knibždėte knibžda milijonai nežiūrimų gyvūnelių, mikrobu, kurie tik laukia, kad per kokį odos įdrėskimą įlįstų į mūsų kūną ir tarpintų į jį pūlius.*“ Ne vieną turėjo priblokšti žinia, kad žmonės supa tūntai nematomų gyvių: pratusiems tenkintis kasdieniniu stebėjimu, sunkoka suvirškinti tokią mintį. Taip Lietuvos kaime ėmė skliti žinia apie Pasteuro atradimą, kad daugelį ligų sukelia aplinkoje tūnančios bakterijos. Grinius nepamiršo informuoti ir apie imunitetą: menko įdrėskimo pakanka, „*kad pro tokius vartus prilįstų tų streptokokų. Kūnas,*

gavęs tokių svečių, nepasilieka ramus. Jis ima su jais kariauti: sukviečia ton vieton daugybę taip vadinamų baltųjų kraujo rutulėlių arba kitaip leukocitų. Šie kaip kareiviai puola streptokokus.“ O nuo lavonų sklinda nuodai, kuriuos kraujas išnešioja po visą kūną. Todėl būtina laikytis švaros, ypač gimdyvėms, „*idant tu streptokokų į krūtį neįeiti*“.

Panašiai spalvingai jis aiškina seksualinių funkcijų fiziologiją: „*Vyriškoji sėkla dirbasi tam tikruose įtaisuose – kiaušuose. Iš čionai gana ilgais takais gali ji prieiti prie moteriškės gumbos, o iš čia prie moteriško kiaušelio.*“ O „*pakliuvę į moteriškės lyties įtaisas*“ spermatozoidai, prasigręžę „*kiaušelio apvalką*“, „*padaro tikrą revoliuciją*“.¹⁹

Kitu atveju aiškindamas, kad epilepsija veikiausiai yra paveldima, jis nenusigąsta materialistinės žmogaus sampratos ir plėtoja psichologiją be sielos: „*Nuomarius prasideda nuo negero galvos smegenų veikimo, nes smegenyse yra žmogaus protas, atmintis, susipratimas, ko nuomariui užėjus žmogus nustoja. Taipgi smegenyse randasi ir tampymo įtaisos vidury.*“²⁰ Beje, „*tampymo įtaisos*“ – tai į mokslinį žodyną, deja, nepatekęs pavadinimas tos smegenų dalies, kuri valdo motorines organizmo funkcijas.

Taigi juoką keliančių teiginių netrūksta, tačiau reikia atsiminti, kokia sunki buvo Griniaus užduotis, – jokie mokslo neragavusiems kaimiečiams suprantamai pristatyti naujausius biologijos mokslų atradimus. Žmonėms, niekada nemačiusiems mikroskopo, sunku aiškinti apie nematomus mikrobus, streptokokus, spermatozoidus... Grinius bando sąžiningai juos informuoti, pridurdamas, kad mokslai daug ko irgi nesupranta. Štai ką jis rašo apie staigų reumatizmą: „*Tikros tos ligos priežasties arba sėklos dar nesurado. Bet aišku, kad čionai užteršią kraują kokie tai nuodai. Tai gali būti [...] mažytėliai gyvūnėliai, mikrobais vadinami, arba tų mikrobo nuodai.*“²¹

Švietėjiškas jo darbas liudija gilią pagarbą paprastam žmogui – beraščius reikia apšviesti, kad jie gebėtų tvarkytis savarankiškai. Grinius piktinosi tais, kurie žmones klaidina: „*Be reikalo, kunigėli, platini tarp žmonių tokias žinias, kurios gali artimo sveika-*

tai užkenkti.“ Šie žodžiai adresuoti kitam mokslo populiarintojui – kunigui Jonui Balvočiui (1842–1925), kuris J. Geručio slapyvardžiu 1907 m. išleido vokiškos knygos „Sveikata“ vertimą. Ten aiškinama, esą nuo rauplių skiepytis pavojinga, nes skiepai tėra sifilio nuodai. Grinius taip atpasakojo tos knygos turinį: skiepus išradęs anglas „*sodžiaus barzdaskutys*“, kurio „*merga*“ turėjusi sifilį ir „*jais užkrėtė savo pono karvę, o ponas pavertė juos į skiepus žmonėms*“. Tačiau Gerutis turėtų žinoti, kad sifilis „*nei kokiū būdu karvių negali užkrėsti*“. Nors iš tikrųjų atsiranda gydytojų, kurie įspėja nesiskiepyti, „*reikia žinoti, kad tarp daugumo ir daktarų atsiranda visokių. Kam jie kartais niekus rašo, kas juos tesupaisys. Kantri popiera viską pakelia, o lengvatikiai Geručiai tuos niekus toliau platina.*“²²

Bet kaip paprastam žmogui atskirti, kas niekus rašo, – ar pats Grinius, ar kunigo minimi gydytojai? Atsakymas paprastas: kuo žmonės bus šviesesni, tuo geriau jie susigaudys. Todėl reikia skleisti ne vien žinias, bet ir aiškinti teorijas, tada visi supras mokslų galimybes, jų ribas.

Gal dažniausiai Griniaus kartojama mintis tokia: mūsų tyko begalės nematomų gyvių, nuo kurių apsiginti galima, stropiai užlaikant švarą. 1915 m. vasarą jis aiškino, kaip po karo reikėtų atstatyti sugriautus trobesius: „*Sveikas gyvenamas butas turi būti sausas, šviesus, lengvai išvėdinamas, šiltas, neankštas, tyras.*“ O senieji trobesiai buvo ligų židiniai. Štai kaimo virtuvė: „*Molinė asla, kampe statinė su pelais, kitame kampe taip vadinamas „myžupis“, t. y. pažliugusi, pamazgomis kasdien laistoma vieta. [...] Virtuvėje turi prieigą vištos, antys, paršiukai, ėriukai, kartais ir veršiukas. [...] virtuvė, kur gamina svarbiausius mums dalykus, turėtų būt švariausia bute vieta.*“ Apie mikrobus nusimanančiam skaitytojui iškart prieš akis iškyla šiurpinantys virtuvėje tykančių nematomų priešų vaizdai, nors pats Grinius mikrobo čia nemini. Rašinys ypač įdomus tuo, kad smulkiai pasakojama, kaip kaime statyta ir kaip, atsigauinant po karo, reikėtų statyti. Jis supranta, kad moderni statyba – dideli, dvigubi langai, izoliacija nuo drėgmės, medinės

grindys – labai brangi. Bet ir čia yra išeitis – reikia steigti draugijas, kurios teiktų ilgalaikes paskolas.

Grinius numato dar baisesnių karo pasekmių – tai pūvantys lavonai. Priminęs apie mikrobus, smulkiai išaiškinęs, kaip reikia negyvėlius dezinfekuoti ir laidoti, pabrėžęs, kad to imtis turi vyresnybė, primena: „Bet ir patiems gyventojams privalu savo švarumu rūpintis, nes ne visuomet susilauksi laiku patarimo iš šalių.“²³ Tai bene pagrindinė švietėjiškos Griniaus veiklos mintis – patys žmonės turi mokytis ir tvarkytis.

Nuo anų laikų mus skiria didžiulė tiek medicinos, tiek tautos pažanga. Bet prisiminkime, kad Grinius, populiarindamas modernią mediciną, turėjo derintis ne prie išprususių miestiečių, o prie mažaraščių kaimo žmonių. Jis puikiai suprato, kad lietuviai imperijos užkampyje skurdo ne vien dėl diskriminacinės caro politikos, bet ir dėl to, kad įvairūs luominiai, tautiniai barjerai trukdė šviesuomenei bendrauti su liaudimi. Lietuviškai nemokantys, lenkuojantys aristokratai, valdininkai ir mokytojai rusai, miestiečiai žydai nesugebėjo, gal ir nesistengė plačiau paskleisti modernaus mokslo žinių, kurios yra būtina sąlyga užtikrinti tautos gerovei. Pabrėžiui: čia kalta ne vien pikta valia ar nevykusi imperinė politika, dar kaltesnė pati socialinė situacija, neleidusi, kad svetima, dažnai lietuviškai nemokanti šviesuomenė bendrautų su krašto žmonėms. Tokiame socialiniame fone išskyla savos, nepriklausomos valstybės būtinybė.

Esame pratę pabrėžti politines savo valstybės ištaškas, pavyzdžiui, pasipriešinimą spaudos draudimui, visi esame girdėję ir apie didingą Lietuvos praeitį, Žalgirio pergalę, ir t. t. Griniaus veikla išryškina kitą, manau, svarbesnį – būtent socialinį aspektą: nepriklausoma Lietuva buvo ne romantikų svajotojų kūrinys, ją sukūrė darbštūs, tokie kaip Grinius, žmonės, supratę, kad sava valstybė yra būtina jų gerovės sąlyga.

Senoji valstybė buvo siauro „profilio“ – ji rinko tik mokesčius, ėmė rekrutus į kariuomenę, gynė valdančiųjų luomo privilegijas, menkai rūpindamasi visų socialinių sluoksnių gerove. Naujaisiais laikais valstybėms tenka rūpintis švietimu, sveikata, infrastruktūra, verslo ir ūkininkavimo sąlygomis. Žmonių gerovė da-

bar daug labiau priklauso nuo valstybės veiklos negu ankstesniais laikais. Manau, tautinių valstybių iškilimą galima suprasti, tiktai atsižvelgus į modernios valstybės pobūdį. Tačiau tai pernelyg plati tema, kad tinkamai ją išplėtotume be parengiamųjų darbų. ■

¹ Metinio susirinkimo protokolas, *Kova su džiova*, 1926 m. rugsėjo mėn., nr. 1, p. 14–34.

² Kazys Grinius, Apie šeimynos laimę, *Sveikata*, 1912 m. kovas, nr. 2.

³ Alfonsas Eidintas, Kazys Grinius: ministras-pirmininkas ir prezidentas, Vilnius: *Mintis*, 1993, p. 200; Gediminas Ilgūnas, Kazys Grinius, Vilnius: *Pradai*, 2000.

⁴ Kazys Grinius, Atsiminimai, *Varpas*, 1926 m. (jubilinejinis numeris), p. 64–145. Kelias spalvingesnes pastraipas cituoja ir Eidintas, p. 11–12.

⁵ Albinas Rimka, Iš netolimos praeities atsiminimų, *Varpas*, 1926 m. (jubilinejinis numeris), p. 212–214.

⁶ Kazys Grinius, Apie jaunosios kartos sveikatos globojimą ir apie liginines, *Sveikata*, 1927 m. vasaris–kovas, nr. 2–3. 1927 m. mirė apie 10 000 kūdikių.

⁷ Daniellius Alseika, Sveikatos reikalai Lietuvoje, *Sveikata*, 1918 m. gruodžio 25 d., nr. 1.

⁸ Kazys Grinius, Krūčių įdegimas, *Sveikata*, 1927 m. gruodis, nr. 6.

⁹ Kazys Grinius, Apie valgymą, *Sveikata*, 1920 m. kovas–balandis, nr. 2.

¹⁰ Kazys Grinius, Apie naminius bravorėlius ir apie naminį šnapsą, *Sveikata*, 1920 m. kovas–balandis, nr. 2.

¹¹ Kazys Grinius, Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe, *Medicina*, 1922 m. gegužė, nr. 5, p. 241–246.

¹² Kazys Grinius, Atsiminimai ir mintys, Tübingen, 1947, p. 92.

¹³ Kazys Grinius, Pasiutimas, *Sveikata*, 1910 m. rugsėjis, nr. 9.

¹⁴ Kazys Grinius, Apie homeopatiją, *Sveikata*, 1912 m. rugsėjis, nr. 9.

¹⁵ Kazys Grinius, Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe, op. cit.

¹⁶ Kazys Grinius, Skarlatina, *Sveikata*, 1909 m. spalio, nr. 4.

¹⁷ Kazys Grinius, Nereikia kūdikių vystyti! *Sveikata*, 1911 m. liepa, nr. 7.

¹⁸ Kazys Grinius, Apie onanizmą, *Sveikata*, 1910 m. gruodis, nr. 2.

¹⁹ Kazys Grinius, Ten pat.

²⁰ Kazys Grinius, Nuomarius, *Sveikata*, 1910 m. sausis, nr. 1.

²¹ Kazys Grinius, Reumatizmas, *Sveikata*, 1910 m. gegužė, nr. 5.

²² Kazys Grinius [Apie Geručio vertimą, kurį išleido Šv. Kazimiero leidykla], *Sveikata*, 1910 m. rugpjūtis, nr. 8.

²³ Kazys Grinius, Kai statysime namus, tai žiūrėkime, kad jie išeitų sveiki, Užmuštųjų laidojimas, *Sveikata*, 1915 m. liepos 2 d.

PASIKĖSINIMO Į JONĄ BASANAVIČIŲ MİSLĖS

Lom Palankoje 1887 m. rugpjūčio 7 d. buvo pasikėsinta į Jono Basanavičiaus gyvybę. Laiške generolui Vladui Nagevičiui 1926 m. spalio mėnesį pats daktaras tą seną įvykį aiškino taip: „*Rugpjūčio* [1887 m., – A. G.] *pradžioje vieną vakarą atėjo pas mane tūlas vietos gyventojas, melancholikas ir kiek pamišėlis Manoilovas manęs pas savo neva sergančią seserį kviesti. Pakeliui beeinant jis kiek atsiliko ir iš revolverio šovė: kulipka sužeidė man kairiąją ranką, sutriuškindama alkūnkaulį; pridurmai kitu šūviu pataikė į pečius; šovė dar ir trečią kartą, bet, man bėgant, nepataikė. Priežastis šito atentato paslapyje liko: manoma, kad tai buvo pasikėsinimas iš neapykantos svetimtaučiu; nuteistas 15 metų kalėti. O man gyvam likus, teko gana ilgai Vienoje gydytis; kulipka iš rankos išimta, bet toji, ką pečiuosna pateko, nesurasta. Ji vėliau bjauriai suerzino nervus, sukeldama kojose paraestezijų ir įvairydamą neurasteniją, nuo kurios ilgą metų eilę gydytis teko įvairiose sanatorijose ir kurortuose (Merane, Franzensbade, Karlsbade) ir kuri manęs iki šiol neapleidžia. Visas šitas martyriumas buvo pasėka to, kad buvau medicinos amatą išsirinkęs ir pamėgęs, ir kaip Hygiejaus [Higiėja – sveikatos, švaros ir sanitarijos deivė, – A. G.] dovana.“¹*

Tai, ko gero, vienintelis tekstas apie pasikėsinimą ir lemtingas jo pasekmes, pasirodęs Basanavičiui

gyvam esant, tačiau pasikėsintoją laisvėje jis sutikęs jau 1892 m., po visuotinės amnestijos. Apie tai byloja trys šaltiniai – dvi daktaro autobiografijos ir Lom Palankos senbuvių atsiminimai, kuriuos 1936 m. vasarą Bulgarijoje surinko Antanas Poška, padedamas vietinių esperantininkų. 1937–1940 m. pasirodė penkios publikacijos, iš kurių matyti, kad Basanavičiaus aprašytos aplinkybės gerokai skiriasi nuo to, ką apie pasikėsinimą prisimena lomiečiai.

Šio išpuolio priežastis Poška aiškiausiai išdėstė aušrininko mirties dešimtmečiui skirtame straipsnyje, kurį paskelbė Klaipėdos dienraštis *Vakarai*.² Basanavičius, pasak jį pažinojusių lomiečių, buvo visų mylimas, priešų neturėjo. Bet atsirado netikėlis, kuris už padarytą gerą atsilygino bandymu nužudyti. Tie kėsmai daktarui buvo žinomi, jeigu būtų grasintoją įdavęs, nieko nebūtų įvykę. Bet jis net teisme prašęs skriaudiko nebausti.

Aleksandras Ziliamskis nesugyveno su savo posūniu Aleksandru Manoilovu, kuris patėvį dažnai mušdavo. Kartą taip sumuštas, kad atsidūrė ligoninėje, pagautas pykčio, surašė testamentą, pagal kurį visas turtas atitenka ne posūniui, bet žmonai. Manoilovui pavyko gauti nuorašą, įniršęs paprašė, kad Basanavičius savo pacientą Ziliamskį nunuodytų. Daktaras atsisakė ir įspėjo eisiąs į prokuratūrą. O tas pagr-

sino: jei drįstų įskūsti, nušaus. Po kurio laiko Basanavičius vėl buvo iškviestas apžiūrėti sumuštojo ir pareiškė daugiau netylėsiąs. Grįždamas pasuko prokuratūros link, bet kelią pastojęs paciento posūnis keliskart šovė iš revolverio, tiesa, greitai atsipeikėjo ir puolė aukai į kojas. Teisme Basanavičius atsisakė duoti bet kokius paaiškinimus apie įvykį, tik prašė, kad pasikėsintojas būtų išteisintas. Toks atkaklus ty-lėjimas lėmė, kad pasklido įvairūs gandai. Spėliota, gal daktaras tapęs politinio pasikėsینimo auka, bet jis pats niekada nieko neaiškino.

Straipsnyje „Basanavičius Bulgarijaj“, kurį išspausdino *Mūsų Vilnius*, Poška rėmėsi buvusio felčerio (ligoninėje jų buvo penki) Atanaso Tričovo pasakojimu. Esą posūnis, išėjęs iš kalėjimo ir sužinojęs apie jam nepalankų testamentą, stengėsi dokumentą išvogti, o patėvį ketino nunuodyti. Kreipėsi tuo reikalui į gydytoją Basanavičių, bet šis jį pavarė ir pagrasino, kad kreipsis į prokurorą. Felčerio pasakojime yra neaiški vieta: „*Nepasisekus, tėvas pasakęs, kad dar testamentas nėra panaikintas, nes vienas nuorašas esąs pas daktarą.*“ Kad ir kaip būtų, Manoilovas įkalbinėjo Basanavičių atsiimti savo kaip liudytojo parašą ir išduoti pažymą, atseit testatorius neveiks-nus. Gydytojui atsisakius, pagrasino jį nušausiąs.³ Rašinys *Trimite* pateikia versiją, esą Basanavičius, pakviestas namuose apžiūrėti Ziliamskio, nustatė aiškius sumušimo požymius ir pareiškė daugiau ne-dangstysiąs tokio žiauraus elgesio. Jam grįžtant po ligonio apžiūros ir buvo paleisti šūviai.⁴

Ziliamskio giminaitis, miesto sargas A. Kardžijev-sas sakė, kad posūnis Aleksandras buvo silpnaprotris ir asocialus, nesugyveno su patėviu, dažnai bėgdavo iš namų. Įsėserė Stefana Moceva apibūdino jį kaip girtuoklį, vėliau visai išprotėjusį. Miesto sargas teigė, esą daug kas įtarė kažkokią paties daktaro kaltę, nes teisme jis tą pamišėlį labai gynė, o vėliau sklido gan-dai, kad sušėlpęs pinigais.⁵

Susistemintus bulgarų atsiminimus „Dr. Jonas Ba-sanavičius Bulgarijoje“ Poška paskelbė 1938 m. liepos 21 d.–rugpjūčio 2 d. *Lietuvos aide*. Tas pats tekstas, gausiai papildytas atsivežtomis fotografijomis, įdėtas

ir į devintą *Darbų ir dienų* tomą 1940 m. Sutikrinus publikaciją su rankraščiu, esančiu asmeniniame Poškos fonde, žymesnių skirtumų nenustatyta.⁶

Lom Palankos krautuvininkas Dudurkovas liudi-jo, kad šaudyta „*apie trečią ketvirtą valandą po pietų Glavna ulica, netoli Kusidžio namo*“. Pasak vietinio dailininko Nikolo Konovo, į gydytoją pasikėsinta, jam grįžtant iš vizito pas ligonį, nes, pamatęs aiškias smūgių žymes, ketino kreiptis į prokurorą.⁷

Kitaip apie testamentą pasakojo daktaro kaimynas Gavrilas Markovas: Ziliamskis turtą paliko jaunes-niems vaikams, posūnis Aleksandras, pasijutęs nu-skriaustas, reikalavo, kad daktaras atšauktų savo kaip liudytojo parašą, bet šis atsisakė, nors „*Diedo Manoi-lovas dr. Basanavičiaus buvo pripažintas nenormaliu*“. Šis teiginys glumina ir neleidžia suvesti galų, tačiau savaip paaiškina Basanavičiaus ty-lėjimą teisme.

Buvęs miesto prokuroras Panto Pantovas pareiškė, kad dar prieš pasikėsinimą buvo žinoma apie grasi-nimus nušauti Basanavičių. Sakė teisme reikalavęs mirties bausmės, tačiau daktaras prašė nusikaltėlio nebausti, esą tas šaudęs „*didelio susijaudinimo mo-mentu*“. Kadangi nei kaltinamasis, nei auka apie nu-sikaltimo motyvus nekalbėjo, nustatyti pasikėsinimo priežasties nepavyko. Buvusio prokuroro teigimu, kažkokia paslaptis siejo žudiką su auka. Pantovas pabrėžė dar vieną svarbią detalę – sužeistasis buvo nuneštas į ligoninę, o vakariniu garlaiviu išplukdy-tas į Vieną.⁸ Iš Poškos pateiktų Lom Palankos (vėliau Lomo) gyventojų atsiminimų aiškėja, kad į daktarą paleisti ne trys, kaip autobiografijoje rašo Basanavi-čius, bet penki šūviai, o Manoilovui skirtos bausmės dydis svyruoja nuo septynerių iki penkiolikos metų.

Kokia buvo paties Basanavičiaus versija? Paskelb-tose autobiografijose esminių skirtumų dėl pasikėsi-nimo aplinkybių nėra. Daktaras rašo, kad tai atsitiko apie dešimtą valandą vakaro, kai, Manoilovo iškviestas pas neva sergančią jo seserį, buvo pašautas į nuga-rą. Lomiečių prisiminimuose apie įvykį sakoma: šau-dyta po pietų, gydytojui grįžtant iš sumušto paciento. Basanavičius nė žodeliu neužsimena apie Ziliamskio testamentą, nors būtent jį dauguma bulgarų, aptar-

dami incidentą, laikė pagrindine priežastimi, kodėl Manoilovas taip pasielgė. Kita vertus, tikėtina, kad tai valdžios paskleisti gandai, bandant pasikėsinimui suteikti buitinių atspalvį, užtušuojuant politinius motyvus, o pats daktaras galbūt norėjęs, kad tai būtų laikoma būtent politiniu susidorojimu.

Iškart po sužeidimo jis parašė trumpą laišką motinai, bet jo nepasirašė ir neišsiuntė. Ten užsiminė, kad „šią dieną, jau sutemus“, Aleksandras Manoilovas pakvietė pas ligonį ir eidamas iš paskos sužeidė iš revolverio.⁹ Po keleto savičių panašiai guodėsi atvirlaiškyje Martynui Jankui: „Atėjo vakare, išviliojo mane aitie neva pas sergančią jo seserį.“¹⁰

Basanavičius pasikėsinimą į savo gyvybę nuosekliai įkomponavo į to meto aplinką, kai bulgarų visuomenėje vyravo patriotinės rusofobiškos nuotaikos. Jas lėmė agresyvi Rusijos politika – jos remiami prorusiškai nusiteikę karininkai organizuodavo maištus, rengė sąmokslus. Bulgariją tada valdė liberalai orientavosi ne į Rusiją, bet į Vakarų valstybes. Basanavičiaus įsitikinimu, silpnaprotytiškas žudikas tapo vietinių rusofobų įrankiu, nes jų vadas Kantardžijevs laikė daktarą Rusijos šalininku.¹¹ Versijai, kad pasikėsinta dėl politinių motyvų, pritarė istorikas Albinas Visockis.¹²

Daktaras, matyt, ne savo valia buvo įsuktas į konfliktuojančios šeimos peripetijas, tačiau jo kaip gydytojo pareiga ir padorumas neleido užmerkti akių prieš smurtą. Apie grasinimus nušauti Basanavičių žinojo ne tik prokuroras. Miestiečiai įtarė, kad daktaras yra rusofilas, nes, pirmą kartą atvykęs į Lom Palanką, aktyviai prisidėjo prie Petro Karavelovo partijos, o šis liberalų sparnas orientavosi būtent į Rusiją. Autobiografijoje Basanavičius vengė tiesiai kalbėti apie asmeninį gyvenimą, apie buitį, kaip apie dalykus, nederančius prie patriarcho įvaizdžio, todėl pasikėsinimo priežastys čia neminimos. Tačiau visas kontekstas rodo, kad rusofobai pasinaudoti konfliktu, plačiai žinomame mieste, potencialiai galėjo, taigi autobiografijoje aiškindamas pasikėsinimo foną, daktaras nenutolo nuo tiesos.

Poškai rinkti atsiminimus aktyviai padėjęs K. Kuisidis, kurio tėvas kartu su Basanavičiumi Lom Palankoje dirbo gydytoju, teigė, kad lomiečiai daktarą my-

lėję ir gerbę, bet politinės intrigos ir agresyvi valdžios laikysena gadino jam gyvenimą. Artimiausi daktaro bičiuliai Benju Conevas (1863–1926) ir Dimitro Marinovas (1846–1940) buvo areštuoti ir ištremti. Pirmasis – tai kalbininkas slavistas, paleografas, vienas bulgarų filologijos pradininkų, 1884–1886 m. miesto gimnazijos mokytojas, su daktaru labai rimtai diskutuodavęs filologiniais klausimais. Antrasis – žymus etnografas, Bulgarijos etnografijos muziejaus įkūrėjas, Lom Palankoje dirbęs teisėju, o 1883–1887 m. mokytoju, vėliau tapęs vienuoliu. Pasakodamas apie pažintį su daktaru, jis prisiminė: „Kada darė pas jį Lome kratą, aš pats mačiau, kad išvežė visą pundą rankraščių ir juos sunaikino. O tai buvo vertingi Bulgarijos paminklai. Ir man pačiam tuo laiku, t. y. 1888 [tekste – 1898] metais, teko nuo žandarų nukentėti.“¹³

Kratos paminėjimas užmena mįslę, kada ji daryta ir kodėl. Kai kas aiškėja iš J. Krisianovos, kito ligoninės felčerio našlės, prisiminimų. Basanavičius dažnai važinėdavo po kaimus, rinkdamas visokias žoleles, žmonės kalbėję, esą jis mokosi raganauti. Kartą, nesant daktaro, vyras parodęs jai spintoje sudėtus visokius kaulus, žoles, džiovintas rupūžes, naudojamas vietinių burtininkų – hakimų: „Sako, jį buvo kažkas įskundęs, ir policija darė kratą. Policija atėmė visas raganiškas knygas, kurias jis buvo surašęs apie gydymą juodąja magija.“¹⁴ Toji krata ar kelios kratos įvyko dar prieš pasikėsinimą labai neramių 1886-ųjų pabaigoje ar 1887-ųjų pavasarį.

Basanavičius apie gyvenimą Bulgarijoje atsiliepia palankiai. Tik poroje autobiografijos vietų esama netiesioginių užuominų, kad ne viskas ten buvo taip jau gerai. Antai daktaras atpasakoja Ivano Šišmanovo 1890 m. lapkričio 5 d. laišką. Vyriausiasis Švietimo ministerijos inspektorius stebisi, kaip Basanavičius „užsiganėdinęs tamsia gydytojo vieta dar tamsesniame departamento centre“, kur gyvenama „tik smulkiais ir bauriais kankanais“ ir nėra „mast“ visuomenės dorai, kai „garbingumas ir šlykštumas klampuoja tame pat purvyne“. Šišmanovas sako prisiklausęs įvairiausių Lom Palankos istorijų ir tuo labiau stebisi, kaip Basanavičius galėjęs 10 metų „iš-

kęsti tame užkaboryje“.¹⁵ Jiedu susirašinęjo daktaro studijos apie Lomo apylinkių sanitarinę etnografiją leidybos reikalais. Inspektorius būsimą leidinį apibūdino kaip „puikų veikalą“, vienintelį tokį bulgarų mokslinėje literatūroje ir pirmą savo išsamumu, žinių turtingumu, dėstymo „sistematiskumu“.

Slogią Lom Palankos aplinką atskleidžia ir daktaro susirūpinimas dėl artimo bičiulio – mokytojo likimo. 1890 m. lapkričio 9 d. laiške profesoriui Šišmanovui užtaręs M. Pundevą, siekusį tapti mokyklų inspektoriumi, prašė paremti jo prašymą švietimo ministrui. Tikino, kad mokytojas sąžiningai ir profesionaliai atliksias pareigas. Užsiminė apie jo žmoną, sergančią plaučių tuberkulioze. Bičiulio labai nieko padaryti nepavyko, gruodžio 13 d. daktaras rašė: „Dėl Pundevo gailiuosi, kad jį praradau, buvo Lomo mokyklos pažiba. Labai gaila, jog Ministerija nenori įvertinti tokių žmonių, bet dar liūdniau, kad jis tapo tokio kvailio kaip Mitevas auka.“¹⁶ Išlikę draugiški sutuoktinių A. ir M. Pundevų laišškai, rašyti jam 1890 m. gruodžio–1892 m. spalio mėnesiais.¹⁷

Basanavičiui mirus, spaudoje pasirodė smarkiai romantizuota pasikėsینimo versija. Jos autorius – Amerikos lietuvis esperantininkas Kazys Vidikauskas rėmėsi laišku, gautu iš Bulgarijos. 1928 m. vasarį nepriklausomybės dešimtmečio proga jis išvertė vieną eilėraščių, skirtą patriarchui pagerbti, ir išsiuntinėjo įvairių kraštų esperantininkams. Laišką jam parašęs bulgarų musulmono sūnus išdėstė susigraudinusio tėvo pasakojimą, kaip jaunystėje jis nekentęs krikščionių, net bandęs durklu nudurti gydytoją, bet buvo nuginkluotas ir paleistas. Po keleto metų šovė į jį, sunkiai sužeidė, buvo atpažintas, sugautas, bet jo auka – pats Basanavičius – išmeldė Bulgarijos karaliaus pasigailėjimą. Nusikaltėlis buvo

Jonas Basanavičius su žmona Gabriele Eleonora Mol-Basanavičiene apie 1885 m.

paleistas į laisvę, net paskleistas gandas, esą piktadarys nerastas, be to, jis pamišėlis, tad nė neverta jo ieškoti.¹⁸

Šios versijos priešistorė susijusi su ankstesniu to paties esperantininko pasakojimu, kaip Filadelfijoje, prie Sirijos krikščionių maronitų bažnyčios, jis sutikęs senelį arabą, kuris pasipasakojo esąs turkų karininkas, kovėsis su bulgarų haidukais. Ten buvo sužeistas, pakliuvo į nelaisvę, o Varne jį gydęs kil-

nusis Basanavičius. Per Velykas ligoninėje apsilankė Bulgarijos kunigaikštis, kuris, prie kiekvieno priėjęs, Rytų krikščionių papročiu sakė: „*Kristus prisikėlė.*“ Padavęs dešinę gydytojui, irgi ištarė šiuos žodžius, o šis atsakė: „*Iš tikrųjų prisikėlė, bet te ir tavo širdyje Jis prisikelia.*“ Nustebusiam kunigaikščiui paaiškino: „*Valdove, šis Turkijos karys, kai pasveiks, bus teisiamas ir, kiek žinau, bus sušaudytas, kad pasidavęs vėl stvėrė už ginklo.*“ Valdovą tie žodžiai paveikė ir jis dovanotojo belaisviui gyvybę. Pasveikęs tas perėjo krikščionybėn, krikšto tėvas buvo pats Basanavičius. Atsivertėlis patraukė iš Turkijos į Ameriką, kur pradėjo prekybos verslą.¹⁹ Po devynerių metų šį pasakojimą pakartojo Marijampolėje leistas *Šaltinis*. Tik pradžia labiau intriguojanti, nes istoriją paporino Radviliškyje atostogaujantis Amerikos lietuvis, o Bulgarijos valdovas pakeistas tiesiog karininku.²⁰

Vidikausko siužetas, kuriame pateiktas bulgarų musulmono laiškas, sudomino Antaną Smetoną. 1930 m. sausio 4 d. sakdamas kalbą mokytojų sąjungos, pavadintos J. Basanavičiaus vardu, suvažiavime „Tautiškas ir religija – nelyginami dalykai“, prezidentas apibūdino daktaro poelgį kaip kilnų krikščionišką žingsnį, kuriuo šis nesigyrė, grįžęs į Lietuvą, bet parodė, kaip reikia tarnauti Dievui ir Tėvynei, nes tie abu idealai yra aukšti.²¹

1892 m. kovo viduryje Basanavičius dalyvavo naujokų šaukimo komisijos darbe Berkovicuose ir Ferdinando mieste,²² o rugsėjo 29 d. Lom Palankos apygardos valdyba, pranešdama, kad jis pervedamas į Varnos ligoninės terapijos skyrių vyriausiuoju gydytoju, padėkojo už nuoširdų ir nenuilstamą jo, apygardos gydytojo, darbą.²³ Bulgarijos kunigaikštis Ferdinandas I Lomo apygardos gydytoją „Ivaną Basanavičių“ 1892 m. vasario 14 d. aktu apdovanojo IV laipsnio ordinu „Už pilietinius nuopelnus“ – tai aukščiausias apdovanojimas, kokį galėjo gauti tokio statuso valstybės tarnautojas.²⁴ Taip įvertintas ne tik aktyvus daktaro dalyvavimas bulgarų konflikte su serbais 1885 m., bet ir tai, kad jis rūpinosi modernios tiems laikams ligoninės Lom Palankoje (Lome) statybomis, vėliau puikiai sutvarkė jos veiklą, kad nestigtų nei medikamentų, nei medicini-

ninės įrangos. Aišku, daug lėmė ir daktaro nuopelnai tiek bulgarų etnografijai, tiek sanitarijai. ■

¹ V. Nagevičius, D-ras Jonas Basanavičius kaip gydytojas, *Medicina*, 1926, nr. 11, p. 500.

² M. [taip straipsnyje] Poška-Poškevičius, Dr. J. Basanavičius Bulgarijoje, *Vakarai*, 1937 m. vasario 15 d., nr. 38, p. 2.

³ A. Poška, J. Basanavičius Bulgarijoje, *Mūsų Vilnius*, 1937 m. vasario 15 d., nr. 4–5, p. 66–67.

⁴ A. Poška, Dr. J. Basanavičius Bulgarijoje, *Trimitas*, 1937 m. vasario 18 d., nr. 7, p. 154.

⁵ A. Poška, Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje, *Darbai ir dienos*, 1940, t. IX, p. 350, 357.

⁶ LCVA, F-R519, AP. 1, B. 39.

⁷ A. Poška, Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje, p. 344, 348.

⁸ Ten pat, p. 360–361.

⁹ LLTI BR, F2-1850, L 1.

¹⁰ VUBRS, F1-1200/2.

¹¹ D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, Vilnius: *Lietuvių mokslo draugija*, 1936, p. 62.

¹² A. Visockis, Bulgarija. Basanavičius. Lietuva, Vilnius: *Mokslas*, 1992, p. 85–87.

¹³ A. Poška, Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje, p. 342, 376.

¹⁴ Ten pat, p. 343–344.

¹⁵ D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, p. 65.

¹⁶ P. Mangačev, Daktaro Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbas Bulgarijoje 1880–1905 metais, Vilnius: *Lietuvių kalbos institutas*, 2013, p. 114–115, 119.

¹⁷ LLTI BR, F2-1310, 1311.

¹⁸ Al. Briedis, Kaip bulgarai atsimenta dr. Basanavičių, *Lietuvos aidas*, 1930 m. vasario 12 d., nr. 35, p. 3.

¹⁹ Basanavičius – arabo krikšto tėvas, *Diena*, 1929 m. birželio 23 d., nr. 46, p. 3. Rašinį persispausdino *Vilniaus rytojus*, 1929 m. liepos 13 d., nr. 29, p. 4.

²⁰ Vaskonių Kazys, Kaip dr. J. Basanavičius išgelbėjo turkų vadą? *Šaltinis*, 1938 m. rugsėjo 10 d., nr. 37, p. 607.

²¹ *Lietuvos aidas*, 1931 d. sausio 7 d., nr. 4, p. 2.

²² LLTI BR, F2-1954, L. 1–4.

²³ LLTI BR, F2-1952, L. 1.

²⁴ LLTI BR, F2-1994, L. 1.

GOMBROWICZIAUS PUSSESERĖ IŠ ŠČECINO

Witold Gombrowicz

Per švartavimosi pratybas 1961 m. liepos mėnesį garlaivyje „Slavno“ gavau kirstinę žaizdą aukščiau kairiojo smilkinio ir laukiau poliklinikoje, kol ją susiūs, nes laive antrasis karininkas man tik sutvarstė galvą. Sėdėdamas tarp pacientų, užleidau vietą elegantiškai damai sutvarstyta alkūne ir įknibau į knygą, nes medikai nesukbėjo. Į originalų, abstraktų „Transatlantinio. Santuokos“ viršelį atkreipė dėmesį mano nelaimės draugė:

– Neapsakomai malonu, kad jaunasis džentelmenas sužeista galva užleidžia vietą damai sužeista alkūne, o po to skaito Gombrowiczų, – pasakė ji ir pridūrė: – Tai mano pusbrolis, laikomas didžiu rašytoju!

– Jis uždraustas, – atsakiau. – O „Transatlantinis“ man yra kūrinys, prie kurio nuolat grįžtu, ir esu laimingas, kad nusipirkau jį Ščecino antikvariate, – parodyčiau jai pirmą puslapį su užrašu: „Lobezas, 21.II.1958“.

Išklausiusi mane, dama prisistatė: Helena Kurcyszowa, ir pakvietė po procedūros užsukti pas ją puodelio arbatos su plokštainiu.

Jos vila buvo su didele įstiklinta terasa, kurios durys vedė į Wyspiańskio alėją. Ten išgėrėme nuostabios arbatos, užkąsdami plokštainiu tikrai ne iš cukrainės, o naminiu. Pamačiusi, kad akimis palydėjau merginą, patiekusią tuos skanėstus, ponია Helena pasakė:

– Tai ne tarnaitė, ji – pas mane gyvenanti architektūros studentė.

Tuose namuose tvyrojo kažkokia ypatinga atmosfera, studentės elgesys, Gombrowicziaus žodžiais tariant, „bylojo apie nepaprastą jos pagarbą poniai Helenai“, o šioji tyliau balsu dėstė lakoniškus lyg įsakymus, lyg prašymus. Vila stovėjo ant neaukšto šlaito, nuo gatvės ją skyrė sodas, o architektūra žavėjo XIX a. elegancija. Atrodė, namų šeimininkė specialiai neatnaujina lako, kuriuo padengtos durys, neužglaisto laiko žymių terasoje, kad statinys išsaugotų senovinę dvasią.

Žinoma, pagrindinė mūsų pokalbio tema buvo Gombrowiczius, ponია Helena pasakė turinti jo adresą Argentinoje, o aš primygtinai kalbinau ją, kad parašytų ir pakviestų maestro į Ščeciną, kur surengsiu jo susitikimą su jaunimu. Ji pažadėjo tai padarysianti ir atsisveikindama pasakė man komplimentą, esą Dievo pirštas lėmęs susitikimą su genialaus jos pusbrolio gerbėju.

Rugsėjo mėnesį atsisveikinau su Ščecinu ir garlaisiu „Slavno“ grįžau į Gdynės jūreivystės mokyklą, tad su ponია Helena apsikeisdavome tik proginiiais atvirukais per Kalėdas ir Velykas. Bet 1962 m. gegužės mėnesį kaip astronavigacijos pirmūnas patekau į keturių „muškietii-

ninkų“ grupę, kurią nusiuntė į Ščeciną dalyvauti šaudymo varžybose, nes akies ir rankos tikslumas gal panašiai svarbus ir medžiojant stambius žvėris, ir nustatant žvaigždžių padėtį. Mūsų grupei vadovavo Karinio jūrų laivyno kapitonas, dailus kaip Jeanas Marais ir toks godus pramogų, kad visą laisvą laiką leisdavome kavinėje „Kaskada“, kuri, neseniai atidaryta, dar nebuvo spėjusi susigadinti reputacijos. Kartą man pavyko beveik valandai ištrūkti pas Heleną Kurcyszową, nes ateiti į kavinę ji atsisakė, o ir aš nelabai to pageidavau, juk moteriškai vyriški sąmojai, kuriuos lyg iš gausybės rago žarstė kapitonas, jai būtų pasirodę pernelyg nepadorūs.

Gražiausios Ščecino vilos terasoje mudu aptarinėjome Gombrowicziaus kūrybos, po trumpo „atlydžio“ vėl uždraustos, įtaką šalies elitui, o pokalbį vainikavo maestro atsakymo į ponios Helenos laišką skaitymas. Pateikiu jį visą:

Brangioji Heliune,

dėkoju – aš beveik apsidžiaugiau dėl Renos mirties, nes ji, vargšėlė, jau daug metų merdėjo; o dėl mano motinos – tai irgi buvo amžius, daugiau susijęs su mirtimi negu su gyvenimu. Bet nežinojau, kad ji, kaip Tu rašai, iki paskutiniųjų dienų išliko tokia dvasiškai gyvybinga.

Labai gražu iš Tavo pusės tai, kad atsiliepei taip netikėtai. Kartais nukrinta tokių nelauktų laiškų iš šalies, ir tada man atsiveria vaizdas – kaip čia pasakius – į tam tikrų asmenų, kurie jau išėjo, sektorių. Bet gana tos laidotuvių temos. Aš (nors irgi po truputį ruošiuosi iškeliauti) dar šiaip taip krutu, tačiau suamerikonėjau, suargentinėjau ir abejoju, ar pas jus gerai jausčiausi, jau nė nekalbant apie tai, kad man būtų per aštrus klimatas. Tik tiek, kad rašau lenkiškai, bet irgi nelabai žinau kam, nes Lenkijoje manęs dabar ne tik nespausdina, bet ir spauda apie mane beveik neužsimena. O kad mokyklose mano kūriniams kankina jaunimą, girdžiu pirmą kartą, ir tai gal yra išimtis.

Prisiminiau mūsų pramogą Služevska gatvėje. Michałas, Tu, Tavo tėvas, komplikuoti mano manevrai toje man dėl daugelio priežasčių nelabai lengvoje šeimos atmosferoje. Ar kada nors pas mus susipažinai su mano bičiuliu Brunonu Schulzu,¹ neišvaizdžiu žydu iš

Drohobyčo? Jis tapo tarptautine sensacija ir prancūzai pristato jį kaip vieną didžiausių šiuolaikinių rašytojų.

Siunčiu Tau daug sveikinimų ir pasveikink nuo manęs visus kitus šeimos narius.

16.III.1962

Witoldas

[Pirrašyta ranka] *Gaila, kad tiek mažai rašai apie save.*

Ponia Kurcyszowa, Zygmunto Słonimskio (Varšuvos mero 1927–1934 metais) dukra, būdama paauglė, dalyvavo atmintinuose renginiuose sostinėje su Gombrowicziumi. Jų dalyviai, išeidami paryčiumi iš „Adrijos“ restorano, kėlė pavydą grindinį klojusiems darbininkams, nežinojusiems, kad „mes velkamės iš paskutiniųjų ir jau priklausome į praeitį nueinančiam pasauliui“. Pagal profesiją ji buvo architektė ir, po karo apsigyvenusi Ščecine, daug nusipelnė jį atstatant (transporto arteriją Rytai–Vakarai iš miesto centro į Gumienų priemiestį sąmojingai pavadino „Į saulę“). Turėjo išskirtinę vaizduotę, o Gombrowicziaus laiškas, parašytas kondensuotu stiliumi, man priminė, kad kai kurių asmenybių, tokių kaip maestro Witoldas ir jo pusseserė Heliunė, neįstengia įveikti net laiko srovė. Rašydami vienas kitam, jie išreiškia pagarbą adresatui.

Privalėjau grįžti į „Kaskadą“, tad spėjau tik patikinti ponią Heleną, kad jaunimas, žinoma, skaito Gombrowicziaus kūrinius. Šiam teiginiui patvirtinti pateikiau mano draugės iš Gdynės Wiesios Rzymkowskos nuomonę apie „Ferdydurkę“, o tada pasivaikščiojimo žingsniu patraukiau į kavinę.

Buvau toks įelektrintas, kad prie stalelio tęsiau pokalbį apie Gombrowiczį su kurso bičiuliais Piotru Kalusu ir Ziemowitu Kłosu, tik ketvirtas „muškietininkas“ neprišėdėjo. Tiesą sakant, jis šaudė geriau už mus, bet jį labiau domino anekdotai, žarstomi Karinio jūrų laivyno kapitono, apsupto dailių Ščecino merginų, kurios, perfrazuojant Gombrowiczį, su patelėms būdinga ekstaze žavėjosi jo sąmojais. Užsisėdėjome iki vidurnakčio, pragėrėme mūsų ir kapitono komandiruotpinigius. Gal todėl rytą šaudykloje pasirodėme ne per geriausiai. Jei ne ketvirtas „muškietininkas“, būtume buvę paskutiniai. Skaitytojai gal stebėsis, kad neturėjome ambicijų laimėti,

juk už pirmą vietą laukė prizas – laikrodį „Pobeda“. Bet mes, tolimųjų reisų po jūras ir vandenynus jūreiviai, jau tada mėgavomės delbanais, omegomis arba tissotais, tad sovietinis niekalas mums buvo nė motais.

Po egzaminų ir paskutinių padorių atostogų mudu su Kalusu buvome įdarbinti Lenkijos okeaninių linijų dešimttūkstantininko „Reymont“, plaukusio į Kiniją, vyresniaisiais jūreiviais, kad per šią kelionę parašytume diplominius darbus, kurie buvo būtina sąlyga gauti laivybos poručikų diplomus. Po katorgiško reiso grįžome balandžio mėnesį ir per gegužinį remontą laivų statykloje dirbau vieną papildomą dieną, kad galėčiau nuvažiuoti į Ščeciną, mat spaudoje pasirodė informacija, esą po dešimties metų pertraukos nuo kitų mokslo metų atnaujins veiklą konkuruojanti jūreivystės mokykla. Jai vadovauti turėjo „Slavno“ kapitonas Zbigniewas Szymański, su kuriuo plaukiojau prieš metus per vasaros atostogų praktiką, iš jo gavau ir apdovanojimą kaip laivo „Nogat“ gelbėjimo operacijos dalyvis. Gdynėje jau du mėnesius laukė manęs ponios Helenos atvirukas, kuriuo ji pranešė gavusi dar vieną savo didžiojo pusbrolio laišką, o kai paskambinau telefonu, pakvietė apsistoti pas ją Ščecine, sakė turinti palėpėje laisvą kambarį. Šįkart nereikėjo skubėti į „Kaskadą“ ir, suprantama, pasinaudojau kvietimu pernaktoti, o prieš miegą antrą kartą atidžiai perskaičiau Gombrowicziaus laišką. Štai jis:

Brangi Heliune,

Matau, pamišai, kad kitados buvau Wicius, o ne Witoldukas. Deja, apie didesnę laišką nėra kalbų, vos alsuoju po nesutvarkytos korespondencijos krūva. Pabandyčiau prikaltinti Giedroycą,² kad nusiųstų tau mano dienoraštį (dabar pasirodė antras tomas, apimantis 1957–1961 metus), bet už rezultatą negarantuojau ir nežinau, ar jis nedings pašte...

Sandaueris, Schulzas – dievai jų nematė, sunku šiomis temomis rašyti trumpame laiške, aš veikiau būčiau Tau dėkingas, jeigu papasakotum ką nors giminių ir pažįstamų tema, nes nežinau beveik nieko, Rena apie tai beveik nerašė, o ir Januszas tos materijos šykštus. Taip pat ir apie Grocholskus, būtent apie Marysę ir tragišką jos mirtį, ar tai tiesa, kad ji buvo vokiečių

žvalgyboje, – jeigu ką žinai, parašyk. Dėl Zygmunto – su juo dažnai matomės, tai darbštus ir atkaklus žmogus, jo veikla pelno čia vis didesnę prestižą. Taip pat parašyk apie Miecių Skibniewskį, apskritai apie visus iš Maršalkovskos, ir apie Inę. Žinoma, apie save irgi nepamiršk.

Aš braukdamas prakaitą „gaminu“ naują romaną „Kosmosas“. „Pornografija“ gerai pasirodė Prancūzijoje ir Italijoje, apie „Ferdydurkę“ Olandijoje dar neturiu jokių žinių. „Ivona“ jau išėjo Italijoje, gali būti, kad ją pristatys, taip pat ir Paryžiuje, tikriausiai ir „Santuoką“. Ketina „Ferdydurkę“ išleisti Jugoslavijoje, bet sutarties dar neatsiuntė. „Dienoraštį“ į prancūzų kalbą verčia Kosko. Informuoju tam, kad turėtum ką papasakoti savo klube, bet gal apie tai jau rašiau Tau ankstesniame laiške?

Kol kas! Siunčiu neišvengiamų šventinių-naujamečių linkėjimų.

23.XII.1962

Witoldas

Ponia Helena didžiudamasi pasakė, kad tų laiškų būtų buvę daugiau, bet Witoldas ką tik išvyko iš Argentinos, gavęs Fordo stipendiją Vakarų Berlyne, o pakeisti kontinentą jam reiškia visą gyvenimą apversti aukštyn kojom, tad kol kas ne laikas laiškam.

Ji nudžiugo, sužinojusi, kad mano bičiulio žmona Anka Kalus, baigianti polonistikos studijas, rašys magistro darbą apie „Ferdydurkę“. Šiame pokalbyje dalyvavo du ponios Helenos įnamiai ir teta, prisimenanti Gombrowiczijų iš prieškario laikų, pasak jos, „tai buvo didelis originalas“.

Vėl, kaip prieš metus, atsiguliau labai vėlai, miegojau tarsi lokys (prie lango, atverto į Kasprowicziaus parko žalumą), tad vos nepavėlavau į Gdynės traukinį, o ketvirtą popiet turėjau perimti budėjimą laivų statykloje stovėjusiu laive, kur pasinaudodamas tuo, kad įgula maža, o vadai išvykę, taisinėjau savo diplominį darbą. Kai aš ir Piotras Kalusas, įteikę komisijai gražiai įrištus mūsų veiklos vandenynė aprašymus su laivo korpuso techniniais piešiniais, išlaikėme egzaminus, mums priklausančių atostogų niekas nesuteikė, įkišo į kitą reisą – Lenkijos okeaninėse linijose tada stigo kadru, žmonės stengdavosi gauti medicininius nedarbingumo lapelius, kad galėtų atostogauti vasarą, o plaukioti žiemą. „Reymont“ buvo pasiūstas į Švediją atgabenti popieriaus brošiūrai, giriančiai kultūrinę revoliuciją,

o pakeliui užsukome į Londoną. Iš to uosto užmezgiau pirmą kontaktą su Paryžiaus *Kultura*. Dvigubame atostogų meto *Kulturos* numeryje – pirmame mano gautame žurnalo egzemplioriuje – buvo išspausdintas Gombrowicziaus „Dienoraščio“ fragmentas su 1963.V.18 data, prasidedantis sakiniu: „Rašau šiuos žodžius Berlyne.“ Su „Reymont“, grįžtančiu į Lenkiją, nelegaliai pargabenau visą pluoštą draudžiamų leidinių su jonėnine kolona ant viršelio. Poniai Helenai rašydamas šventinius linkėjimus, užsiminiau, kad turiu jai įdomios lektūros, bet įteikiau leidinius šiek tiek vėliau, kai persikėliau gyventi į Ščeciną.

Po persikėlimo 1964 m. spalio ir lapkričio mėnesiais sudarinėjau praktikos Ščecino jūreivystės mokykloje programas ir dažnai lankydavausi pas ponią Heleną, bet pasiūlymo apsigyventi pas ją nuomininko teisėmis atsisakiau dėl paprasčiausio atsargumo – ji gyveno pernelyg atvirai, per daug pasitikėjo žmonėmis. Pas ją vykdavo vadinamieji „Kurcyuszowos salona“: susitikimai prasidėdavo fortepijoninės muzikos koncertu, o baigdavosi audringa literatūrine diskusija, kalbėta ir apie Gombrowicziaus kūrybą, ir apie Literatūros instituto [Paryžiuje, – K. U.] leidžiamas knygas, kurios pas mus buvo draudžiamos.

Kitus dvejus metus kaip praktikos vadovas plaukiojau su studentais Lenkijos jūrų flotilės laivais ir taip įsismaginau, kad 1966 m., kai tapau laivo „Nawigator“ antruoju karininku, nelegalus *Kulturos* gabenimas įgavo įspūdingą mastą, vėliau apie tai parašiau knygą.

1969 m. vasarą Vanse mirė Witoldas Gombrowiczius, o Jerzy's Giedroycas paskelbė, kad ketina išleisti jo „Rinktinius raštus“, kurių paskutinis tomas būsiąs skirtas maestro korespondencijai. Pasitaikius pirmai progai, nelegaliai nuvežiau į Prancūziją du čia cituo-

tus laiškus, bet *Kulturos* redaktoriaus sumanymą pavertė niekais Iwazskiewiczzius,³ paskelbęs savo susirašinėjimą su Gombrowicziumi iš to laikotarpio, kai šis Argentinoje vertėsi labai sunkiai ir prašėsi priimamas į lenkų ambasadą dirbti kultūros atašė. Nei Jeleńskis,⁴ nei Gombrowicziaus bičiuliai šiame maestro prašyme neižvelgė jokio *faux pas* (juolab kad komunistinė valstybė rašytojo asmenyje būtų gavusi pamišusį kultūros atašė), bet Giedroycas leisti numatytą laiškų tomą ryžtingai atsisakė. Aišku, Helenai vežiau naujai leidžiamas Gombrowicziaus knygas, pradedant „Ferdurdurke“, o jos namuose vakarais ir toliau vyko diskusijos, vertos atskiros atsiminimų knygos.

Kai komunistinė valdžia sušaudė keliolika Ščecino laivų statyklos darbininkų, Jurekas Zimowskis, kurį nuvedžiau į ponios Helenos saloną, patarė man būti atsargesniam, nes Kurcyuszowos namuose lankosi įvairaus plauko žmonės. Jeigu saugumas įkiš jos mėgstamo pianisto pirštą į spaustuvą, – sakė Jurekas, – šis tikrai išklos, iš kur gavo Gombrowicziaus knygų, o sugriebę siūlo galą saugumiečiai lengvai išsiaiškins jas pristačiusį kurjerį, tai yra mane. Nuo to laiko nutarėme susitikinėti trise (Jurekas dar platino nelegalią literatūrą tarp Ščecino teisininkų ir Ščecino laivų statyklos tarnautojų). Tai tęsėsi ilgus metus, o komunistiniam režimui žlugus, Jurekas tapo vidaus reikalų ministro pavaduotoju. Kurcyuszowa apgailestavo, kad su tokia erudicija jam derėtų būti kultūros ministru, o ne vidaus reikalų ministro pavaduotoju. Gombrowicziaus ir bičiulių vadinta Heliune, ji buvo literatūrinė siela, pavyzdžiui, mano apsigyvenimo Ščecine trisdešimtmečio proga padovanojo su šilta dedikacija Krystynos Tarasiewicz parengtą atsiminimų knygą „Mes iš Maidaneko“ (*My z Majdanka*), kurios skyrius „Vaikiškos komando“, parašytas Helenos Kurcyuszowos, prikausto skaitytojus nebanaliu stiliumi. Ji puoselėjo planus atiduoti savo namą muziejui, bet iš to nieko neišėjo, netrukus Heliunė mirė. Dabar tik maža gatvelė, vedanti gražių jos namų link, turi Kurcyuszowos vardą.

2007 m. sausio 27 dieną tuometis jūrų ūkio ministras atšaukė mane iš Ščecino Jūrų valdybos direktoriaus

pareigų ir nedelsdamas paskyrė saviškį, priklausantį Lenkų šeimos lygai. Tai nė kiek nepakeitė mano gyvenimo būdo, keletą dienų praleidau Maissoms-Laffitte,⁵ tvarkydamas filmo „Giedroyco kurjeris“ reikalus. Henrykas Giedroycas to apsilankymo metu pasakė, kad neseniai miręs jo brolis Jerzy's niekada neišmesdavo gautų laiškų, o savuosius rašydavo su dviem kopijomis. Atsisveikindamas įteikė mūsų susirašinėjimo 292 puslapius, tiek susikaupė per 26 metus trukusį bendravimą su Literatūros institutu, tarp jų buvo ir tų dviejų Gombrowicziaus laiškų jo pusseserei Heliunei kopijos.

Kartais po mano paskaitų Trečiojo amžiaus universitete, kai pritamsintoje Jūrų akademijos planetariumo salėje įjungiamą šviesa, kas nors iš klausytojų prieina ir sako: „Mes su jumis pažįstami iš Heliunės Kurcyszowos salono.“ ■

Versta iš *Zeszyty Literackie*, 2013 m., nr. 4 (124).

Vertė Kazys USCILA

Witoldas Gombrowiczius (1904–1969), lenkų rašytojas (beje, kilęs iš Lietuvos bajorų senos giminės), nuo 1939 m. gyveno Argentinoje, nuo 1964 m. – Prancūzijoje. Artimas Czesławo Miłoszo bičiulis, Paryžiuje lenkų kalba leisto žurnalo *Kultura* bendradarbis.

Šio rašinio autorius **Józefas Gawłowiczius** (1942) – lenkų rašytojas, buvęs jūrų laivyno kapitonas. Bendradarbiavo su žurnalo *Kultura* leidėjais, nelegaliai gabeno ir Lenkijoje platino Literatūros instituto leidinius.

¹ Brunonas Schulzas, lenkų prozininkas.

² Jerzy's Giedroycas, Paryžiuje leisto žurnalo lenkų kalba *Kultura* redaktorius, Literatūros instituto įkūrėjas. Leido ir Witoldo Gombrowicziaus kūrinius.

³ Jarosławas Iwaszkiewiczius, lenkų rašytojas, buvęs aukštasis komunistinio Lenkijos režimo pareigūnas.

⁴ Konstantas Jeleńskis – lenkų eseistas, publicistas ir kritikas, bendradarbiavęs su Paryžiaus *Kultura*.

⁵ Paryžiaus priemiestis, kur buvo įsikūrusi *Kulturos* redakcija ir Literatūros institutas.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXXI

TRUMPA KAIKARIZMO ISTORIJA

Pabrukęs uodegą Šiaurės vilkas (toks Viliukas Kaikaris) ėmė gailiai stūgauti, esą bankrutuos kartu su Trumpa (kurio versliukas irgi stambus), jei Lietuva ilgiau šakosis prieš Putiną, kaip sakyta per žinias, „po savo sparnu priglaudusį Krymą“. „Ne tavo kiškis, ne tu ir kiškis“, – kaleno dantimis išbadėjęs Šiaurės vilkas, ketinęs pabaidyti patį Bideną, kai šis atskrido į Vilnių. Bet kol po oro uostą trainiojosi Kaikaris, aukštasis svečias pusvalandį apdairiai nelipo iš lėktuvo. Ant trapo JAV viceprezidentas pasirodė tik tada, kai Šiaurės vilkas buvo užtrumpintas (Trumpa išsivedė jį TV kanalais toliau skleisti kapituliantiškos panikos).

Maskvos strategai, nuotoliniu būdu pamatavę Kaikario ir Trumpos smegenų vingius, minties gylį ir plotį, masiniu tiražu skubiai išleido „Trumpą VKP(b) – *tfu!* – kaikarizmo istoriją“ ir šį sprogstamąjį propagandinį užtaisą dviem šarvuotais durnių lai-

vais jau gabena į visas vietas, kuriose Rusija turi strateginių interesų, o kadangi ji turi jų visose ilgumose ir platumose – antai Vokietijoje gyvena 5 milijonai rusų, kuriuos irgi teks išvaduoti iš vokiečių, – todėl minėtą brošiūrą mėtys ir iš lėktuvų, ypač ten, kur neįmanoma priplaukti.

Putinas Raudonasai privalomuoju būdu suteiks globalizacijai tirstai raudoną atspalvį, mat kišeninis ekstrasensorius Zadornovas išaiškino, kad jo vardas su tėvavardžiu reiškia ne ką kita, o *владей миром* – Vladimirui Vladimirovičiui šie žodžiai skamba mieliau net už naujai pritaikytą senojo SSRS himno melodiją. Etatinis Kremliaus humoristas atskleidė ne tik vardo kilmę su varduvininko misija, bet ir patarė jam pirmiausia įsigyti neseniai atrastą puikiai išsilaikiusią antikinę Romos gladiatorių mokyklą prie Dunojaus krantų. Kadangi šis objektas dabar yra Austrijos teritorijoje, tai bus galima jį gauti, naudojantis neinvazinėmis technologijomis. Taip jau buvo atgautas vienas nekaltas rusų generolas, toks Golovatovas (*товарищ голова*), lietuvių kaltinamas nebūtais, kaip įrodė *Pervyj Baltijskij kanal*, dalykais, pavyzdžiui, teroro per Sausio 13-ąją organizavimu.

Gladiatorių mokykla kartu su legionierių tvirtove ir Karnuntomiestu, kuris Romos laikais buvo Aukštutinės Panonijos sostinė, labai sustiprintų globaliai karingą naujojo Cezario įvaizdį (senasis, kaip žinome, irgi norėjo sukurti vieno žmogaus valdomą pasaulinę imperiją). Išgirdę tokius svaiginančius, bet visiškai adekvačius pasiūlymus, Rusijos įstatymų leidėjai pašoko iš vietų ir sukėlė tokias audringas ilgai trunkančias ovacijas, kokių negirdėjo net pats Leonidas (kalbu apie Brežnevą). Mažesnio kalibro pataikūnai, puolę antkelių, ėmėkarštai melstis, be paliovos šūkčiodami: *Ave, Caesar!*

Menininkų flangas griebė kaltus ir teptukus, kad nedelsdami iškaltų, nutapytų savąjį *diadumeną* (nemokantiems graikų kalbos išversiu – tai jaunuolis, besijuosiantis galvą nugalėtojo raiščiu). Jei kas sakys, kad Vladimiras Vladimirovičius jau lyg ir ne jaunuolis, tokiems lengvai užčiaups burną plastikos chirurgai, neseniai labai kruopščiai išlyginę prezidentui ne tik veido, bet ir smegenų raukšles.

Skubiam darbui mobilizavosi visi Kremliaus karo istorikai – jie rašo išsamias studijas, kaip Putinas Raudonasai ištobulino apgulties meną, apsiautęs Krymą ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus.

Viktoras U., kurį Lietuvos teisingumas laiko paėmęs už abiejų jo faberžė, škart, užuot bėgęs slėptis į motiną Rusiją, nuvyko į vestuves Malinovkoje. Laisvomis nuo

kolaboravimo su Himenėju minutėmis užstalėje ir po stalu šniukštinėjo, kokias strategijas būsiamasis *vладыка mira* numatęs taikyti Baltijos lašeliui tam nublankusiam. Sužinojęs, kad kurį laiką bus demonstruojama minkštoji galia, o paskui taikoma saliamio (ne Saliamono) taktika, iškart davė nurodymą savo mėsininkams masiniais kiekiais gaminti dešreles „Russkij standart“. Už tokį revoliucingą poelgį Šiaurės vilkas nusiuntė jam dovanų „Trumpą kaikarizmo istoriją“ visomis pasaulio kalbomis... ■

Tiesiai iš vestuvių Malinovkoje
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2014. 3 (591)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Tomas KAVALIUSKAS. *Ukraine – Back to the Future. Russia – Forward to its own Past.* The author argues that Russia's geopolitical aggression in Ukraine is based on the Eurasian philosophy as well as on the "Russian Idea" that treats Russian-Eurasia as a distinct Orthodox Slav civilization. This civilization – which is not very civilized at all due to Russian corrupt standards in education, health care, and jurisprudence – stands in opposition to the Western Latin Christian Europe. Thus, when the EU promotes the European values of tolerance and human rights in the geopolitical territory of the "Russian Idea", its political elite becomes shocked by what barbaric methods these values are rejected (page 2).

Hypnosis of Spectacles and Technologies. Arthur W. Hunt III in conversation with Almantas Samalavičius. Media theorist discusses certain aspects of contemporary culture. He admits that images and spectacles have become much more dominating in our current climate than words or texts and this brings about numerous problems, however, it is high time to abandon faith in progress as ultimate goal since technology produces a great number of social and cultural controversies (page 8)

Paulius PETRAITIS. *Reality. Photographic Image and Glimmer of Money.* Where is the real now? Such a question is constantly raised while discussing the contemporary photographic image especially a digital one and its place in contemporary culture. What the transformation of photo image into digital file speaks out about contemporary culture generally? What social processes remain hidden while image becomes a binary file? (page 14).

Jurgis JONAITIS. *Once More about Lukiškės Square.* What is (and should be) the relation between art and politics was already discussed by the ancient Greeks but it remains urgent in our day as well. It constantly reemerges and acquires new meanings in theory and practice. The story of Lukiškės square represents this problem perfectly (page 19).

Šarūnė TRINKŪNAITĖ. *(Not a) Necessity. How we remember January 13, 1991.* „Barricades“ erected by theater critic Goda Dapšytė, Latvian playwright Janis Balodis and director Valter Silis as well as eight Lithuanian actors in Lithuanian National Drama Theater appeared in time. This stage event intended to remind the fight for Freedom had a special epilogue, provoked by its „directors“ and perhaps it should not have one. How (un)lucky we are. After the first night of the play one could come back home, switch on his or her TV set and watch the selection of Eurovision song contest together with events screened from Kiev's Independence square (page 22).

Rebecca CHENTINELL. *Aptitude for movement: A choreographic observation from inside a mobility zone in a mobile time.* No time has been more mobile or flexible. Never before have we been able to move as quickly and easily between different places, cities, countries and continents or through an infinite virtual world of information about and from all parts of the world. But what does this global movement entail – for life and the art of movement – choreography? (page 26).

A Step From Music To Idealism. Rūta Gaidamavičiūtė interviews Donatas Katkus (page 29).

Kęstutis ŠAPOKA. *Art Without Rules During the Twilight Time.* Exhibition of Vincas Kisarauskas in galleries Academy and Titanic. Kisarauskas' works are full of creative even revolutionary energy. His exhibition years ago held in the club of the Writers' Union of LSSR was not the only event.

His each show was and still remains an event. And Kisarauskas remains a legendary figure beyond any doubts (page 32).

Kęstutis ŠAPOKA. *Net of Images.* Exhibition of Media Department of the Academy of Fine Arts (page 34).

Markas PETUCHAUSKAS. *Donatas.* To me Banionis is a face of a Lithuanian theater and film. Likewise to thousands of those who go to theater and cinema in many countries all over the world. I could say even more: he is the face of Lithuanian culture and Lithuania herself. I witnessed situations when entering US officers would look into his face and murmur „Wow, Banionis, Lithuania...“ (page 37).

Alina KUZBORSKA. *I Belong to the Community of Translators of Lithuanian Literature.* Translators usually live far away from Lithuania and its cultural context. Live participation, news and possibility to visit the country where their „objects“ live and create is vital to translators, writes the author – translator of Lithuanian literature into Polish (page 41).

Regina VARNIENĖ-JANSSEN, Neringa RAČKAUSKAITĖ. *Lithuanian Literary Classics is Closer to Everyone.* About the project of digitalization of Lithuanian classical literature, titled *eClassics* (page 45).

Kristina CIVINSKIENĖ. *Jonas Vaitys (1903-1963) in the Eyes of His Time and Contemporary Criticism.* Painter Jonas Vaitys was born in the beginning of last century and took part in shaping Lithuanian national school of painting. His exhibition reveals the most essential characters of his painting as well as the ones of the period (page 49).

Herkus KUNČIUS. *Dervish from Kaunas.* An excerpt from the novel (page 51).

Liudvika POČIŪNIENĖ. *Why Routine Continues to Dominate, Why Whims are Winning?* Notes on the margins. Why do we need art, asks the author. Could we do without it? Especially when art is overrun by the same depression from which we all attempt to escape (page 61).

Jurgis STAŠAITIS. *What Crosses Speak Out.* Witnesses of events after WWII (page 68).

Almantas SAMALAVIČIUS. *The Shadow of the Giant of Literary Theory.* Re-membering professor Wolfgang Iser. The author of the essay presents an essay on his relationship with internationally renowned literary scholar whom he met while being a fellow of Stuttgart Seminar of Cultural Studies he attended more than twenty years ago and where prof. dr. Wolfgang Iser was his tutor. Iser was an exceptional personality not only in realms of literary scholarship but also as a remarkable teacher who, however, had no disciples, yet managed to play his role in the development and careers of many then young scholars like the author. Correspondence between professor Wolfgang Iser and the author accompanies the essay (page 70).

Kęstutis SKRUPSKELIS. *Kazys Grinius – Politician Because of Necessity, Medical Doctor Because of Calling.* The post of a president could be the highest peak in a career of any individual, however, Kazys Grinius was an exceptional personality. We are inclined to stress the roots of our state, for e.g. our resistance to the ban on press, we all know something about our glorious past like Žalgiris battle, etc. But activities of Kazys Grinius show a more important, social aspect: independent Lithuania was not a product of some Romanticists but a conscious creation of hard-working individuals like medical doctor and politician Kazys Grinius (page 78).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *The Riddle of Attempt to Murder Jonas Basanavičius.* Historian's documentary essay (page 84).

Józef GAWŁOWICZ. *Cousin of Gombrowicz from Szczecin.* An essay by Polish writer and sea captain who was co-worker of the journal *Kultura* in Paris and he illegally brought forbidden books and periodicals into Poland during the Communist regime writes about his relations with relative of renowned Polish writer (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Consise Story of Capitulation.* Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko

In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBURG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhart Koselleck's thesis of the genesis of modernity

The modern consciousness as crisis: Reinhart Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury

Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein

At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En) (Lt)

Hungarian child refugees and their stories

Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were „unaccompanied minors“. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nóvé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En) (Lt)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.

Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

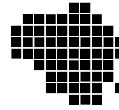

SRTR fondas Kultūros

barų 2014 m. projektui

„Kultūros krizė ar krizės kultūra?“

skyrė 50 000 litų finansinę paramą.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM

finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Petras Repšys

Pasirodė antras papildytas albumo „Petras Repšys“ leidimas (Kultūros barų leidykla). Skubėkite įsigyti.

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2014. Nr. 3 (591), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

